

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER BAĞLAMINDA
MÜSLÜMAN KARDEŞLER

Hazırlayan

Kübra Betül BİÇEN GÖREN

Danışman

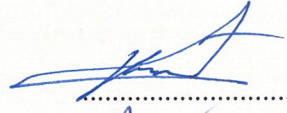
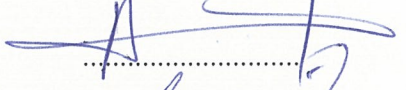
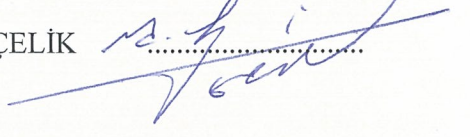
Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ

BOLU 2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Kübra Betül Biçen GÖREN'e ait “**Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Müslüman Kardeşler**” adlı çalışma, jürimiz tarafından **Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliğiyle/~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

15.03.2017

	Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	: Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ	
Üye	: Prof. Dr. Ali YAMAN	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hüsrev ÇELİK	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, “**Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Müslüman Kardeşler**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Kübra Betül BİÇEN GÖREN

ÖN SÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada öncelikle yeni toplumsal hareketlerin çıkış nedenleri ve özellikleri incelenmiştir. Ardından, yeni toplumsal hareketlerin klasik toplumsal hareketlerden farklılıkları ve benzerlikleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada ayrıca ulus devletin özellikleri ve Ortadoğu'ya yansımaları incelenmiştir. Mısır'ın siyasi tarihi üzerine yaptığımız çalışmada da geç oluşan ulus devletin özelliklerine değinilmiştir. Uygulanan neo-liberal politikaların bölge üzerindeki olumsuz etkileri sonucu devletlerin yetersiz kaldığı ve bir sivil toplum boşluğunun doğduğu görülmüştür.

Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler yeni toplumsal hareketler bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. İhvan'ın kuruluşundan iktidara gelene kadar geçen süreç anlatılmıştır. Ayrıca Cemiyet'in iki önemli fikir adamı üzerinde durulmuştur. Öncelikle İhvan'ın kurucusu ve rehberi olan Hasan el-Benna'ya ardından da Cemiyet'in yoğun baskılar altında kalması sonucunda radikalleşen Seyyid Kutub'a değinilmiştir. Son olarak da Cemiyet iktidara geldikten sonraki değişimi anlatılmıştır.

Toplumsal hareketlerin öneminin her geçen gün artacağı ve bu hareketlerin daha demokratik toplumlara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir. Hazırlanan bu çalışma ile günümüzde sıcaklığını halen koruyan bölgenin anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Bu zorlu süreçte bana en çok desteği veren ailem siz benim hayattaki en büyük şansımıdır. Umarım bu biten süreç daha güzel günlerin habercisi olur.

Benden hiç umudunu kesmeyen, bana ilham veren annem Gülsüm BİÇEN'e, gece gündüz demeden her zaman desteğini yanımda bulduğum babam Yusuf BİÇEN'e, sonsuz teşekkürü borç bilirim.

Maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen kardeşim, dostum her şeyim Şeyma BİÇEN KARTAL'a, daima yanımda olan bana ve yol arkadaşlığı

yapan iyilik meleğim kardeşim Elif Hilal BİÇEN'e, hayatta ondan çok şey beklediğim umudum olan kardeşim Feyza Nur BİÇEN'e; dünyaya gelişiyle hayata bakış açımı değiştiren yüreğimi sınırsız hale getiren biricik yeğenim Zümra KARTAL'a teşekkür ederim.

Lisans ve yüksek lisansta bana ev sahipliği yapan, desteklerini benden esirgemeyen anneannem Hikmet ATASEVER ve dedem Mehmet ATASEVER'e ayrıca GÖREN ve ÖZTÜRK ailelerine, özellikle de Arzu ÖZTÜRK'e desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Çalışmamın her aşamasında rehberliğini esirgemeyen Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ' e katkılarından dolayı teşekkürü borç bilirim. Tez jürimde yer alan Prof. Dr. Ali YAMAN ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hüsrev ÇELİK'E katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Eserin yazımında yardımlarını benden esirgemeyen Muhammet Ali KARTAL, Hatice KUYUMCU, Pınar TEK, Saadet USTAOĞLU KIVANÇ ve Ahmet AKAY'a teşekkür ederim.

Hayatın her alanında beni cesaretlendiren ve yanımda olan eşim Mustafa GÖREN'e teşekkürü borç bilirim. Bu eser yarı yarıya onun eseridir.

Kübra Betül BİÇEN GÖREN

15.032017

ÖZET

YENİ TOPLUMSEL HAREKETLER BAĞLAMINDA MÜSLÜMAN KARDEŞLER

Kübra Betül BİÇEN GÖREN

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr Rasim Özgür DÖNMEZ

Mart 2017, 115 + XIV Sayfa

Küreselleşme sonucunda ortaya çıkan yeni sorunlara çözüm üretmekte yetersiz kalan klasik toplumsal hareketler yerini yeni toplumsal hareketlere bırakmaya başlamıştır. Yeni toplumsal hareketler devrimci ideolojilerden vazgeçerek toplumun çoğulcu yapısına önem vermektedir. Bu çalışmada her geçen gün önemini artıran yeni toplumsal hareketler, Mısır Müslüman Kardeşler özelinden incelenmiştir. Mısır ulus devlet olma sürecini geç tamamlamış, İngiltere gibi eski sömürgeci ülkelerin etkisi altında kalmıştır. Uygulanan neo-liberal politikalar ülkede eşitsizliğin daha da keskinleşmesine yol açmıştır. İşsizlik, fakirlik, şehirlere göç gibi nedenlerle birey kendini toplumdan ayrı hissederek yalnızlaşmıştır ve devlet görevlerini yerine getirmekte yetersiz kalmıştır. Sosyal hizmetlerin yetersizliği ise İslami sivil toplum kurumları tarafından giderilmeye çalışılmıştır. Mısır’da İslami canlanmanın en önemli nedenlerinden biri olan Müslüman Kardeşler yeni toplumsal hareketler bağlamında incelediğinde İhvan’ın kaynakları mobilize ederek halkın ihtiyaçlarını karşıladığı, devletin ulaşmakta yetersiz kaldığı yerlere ulaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Böylece İhvan

yalnız kalan bireyi toplumun bir parçası hâline getirmiştir. İslami kimliği ile ön plana çıkan Cemiyet kendi İslami kimliklerini moderniteyle beraber yeniden oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak iktidara gelen Cemiyet'in ulus devletin reflekslerinden kurtulamadığı ve bu yüzden iktidarı elinde bulundurmada başarısız olduğunu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Yeni Toplumsal Hareketler, Ulus Devlet, Mısır, Siyasal İslam, Müslüman Kardeşler

ABSTRACT

THE SOCIETY OF THE MUSLIM BROTHERS IN THE CONTEXT OF THE NEW SOCIAL MOVEMENTS

Kübra Betül BİÇEN GÖREN

Master's Thesis

International Affairs Department

Supervisor: Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ

March 2017, 115 + XIV Pages

The classical social movements are giving their place to the new social movements due to failing to satisfy the find more creative solutions to the occurred problems as a result of the globalization. The new social movements are placing importance on the pluralist structure of the society instead of the revolutionary ideology. In this study; the new social movements increased its importance, has analyzed specific to The Society of the Muslim Brothers in Egypt. Egypt has completed late the being a nation state process and impressed of the old colonialist states as like England. The inequality has sharpened as a result of the performed neoliberal policies in the state. The persons felt alone themselves and become distant from the society due to unemployment, poverty, migration to the big cities etc. and finally, the state has shirked its duty. The Islamic non-governmental organizations tried to complete the inadequacy of the social services. When we researched The Society of the Muslim Brothers which is an important resource of the Islamic movement in Egypt, we have reached the end of The Society of the Muslim Brothers is satisfying the needs of the society by the mobilizing the resources and they are reaching to the places where is the state fails to satisfy. Thereby, the person has made a part of the society with the help of The Society

of the Muslim Brothers while it was alone in the past. The association which precedes with its Islamic identification, has been trying again to set up its Islamic Id with modernization. It is clear that the society comes into power, cannot dispose the nation state reflexes and therefore they are unsuccessful to providing the power in the country.

Key words: The New Social Movements, Nation State, Egypt, Political Islam, The Society of the Muslim Brothers

Eşime...

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv

GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER	5
1.1. Toplumsal Hareket Nedir?	5
1.1.1. Tarihsel Boyutu.....	6
1.2. Yeni Toplumsal Hareketler.....	8
1.2.1.Kaynak Mobilizasyonu Paradigması	11
1.2.2.Kimlik Yönelimli Paradigma.....	12
1.3.Kaynak ve Kimlik Hareketlerine Göre Yeni Sosyal Hareketlerin Özellikleri.....	14
1.3.1. Yeni Toplumsal Hareketlerin Amaçları.....	14
1.3.2.Değişen Örgütsel Yapı.....	17
1.3.3. Yeni Toplumsal Hareketler ve Merkez-Çevre İlişkisi	21
1.4.İslamcılık Ve Yeni Toplumsal Hareketler	23
1.4.1.Savunmacı Fikir Akımı.....	24
1.4.2.Yenilikçi (İslahçı) Akım	26
1.5. İslamcılık ve Yeni Toplumsal Hareketler	26
1.6. İslami Örgütlenmelerin Genel Özellikleri	29

II. BÖLÜM

2. ORTA DOĞU'DA ULUS DEVLETİN DOĞUŞU VE SİYASAL İSLAM.....	32
2.1. Ortadoğu'da Ulus Devletin Oluşumu: Gerçekten Oluştı mı?	32
2.1.1. Ulus Devlet	32
2.1.1.1. Ulus Devletin Özellikleri	33
2.2. Batı'da Ulus Devleti Oluşturan Etmenler.....	35
2.2.1. Feodalizm.....	35
2.2.2. Ticaretin Doğuşu.....	36
2.2.3. Rönesans	37
2.2.4. Dini Reform	38
2.3. Geç Dönem Ulus Devletleri Gerçekten Oluştı mı?	38
2.3.1. Arap Milliyetçiliğini Ortaya Çıkaran Şartlar	41
2.4. Mısır Deneyimi	43
2.4.1. Baas Partisi Ve Pan-Arap İdeoloji	47
2.4.2. 1967 Sonrası Mısır.....	49

III. BÖLÜM

3. MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN DOĞUŞU.....	51
3.1. Organizasyonel Yapısı: Kim ve Nasıl Kurdu?	52
3.1.1. Hasan El-Benna'nın Hayatı (1906-1949)	52
3.1.1.1. 1919 Devrimi	54
3.1.1.2. 1923 Anayasası	55
3.1.2. Müslüman Kardeşlerin Sosyolojik Yapısı	58
3.1.3. Nasıl Çalıştılar ve Nasıl Yayıldılar?	59
3.2. İdeolojisi	61
3.2.1. Nasıl Bir İslam Algıları Var.....	61
3.2.1.1. Önemli Düşünce Adamlarından Seyyid Kutub(1906- 1966)	62
3.2.2. Batıya Bakışı.....	64
3.2.3. Ulus Devlete Yaklaşımı	65
3.2.3.1. Demokrasiye Yaklaşımı.....	66
3.2.3.2. Siyasi Partilere Yaklaşımı.....	67
3.2.4. Şiddete Yaklaşımı	68

IV. BÖLÜM

4. MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN EVRELERİ.....	70
4.1. 1.Evre: Kuruluşundan Enver Sedat'ın Öldürülüşü: Mısır Ulus Devlet Yapısıyla Bağlantısı: Sosyoekonomik Kültürel Yapısı.....	70
4.1.1. Devletle İlişkileri	70
4.1.1.1. Mısır Devrimi	73
4.1.1.2. 1956 Süveyş Krizi.....	74
4.1.1.3. Enver Sedat Dönemi	76
4.1.2. Sivil Toplumla İlişkileri.....	79
4.1.3. Uluslararası Aktörlerle İlişkileri	80
4.2. II. Evre: Sedat'ın Öldürülüşü Arap Baharına Kadar.....	80
4.2.1. Devletle İlişkileri	80
4.2.2. Sivil Toplumla İlişkileri.....	84

V. BÖLÜM

5. ARAP DEVRİMLERİYLE BİRLİKTE DÖNÜŞÜM	87
5.1. Devrim Öncesi Mübarek Rejimi İle İlişkileri(2001-2011)	87
5.1.1. Hükümetle ilişkiler	88
5.1.2. Sivil Toplumla İlişkiler	89
5.2. Devrime Katkıları	90
5.3. Devrim Sonrası Süreç	91
5.3.1. Sivil Toplumla İlişkiler	93
5.3.2. Askeriye ile İlişkiler.....	96
5.3.3. Uluslararası Aktörlerle İlişkiler	96
5.3.4. Devrimden Darbeye Giden Süreç	97

VI. BÖLÜM

6. SONUÇ.....	100
KAYNAKLAR.....	106

KISALTMALAR LİSTESİ

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

KTH : Klasik Toplumsal Hareketler

NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

SETA : Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

YTH : Yeni Toplumsal Hareketler

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, yeni toplumsal hareketler bağlamında Müslüman Kardeşler'i incelemektir. Günümüzün en çok konuşulan sosyolojik olaylarından olan yeni toplumsal hareketler her geçen gün önemini, artırmaktadır. Bu çerçevede yapılan çalışma ile Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşlerin kuruluşundan 2013 yılına kadar geçen sürede geçirdiği değişimi ve toplumsal olaylardaki etkisi incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada Müslüman Kardeşler iç aktörler ve Mısır çerçevesinde analiz edilmiş İhvan'ın uluslararası boyutuna değinilmemiştir.

Öncelikli olarak “toplumsal hareket” kavramı açıklanmış olup yeni toplumsal hareketlerin klasik toplumsal hareketlerden ayrılan yanlarına değinilerek bu hareketlerin özellikleri açıklanmıştır. Bu çerçevede Müslüman Kardeşler yeni toplumsal hareketlerin kaynak mobilizasyonu teorisi ve kimlik yönelimli paradigması çerçevesinde incelenmiştir.

Tüm bu hususlar çerçevesinde çalışmanın araştırma sorusu: "Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler' in doğuşunun ve kendini idame ettirmesinin ulus devlet oluşumu ve değişen yapısıyla ilişkisi nasıldır?" Araştırma bu soruya cevap aramak üzerine kurgulanmıştır. Araştırma sorusu bağlamında şu sorulara yanıt verilecektir:

- Yeni Toplumsal Hareket nedir? Klasik toplumsal hareketlerden farkı nelerdir?
- Ortadoğu'da ulus devlet gerçekten oluştu mu?
- Müslüman Kardeşler' in Mısır'da oynadığı rol nedir?
- Müslüman Kardeşler Arap devrimleriyle birlikte nasıl dönüşüme uğramıştır?

Çalışmanın kapsamında yürütülecek analizlerin önemli bir noktasını “Yeni Toplumsal Hareketler” kavramı açıklayacaktır. Yeni toplumsal hareketler küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar üzerinde ortak bir bilinç oluşturmakta ve toplumsal hayatın homojenleştirilmesine karşı bir direnişi ifade etmektedir (Çetin 2008: 99).

Çalışmada Batı’da oluşan ulus devletlerin geç oluşan ulus devletlerden farklı olarak hangi aşamalardan geçtiği anlatılmıştır. Geç oluşan ulus devletlerde oluşan otoriter rejimlerin nedenleri ve sonuçları anlatılmaya çalışılmıştır.

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden, tarihsel analiz çalışmasına örnektir. Araştırmada veri toplama araçlarından doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Doküman incelemesi çalışılan konular ile ilgili yazılı kaynakları incelemektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217). Çalışmada gazete, haber metinlerini içeren birincil kaynaklar ve kitap, tez, makale gibi ikincil kaynaklar ayrıntılı bir incelemeye tâbî tutulmuştur. Ulaşılan birincil ve ikincil kaynaklar, çalışma kapsamında beş kısımda incelenmiştir.

Yeni toplumsal hareketleri ve Müslüman Kardeşler’i inceleyen çalışmaları incelediğimizde üç ana noktada toplandığını görmekteyiz. İlki yeni toplumsal hareketleri teorik açıdan inceleyen; Barış Çoban’ın “Yeni toplumsal Hareketler”(2009) isimli çalışması ve Beyzade Çetin’in “Küreselleşme Karşıtlarına Göre Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Nitelikleri” (2008) isimli çalışması incelenmiştir. Ayrıca bu çerçevede Kenan Çayır’ın “Toplumsal Sahnenin Yeni aktörleri Yeni Sosyal Hareketler” (1999) isimli çalışması, Ümit Aktaş’ın “Toplumsal Hareketler ve Devrimler” (2011) çalışması bulunmaktadır.

İkincisi yeni toplumsal hareketleri ve Müslüman Kardeşleri spesifik olarak inceleyen; Doğan Çetinkaya’nın “Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm” (2014) adlı çalışması, Halil İbrahim Canbegi’nin “Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti”(2013) adlı çalışması ve Cenap Çakmak’ın “Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü?”(2007) isimli çalışması, Mehmet Dalar’ın “Mısır’da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı” (2010) adlı çalışması ve İbrahim Tıgılı’nın “Mısır’da Sosyal Hareketler Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler” (2011) adlı çalışması Ali Tandoğan’ın “Arap Baharı Sürecinde Mısır” (2013) adlı tez çalışması bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Üçüncü olarak ise Müslüman Kardeşler’i uluslararası boyutuyla inceleyen; İbrahim Çevik’in "Müslüman Kardeşler’in Mısır ve Suriye Rejimleriyle Bitmeyen Kan Davası" (2013), isimli çalışması, Abdullah Aydoğan Kalabalık’ın "Türkiye, Katar ve

"İhvan Dengesi" (2014) adlı çalışması, Gülşah Neslihan Akkaya'nın "Selefilik ve İhvan Ekseninde Körfez Ülkelerinin Mısır Politikası" (2014) bulunmaktadır.

Konusu gereği kendi tez çalışmam, ilk iki çalışmaya yeni toplumsal hareketleri teorik anlamda inceleyen çalışmalara ve Müslüman kardeşleri iç dinamikleriyle inceleyen çalışmalara daha yakın bulunmaktadır. Ayrıca bu çalışmada Müslüman Kardeşler'in yeni bir toplumsal harekete örnek teşkil edildiği vurgusu yapılmaktadır.

Bu tez son dönemleri inceleyen bir çalışma olması ve yeni toplumsal hareketleri Müslüman Kardeşler çerçevesinde inceleyen bir literatür oluşturması yönüyle önem teşkil etmektedir.

Çalışmanın içeriğinde bazı temel kavramlara sıkça vurgu yapılmaktadır. Hatta çalışmamızın ana eksenini oluşturan Müslüman Kardeşler bu kavramlar çerçevesinde irdelenmeye çalışılmıştır. "Yeni Toplumsal Hareketler" olarak dile getirdiğimiz bu kavramla egemen güç karşısında değişim isteyenlerin birbirleriyle etkileşimi olarak tanımlanmıştır. Bu hareketler toplumsal hayatın metalaşmasına ve homojenleştirilmesine karşı çıkışın ifadesidir. Yeni toplumsal hareketlerin anlaşılmasında sıkça kullandığımız iki kavram daha bulunmaktadır. Çalışmanın genel kapsamında kullandığımız ağırlıklı kavram "Kimlik Yönelimli Paradigma"dır. Yeni toplumsal hareketleri, ortak bir kültürel zeminde rakip grupların çatışan toplumsal modellerinin birbirleriyle etkileşimi olarak tanımlamaktadır. Bu kavrama göre de hareketin başarılı olması için toplumu dönüştürme projesine sahip olması gerekmektedir. Bunlardan ikincisi ise "Kaynak Mobilizasyonu Paradigması" kavramıdır. Kaynakların etkin kullanımına ve üyelerin siyasal faydalarının geliştirilmesinin toplumsal hareketleri başarıya ulaştıracağını belirtmektedir. Bu kavrama göre toplumsal hareketler maddi ve manevi kaynakların harekete geçmesini sağlamaktadır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde toplumsal hareketler tanımlanacaktır. Ayrıca klasik toplumsal hareketler ve yeni toplumsal hareketlerin teorik çerçevesi üzerinde durularak farklılıkları ve benzerlikleri vurgulanacaktır. Ardından yeni toplumsal hareketler ikiye ayrılarak kaynak mobilizasyonu ve kimlik yönelimli paradigma şeklinde incelenecektir.

İkinci kısımda, ulus devlet oluşum süreci ve bu sürecin Ortadoğu ülkelerinde nasıl yankı bulduğu analiz edilecektir. Batı'da doğan ulus devlet sisteminin Batı dışındaki toplumlarda otoriter rejimler doğurduğu ve bu toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar üzerindeki etkisi aktarılacaktır. Ayrıca Mısır'ın ulus devlet olma serüveni incelenecektir. Bu coğrafyada büyüyen sorunlara karşı, artan siyasal İslam üzerinde durulacaktır.

Üçüncü kısımda ise Mısır'da oluşan Müslüman Kardeşler'in kuruluşundan itibaren organizasyonel yapısına, ilkelerine, ideolojilerine geniş çapta yer verilecektir. Ayrıca kurucusu Hasan el Benna ve önemli düşünürlerinden olan Seyyid Kutub hakkında bilgi verilecektir. İhvan'ın yeni toplumsal hareket olduğu üzerinde durularak yaptığı faaliyetlerin hem kaynak mobilizasyonu hem de kimlik yönelimli paradigmaya göre açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca Müslüman Kardeşler'in devlete alternatif bir yapı hâline geldiği iddiaları incelenecektir.

Dördüncü bölümde ise Müslüman Kardeşler'in evreleri incelenecektir. Öncelikli olarak kuruluşundan Enver Sedat'ın başa geçişine kadar olan süre içerisinde olan dönem, ardından Enver Sedat'ın ölümünden Arap Baharı'na kadar olan süreç değerlendirilecektir. Toplumsal hareketlerin doğuş, yükseliş ve duraklama dönemleri vardır. Bu çalışmada da bu dönemler ışığında, Müslüman Kardeşler'in kuruluşundan Arap Baharı'na kadar olan süreçler incelenmiştir.

Temel sorunun yanıt bulduğu son kısımda ise günümüzün en önemli sosyal olaylarından biri olan Arap Baharı'nda Müslüman Kardeşler'in rolü incelenecektir. Ardından iktidara gelen Mursi yönetimi analiz edilecektir. İktidara gelen İhvan'ın, İslami kimliğiyle hareket ederek toplumu İslamlaştırma politikası incelenecektir. Ancak bu durumdan rahatsız olan ulus devletin en önemli araçlarından ordunun ve bürokrasinin takındıkları tavır üzerinde durulacaktır. Seçimle iş başına gelen Mursi yönetimi ve sonrasında gerçekleşen darbe analiz edilecektir.

I. BÖLÜM

1. YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

1.1. Toplumsal Hareket Nedir?

Toplumsal hareket, ortak amaçlar etrafında birleşmiş insan topluluklarının çıkarları doğrultusunda kamuoyu meydana getirerek ortak bir melodi oluşturma biçimidir. Bu melodiyi oluşturan her bir nota farklı sesleri temsil etmektedir. Örneğin öğrenciler, çevreciler, kadın grupları, işçiler gibi toplumun farklı kesimlerini bir araya getirebilmektedir. Toplumsal hareketler genellikle demokratik, kamusal ya da siyasal hakkın eksikliğinden kaynaklanmakta olup bu eksikliğin şikâyetle dönüşmesiyle oluşmaktadır. Bu sebep ışığında oluşan toplumsal hareket, nedeni olduğu politik sorunu çözüme kavuşturmayı amaçlamaktadır (Tilly 2008: 13).

Bir toplumsal hareket tarihselliğin biçimini şekillendiren, kültürel değerler ve ahlak üzerindeki kontrolü sağlayan aktörlere karşı çıkan çatışmacı bir harekettir. (Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 51) Bu çerçevede toplumsal hareketler var olan sorunların çözümünü sağlamak ve mevcut durumu değiştirmek için oluşturulan ortak bir inanç sistemiyle isteklerini topluma duyurma girişimidir. Sosyal hareketler, toplumda meydana gelen değişimler çerçevesinde varlıklarını devam ettirmektedir (Tilly 2008: 33).

Alberto Melucci'e göre toplumsal hareket dayanışmaya dayalı ancak içerisinde bir çatışmanın da bulunduğu mevcut yapıyı zorlayan kolektif harekettir (Aktaran: Touraine vd 1999; Ed. Çayır:87). Ayrıca toplumsal hareketler geniş bir toplum içindeki

tutum ve davranışları değiştirmek üzere bir araya gelmiş gönüllü kişiler topluluğudur (Türkdoğan 2013: 394).

Modernitenin bir ürünü olan toplumsal hareketlerin kaynakları da modernitenin yükselişiyle doğru orantılıdır. Kapitalizmin devlet inşası, şehirleşme, savaşlar, toplumsal hareketler için kaynaklar, kimlikler ve mağduriyetler doğurmuştur (Deniz 2015: 2).

1.1.1. Tarihsel Boyutu

Toplumsal hareketlerin yaklaşık iki asırlık bir geçmişi vardır. Tilly'e göre, dünya tarihinde toplumsal hareketler XVIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareketlerin ilk çıkış noktasına baktığımızda savaşların etkisinin halk tarafından daha çok hissedildiği, devlet baskısının daha çok arttığı dönemlerde olduğu görülmektedir. Bu dönemde sermaye ve işçi sınıfı ayrımları belirginleşmiş ve toplumda meydana gelen rahatsızlığı ifade etmek amacıyla toplumsal hareketler oluşmuştur (Tilly 2008: 49). Ortaya çıkan toplumsal hareketlerin büyük bir kısmı öncelikle kamu hakları talep etmiş fakat zaman zaman siyasal taleplerin de varlığı söz konusu olmuştur.

Toplumsal hareketlerin Avrupa'da güçlenmesinde Fransız Devrimi'nin etkisi büyüktür. Devrim öncesinde yapılan eylemler ortak bir kültürün oluşmasında, ortak şikâyetlerin dile getirilmesinde etkili olmuş ve böylelikle devrim hareketi güçlenmiştir (Yıldırım 2011: 399).

XX. yüzyılda başlayan dönüşüm süreci, dünyanın ekonomi politikasını da etkilemekte, bu doğrultuda artan sermayenin ülke dışına çıkarak oralarda da kendine yer edinmesi gereğini de beraberinde getirmektedir (Gündoğdu 2002, www.praksis.org, 26 Şubat 2012'de erişildi). Küreselleşme ile birlikte dönüşen sadece ekonomi olmamış; ekonominin Keynesyen modelden neoliberal ekonomi modeline dönüşmesi, toplumsal hareketleri de dönüştürmüş ve küreselleşme karşıtı hareketleri ortaya çıkarmıştır (Çetin 2008: 94).

1970 sonrasına kadar özellikle Latin Amerika'da devlet güvencesi altında olan kamusal haklar Milton Friedman'ın fikir öncülüğünü yaptığı neoliberal ekonomi modeliyle devlet güvencesi altından uzaklaşmıştır (Klein 2010, Çev. S. Özgül).

Bu ekonomik modele karşı oluşan muhalif dalga, uluslararası alanda da yankı bulan neoliberal ekonomi politikalara çeşitli nedenlerle karşı çıkışın ifadesidir. Bu hareketler sadece karşı çıkışlarıyla kendisini sınırlı tutmamış, aynı zamanda da her toplumsal hareket gibi karşı çıkış sebeplerini ortadan kaldıracak ya da yumuşatacak birtakım talepleri de beraberinde getirmiştir (Çoban vd. 2009: 110).

Toplumsal hareketleri incelerken farklı görüşler bulunmaktadır. Bu çerçevede toplumsal hareketleri yapısal değişimlerin yansıması olarak değerlendiren anlayış, hareketleri kriz dönemlerinde tepkisel ve geçici olarak görmektedir. Fakat bu yaklaşım barış, çevre, kadın ve gay hareketlerini açıklamakta zorlanmaktadır. Çünkü altmışlı ve yetmişli yıllarda Amerika ve Avrupa’da doğan bu hareketler sosyal ve ekonomik bir çöküşün ürünü olmadıkları gibi ayrıca rasyonel hedefleri de bulunan hareketlerdir (Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 14).

Ancak bir diğer görüşe göre de mali krizler, değerlerin mal sahiplerini tehdit ettiği dönemlerde kendini göstermektedir. Aslında bu da yeni toplumsal hareketlerin neden Batı ülkelerinde doğduğunu bize açıklamaktadır. Yapısal gerginlikle ortaya çıkan durumun düzeltilmeden önce birtakım girişimlerde bulunulmalıdır. Bu da ancak umumileştirilmiş inançlar sistemiyle sağlanabilir. İnançların gelişmesi ve yayılmasıyla birlikte kolektif davranışın doğuşu hızlanır. Ancak kolektif hareketin patlak vermesi için hızlandıracak etmenler bulunması gerekmektedir. Ayrıca bu sosyal organizasyonun belirli hedeflerce biçimlendirilmesi gerekir (Türkdoğan 2013: 30).

Toplumsal hareketlerin ulus ötesi seviyesinin hızlandığını gösteren üç biçim bulunmaktadır. En sık karşımıza çıkan iletişim ağının gelişmesiyle ulus ötesi koalisyonun ortaya çıkmasıdır. Ulus ötesi hareketler, uluslararası hareketlerin ortaya çıkışındaki mobilize etmen olarak karşımıza çıkar. Eski ağ veya koalisyon ağları olmaksızın hareketin ortaya çıkacağını hayal etmek zordur (Khagram, Riker, Sikkink 2002: 9).

Ayrıca toplumsal hareketler geniş çıkar gruplarını bir araya getirebilen işçiler, kadın hareketleri, öğrenciler ve aydın kesim gibi toplumun farklı kesimlerini daha çok demokrasi isteği içerisinde birleştirebilen oluşumlardır. Toplumsal hareketler genellikle üç unsurun bir araya gelmesiyle oluşur:

- Ortak talepler çerçevesinde örgütlenmiş halk kitleleri,
- Hakların elde edilmesi amacıyla dernek ve sendikalaşmaya gidilmesi, mitingler düzenlenmesi ya da teknolojik iletişim araçları vasıtasıyla bildiriler yayınlanmasıdır.
- Hareket içerisinde birbirleriyle düşünsel ve eylemsel uyumlu, yeteri kadar ses getirebilecek sayıda kişinin istikrarlı ve makul bir tutum sergilemeleri gerekmektedir (Tilly 2008: 17).

1960'lı yıllarda yaşanan öğrenci eylemleri Batılı olan sosyal hareketler için bir dönüm noktasıdır. Bu eylemlerinin ardından klasik toplumsal hareketler (KTH) sorgulanmaya başlanmıştır (Çoban vd 2009: 65). Meydana gelen karışıklıklar yeni arayışların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, böylece özgürlüklerin çoğullaştırılması için politik alan oluşturulmuştur (Coşkun 2007: 21).

Yeni sınıf teorileri, Marks'ın yeni orta sınıfı ihmal ettiğini ileri sürmektedir. Yeni orta sınıf salt maddeci değerlerden postmodernist değerlere doğru değişim gösterirken sınıf temelli siyasal kutuplaşmadan değer eksenli kutuplaşmaya gidilmiştir (Coşkun 2007: 109). Böylece toplumsal çatışmalardaki bireysel kimlik, günlük hayattaki zaman ve mekânın kültürel şekillerini etkilemektedir. Gücün günlük yaşamı etkilemesi ve bireysel hareketin motivasyonunun artırılması gerekmektedir. Böylece hareket dışsal nitelikten içsellığe dönüşmektedir (Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 88). Artık insan kendi hayatını değiştirmek için çabalamaktadır. Bu çaba yeni toplumsal hareketlerin doğuşuna zemin hazırlamaktadır.

1.2. Yeni Toplumsal Hareketler

Yeni toplumsal hareketler (YTH) kavramı ilk olarak Karl Warner Brand tarafından kullanılmıştır. Kavramın çıkışında ekoloji hareketleri, feminist hareketler ve azınlık hareketleri büyük rol oynamıştır. Kavramdaki yenilik vurgusu liberalizmin çıkar gruplarından ve Marksist düşüncedeki sınıf temelli tartışmalardan ayrılmayı nitelemektedir (Önder 2001: 27).

Laclau ve Mouffe'a göre toplumsal hareketler, 1945 sonrası değişen dünya koşullarına göre şekillenmektedir. Bu süreci incelediğimizde ilk olarak toplumda artan metalaşma sorununu görmekteyiz. Metalaşmanın yaygınlaşmasıyla refah devletinin

müdahale alanı genişlemektedir. Bu da müdahale edecek bürokratik yapının etkisini artırması sonucunu doğurmaktadır. Son olarak da artan kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla yaratılmak istenen kitle kültürüne bir başkaldırı şeklinde toplumsal hareketler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu hareketler toplumsal hayatın metalaşmasına ve homojenleştirilmesine direnmektedir. Toplumsal hareketlerin yöneten olmak gibi gayeleri bulunmamaktadır. İstekleri toplumda meydana gelen eşitsizliklerin giderilmesi ve farklı kültürlerin tanınması yönünde talepleri vardır. Ancak böyle taleplerle ortaya çıkan hareketlerin toplumu dönüştürecek niteliği de bulunmamaktadır (Coşkun 2006: 67).

1980’li yıllarda uygulamaya koyulan neoliberal ekonomi politikaları, dünyada birçok sorunun doğmasına neden olmuştur. Örneğin teknolojik gelişmeler ve kapitalist sistemin toplumsal yapı üzerindeki etkileri küreselleşme olgusunun sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Bu yüzden küreselleşme karşıtı hareket, ortaya çıkan sorunlar üzerinde ortak bir bilinç oluşturan ve örgütlenmesi kendine özgü bir yapılanma olarak tanımlanmaktadır (Çetin 2008: 99).

Kapitalizmin evrenselleşmesi merkez ve çevrenin geçersiz oluşuna, hatta Avrupa’nın içinde dördüncü dünyanın çıkışına neden olmuştur. Avrupa’da hizmet sektöründe çalışan yabancılar da bu gruba dahildir. Dışlanan ötekiler ve göçmenler yani az gelişmişlik, merkeze yakın bir hâl almıştır (Çoban vd. 2009: 112). Böylece dışarısı içselleşmiş içerisi de dışsallaşmıştır.

Toplumların kendilerine özgü sosyal hareket tecrübesi olmakla beraber klasik şekilde üç gruba ayrılabilir. İlki “kimlik prensibi dahilinde verilen aktörlerin bilinç düzeyinde verdiği çatışma, ikincisi “karşıtlık prensibi” kapsamında kendini muhalif olarak tanımlama, sonuncusu ise “bütünlük prensibi” amaçları birleştirerek aktörleri kolektif harekete yönlendirmektir (Çoban vd. 2009: 114).

Yeni toplumsal hareketler, küreselleşme sonucunda ortaya çıkan sorunlar, farklı boyutlardan etkilenecek yeniden şekillenmektedir. Klasik toplumsal hareketlerin çözemediği küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni sorunları gündeme getirmektedir. Yeni küreselleşme karşıtı hareketler, tepeden belli bir gücün isteğiyle oluşacak dönüşüme karşı çıkmaktadır. Bu hareketler, hem yerel hem de ulus-aşırı şekilde

gerçekleşmektedir (Çetin 2008: 96). Ayrıca bu süreçle farklılıklar özgürce kendilerini ifade edebilmektedir.

Bu hareketler antimodernist ya da postmodernist değildir. Ancak modernleşmenin modern bir eleştirisi olduğunu söyleyebiliriz. Modern değerlerin toptan reddedilmesi yerine bu değerlerden seçici bir yapı olarak kabul edilebilir. Yani politik ve ekonomik modernleşmenin yerine getirilmemiş sözlerini, yapılan yanlışlıkları, sınırlamaları eleştirmekte fakat onları toptan reddetmemektedir. Çünkü yeni toplumsal hareketlerin başarısı da yine modernleşmenin bir getirisi olarak görülmektedir (Touraine vd 1999; Ed. Çayır:78).

KTH'in genişleyerek bürokratik yapısının artması, beklentilerin yerine getirilememesine yol açmaktadır. Bu sebepten dolayı yeni hareketler doğrudan eylem merkezli bir yapılanma içerisindedir (Wallerstein, Hopkins ve Arrigni; 2004: 42). Küreselleşme karşıtı hareket, örgütsel birliktelik ortaya koymaması ve reformcu bakış açısına sahip farklı gruplardan oluşmasından dolayı plüralist bir yapıdadır. Farklı gruplar arasında ittifakların oluşabileceği gibi kimi zaman çatışmalar da yaşanabilir. Bu nedenle yeni toplumsal hareketler hem bir çatışma hem de bir kültürel gelişme alanıdır. Ancak bu grupların ortak özelliği spesifik konularda halkı toplumsal güç hâline getirebilme potansiyelleridir. Ortaya çıkan toplumsal hareket diğer büyük ideolojilerin aksine değişmez doğruların bulunduğu, mevcut tüm sorunları çözme iddiasında değildir. Ayrıca bütünleştirici ve homojenleştirici etkisi bulunmamasından dolayı Marksizm gibi kapsayıcı ideolojilerden ayrılmaktadır (Çorakçı 2008: 54).

Sanayi çağının KTH'i daha kitlesel ve çatışmacı bir yapıya sahipken YTH daha fazla kimlik temelli ifade özgürlüğüne önem veren barışçıl bir yapıya sahiptir. Ayrıca yeni öznelere sahip olan yeni toplumsal hareketler bilgi çağının getirdiği avantajlara sahiptir. Sosyal ağla donatılmış olan dünyanın getirdiği bilgi teknolojilerini kullanmaktadır (Tecim 2015: 15).

Bu çerçevede YTH devrimci ideolojilerden vazgeçerek siyasi ve ekonomik sistemlerin özerk işleyişini öngören bir sivil toplumu savunmaktadır. Eski hareketler toplumsal, siyasal, ekonomik alanda toplumu bütünleştirici eğilimde olmalarına rağmen yeni hareketler modern toplumun yapısal farklılıklarını savunmaktadırlar (Türküne,

2007: 598). Böylece sisteme karşı olan devrimci sosyal hareketler yerini daha çok demokrasi talep eden çoğulcu yapılara devretmektedir (Ertürk 2011, <http://asosindex.com/>, 16 Kasım 2012’de erişildi).

Çağdaş hareketler, hareket evrenini üç ana alana ayırmaktadır: özel alan, kurumsal olmayan siyasal alan ve kurumsal siyasal alan. Siyasal hareketin alanı olarak sivil toplumu öngörür. Yeni sosyal hareketler sivil toplum kurumlarının temsili bürokratik yapılarını politize etmeye çalışarak kontrol ve müdahaleye bağımlı olmayan bir sivil toplum oluşturulmak istemektedir (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 55-66).

Demokratikleşme ile toplumsal hareket arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Yeni toplumsal hareketler toplumsal yaşamın demokratikleşmesini ve sivil toplumun genişlemesini amaçlamaktadır. Çünkü toplumsal hareketler halkın egemenliğini savunur. Bu yüzden demokrasinin ülke içinde gelişme göstermesiyle toplumsal hareketlerin arttığını görmekteyiz (Coşkun 2007: 19).

Yeni toplumsal hareketler, iki farklı paradigmayla açıklanmaktadır. Bunlardan ilki aktörlerin ekonomik çıkarları doğrultusunda bir araya geldiklerini savunan “kaynak mobilizasyonu paradigması”, diğeri de aktörlerin kimliklerini vurgulayan “kimlik yönelimli paradigmadır” (Touraine vd 1999; Ed. Çayır:15).

1.2.1.Kaynak Mobilizasyonu Paradigması

Kaynak mobilizasyonu teorisi; toplumsal hareketlerin başarılı olmasını kaynakların etkin kullanımına ve üyelerin siyasal faydalarının geliştirilmesine bağlamaktadır. Toplumsal hareketler maddi ve manevi kaynakların harekete geçmesini sağlar. Maddi kaynaklar içinde para, organizasyonlar, insan gücü, teknoloji, kitle iletişim araçları bulunurken maddi olmayan kaynaklar içinde meşruluk, bağlılık, sosyal ilişkiler, iletişim ağı ve birlik de bulunmaktadır (Fuck 2006: 50).

Bu toplumsal hareketler organizasyonlarına ait iki tür üyelik bulunmaktadır. İlki inanç unsuru, ikincisi fayda unsurudur. Genellikle toplumsal hareketler inanç yoluyla olanaklara ulaşmayı aramaktadır. İnanç unsuru bireysel ya da grupların amaçlarının değerler birliğini oluşturmaktadır (İsmail 2006: 40).

Tilly ise toplumsal hareketleri hâkim güç karşısında değişim talep eden kişilerin birbirleriyle etkileşimi olarak tanımlar. Ayrıca gücün stratejik kullanımı ile kendini sınırlayarak güncel çatışmaları siyasal boyut üzerine odaklanıldığını savunmaktadır (Aktaran: Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 22). Bu çerçevede kolektif davranış hareketine geçirebilmek için gelişmiş örgütsel formlara ve iletişim yollarına ihtiyaç duymaktadır (Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 113).

Kaynak mobilizasyonu teorisinde toplumsal hareketler eylemlerini rasyonel amaçlarına ulaşabilmek adına maliyet ve kazançlarına uyumlu tepkiler verirler. Ayrıca toplumsal hareketler kurumsallaşmış güç ilişkilerinde çıkar çatışmasını vurgular. Bu çatışmalar sonucu oluşan mağduriyetlerin giderilmesi için de kaynakların seferber edilmesine zemin hazırlamaktadır (Deniz 2015: 30). Bu yüzden Kolektif davranış teorisindeki işlevselci ve uyumlu köken ile mücadele etmektedir. Çünkü kendisi toplumsal hareketlerdeki çatışmacı modeli savunmaktadır (Canel 1994: 4).

Kaynakların harekete geçirilmesi teorisi daha çok ekonomi politik üzerine kuruludur. Ayrıca sadece bir hoşnutsuzluğun giderilmesinden daha çok belirli bir amacın gerçekleşmesine yöneliktir. Yani maddi ve manevi kaynaklar kolektif bir amaç için bir araya getirilmelidir (Dönmez, 2010: 26). Bu teori, kaynakların yönetilme kararı, siyasi değişimler gibi birtakım içeriksel süreçlere odaklanmıştır.

Kaynak mobilizasyonu teorisi gelecek için iki durumu vurgulamaktadır. İlki dışarıda siyasi teoriler farklı ülke ve rejimler ile uğraşırken ikincisi içeride gelişen çok kültürlü sosyal psikolojik mobilizasyondur (Jenkins, 1983; 527). Kaynakların harekete geçirilmesi teorisi yeni hareketlerin siyasi yönünü vurgularken aynı zamanda siyasal pazarlık içindeki malların paylaşımı konusunda çekişmeleri de içermektedir. Ayrıca bu teori hareketlerin stratejik yönüne de odaklanır. Çünkü toplumsal hareketlerin gücü eş zamanlı olarak sivil toplum ve devlet nezdindeki yerini de göstermektedir (Canel 1994:2).

1.2.2.Kimlik Yönelimli Paradigma

Kimlik yönelimli paradigma için en geniş çerçeveyi toplumsal hareket teorisini Alain Touraine çizmiştir. Hareketlerin yeni boyutları olan kimlik ve normların inşası perspektifinde kendi üzerine düşünme toplumun demokratikleşmesine vurgu

yapmaktadır. Touraine yeni toplumsal hareketleri ortak bir kültürel zeminde rakip grupların çatışan toplumsal modellerinin birbirleriyle etkileşimi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca toplumsal hareketlerin saf kimlik yönelimli analizini açıkça reddetmektedir (Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 122).

Touraine ekolü için bir kolektif eylemin toplumsal hareket olarak tanımlanabilmesi için ortaya çıktığı toplumu dönüştürme projesine sahip olması gerekmektedir. Toplumun geniş kesimlerince desteklenmeli ve geniş çaplı eylemler düzenleyebilmelidir. Bu nedenle amacını elde ettikten sonra son bulacak hiçbir eylem toplumsal hareket olarak kabul edilmez (Çoban vd 2009: 70).

Touraine sosyal çatışmayı toplumun ürettiği bir araç olarak görmektedir. Onun için çatışma doğal bir sürecin sonucudur. Bu yüzden toplumsal hareketi bir olaya tepki olarak görmez. Kültürel alan ise en önemli çatışmaların başında gelmektedir (Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 23). Bu hareketler kamusal alanı genişletmek ve demokratikleştirmek amacıyla ortaya çıkmışlardır. Touraine; yeni toplumsal hareketlerin gündelik yaşamın kültürel boyutuna da dikkat çeker ve bir toplumun kendi kimliğini ve yaşam biçimini seçme özgürlüğünün bulunduğu vurgusunu yapmaktadır (Çorakçı 2008: 78). Böylece yeni toplumsal hareketler sosyo-ekonomik taleplerden çok sembolik eylemlerde bulunma kültürel ve kimlik konularına önem vermektedir (Çoban vd; 2009: 68).

Sistemi değişime zorlayan, iktidarı ele geçirmeye çalışan çıkar merkezli hareketlerin tersine kimlik merkezli yeni toplumsal hareketler, sosyal hayatı yeniden biçimlendirmeye çalışmaktadır (Deniz 2015: 65). Touraine bir toplumun gelişme modeli ve işleyiş şekli arasında bir ayrıştırma yapmaktadır. Sistem içerisinde meydana gelen çatışmalar, krizler ilk ekseninde önemli olurken toplumsal ilişkilerin oluşturulma süreci kurumların ve kültürel modellerin oluşturulması ikinci ekseninde yer almaktadır (Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 123).

Toplumsal hareketlilik için kültürel inanç ve değerlerin önemi artmıştır. Böylece kültürün eylem üzerinde sürekli ve tutarlı etkisi görülebilir. Kurumlar kültürü toplumsal hareketler yoluyla sistematik olarak şekillendirebilir (Deniz 2015: 53).

Cohen ve Arato iki rakip paradigmayı birleştirerek var olan eleştirileri gidermek istediler. Yeni toplumsal hareketlerin hem sistemi ilgilendiren konularla hem de günlük yaşamı ilgilendiren konularla ilgilendiğini öne sürdüler (Aktaran: Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 26).

1.3.Kaynak ve Kimlik Hareketlerine Göre Yeni Sosyal Hareketlerin Özellikleri

Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında konjonktüre bağlı farklılıklar bulunmakla birlikte her toplumsal harekette benzer bazı özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklere şunlardır:

- *Doğal Organizasyon:* Toplumsal hareketler, bürokratikleşme eğiliminin en aza indirildiği yapılardır. Üyeler görüşlerini doğrudan ifade edebilirler.
- *Hareketlilik:* Toplumsal hareketler, aktif eyleme yönelik aktörlerdir. Hareketlilik toplumsal hareketin varlığının devamının en önemli koşullarındandır.
- *Mutlak Süreklilik:* Toplumsal hareketler sürekli dir. Hedeflerine belirli bir zaman içinde ulaşmak isterler.
- *Sembolik Bütünleşme:* Toplumsal hareket içerisinde olanlar "biz duygusu"nu hareket içerisinde sağlamaya çalışır. Böylece hareket içerisinde ortak bir kimlik duygusu oluşturularak hareketin bütünleşme sürecini tamamlaması sağlanmaktadır.
- *Amaç:* Toplumsal hareketin en önemli amacı toplumda yapısal değişime yol açmaktır. İstenilen topyekûn tepeden inme bir devrim değildir. Tersine toplumun tabandan başlayarak yavaş yavaş ama sağlam adımlarla değişmesini sağlamaktır.
- *Köprü İşlevi Görmek:* Toplumsal hareket, yeni kimliklerin birbiriyle iletişimi sağlayan farklı kimliklerin belirli değerleri aktarmasını sağlayan yapılardır. Toplumsal hareketler kimi zaman partiye aracılık edebilirler. Alman Yeşiller Partisi'nin ortaya çıkışı da böyle bir sürecin sonunda olmuştur (Kılıç 2010, <http://dergiler.ankara.edu.tr>, 7 Nisan 2012'de erişildi).

1.3.1. Yeni Toplumsal Hareketlerin Amaçları

Yeni toplumsal hareket bilimcileri, endüstri toplumun sorunlarından uzaklaştığını, artık yeni dönemde farklı sorunların ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu yüzden yeni toplumsal hareketler eski hareketlerden niteliksel açıdan ayrılmaktadır

(Coşkun 2007: 16). Ekonomik temelli olmayan isteklere yönelen toplumsal hareketler, düşünceler ve değerler açısından çoğulcu bir yapıdadır.

Yeni toplumsal hareketlerin başlangıcında kesin hedefleri bulunmamaktadır. Bu hedefler zaman içerisinde oluşturulur ve dönüştürülebilir. Toplumsal aktörlerin çeşitliliği bu durumun ortaya çıkmasında rol oynar (Coşkun 2007: 76). Toplumsal hareketlerin amacı imkan dışı olamayacağı gibi ulaşıldıktan sonra örgütün işlevini yitirecek biçimde de gerçekleşemez (Türkdoğan 2013: 394).

Böylece yeni toplumsal hareketlerle siyaset de dönüşüm sürecine girmektedir. Bu süreçte sınıfa dayalı siyaset yapma geleneği büyük zarar görmektedir. Artık iktidarı ele geçirme isteğinin yerini kimlik kazanma mücadelesi olarak gündem de değişmektedir. Ayrıca siyasete katılım artarken sağ ve sol partilere aktif üyeliklerde düşüşler görülmektedir (Önder 2001: 30).

Ayrıca yeni toplumsal hareketlerde öncelik sırası ekonomiden insana kaymaktadır. Modernizm bireyi beyaz, erkek ve zengin sınıfını örneklem üzerine almış ve bireyi tektipleştirmiştir. Bu tektipleşmeye karşı çıkan yeni toplumsal hareketler pozitivizmin tek dogma kabul edilmesine, kültürel kimliklerin bastırılmasına, erkek egemen iktidara ve yok sayılan insanların haklarına dikkat çekmektedir (Taylor 2010: 85).

Toplumsal hareketlerde vurgulanan “çokluk” kavramını incelediğimizde farklılıkların korunduğu, iletişimin sağlandığı ortak bir paydada hareket etmekten bahsedebiliriz (Çoban vd. 2009: 163). Böylece yeni toplumsal hareketler tek bir sınıfın çıkarı yerine “genelin” çıkarını koruyarak “çokluklara” dayanır. Hegemonyacı anlayışı benimsemeyen toplumsal hareketler için “çokluk” alternatif siyaset yapmak için en uygun adrestir (Deniz 2015: 158). Böylece toplumsal hareketler farklı eylem ve örgütlenme biçimleriyle toplumun farklı kesimlerinin kamusal alanda seslerini duyurmalarında önemli roller üstlenmektedir. Toplumsal bilinçlenme, çoğulculuk gibi kavramlar ön plana çıkmakta ayrıca devletin müdahil olmadığı toplumsal faaliyet alanı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Amaçları kamu bilincini geliştirmek ve demokratik katılımı artırmaktır. Örneğin kadın hareketi tüm tarihsel çerçeveyi kadın bakış açısıyla incelemekte ve kadınların sahip oldukları dezavantajlı durumun düzeltilmesi için

kadınların bilinçlendirilmesi gerektiği üzerine çalışmalar yürütmektedir (Sanlı 2005: 12). Bu hareketler, geleneksel yapıya karşı eleştiriler geliştirirken aynı zamanda doğrudan eylemlerde bulunmaktadır. Feminist hareket ataerkil yapının kadını ikincil planda tuttuğu ve sistemin araçları vasıtasıyla ikincil konumlarını içselleştirilmeye zorlandıklarını ifade etmekte ve maddi engellerin kaldırıldığı durumlarda dahi kadınların yeni olanaklardan faydalanamadıklarını belirtmektedir (Taylor 2006: 46). Çünkü anlatılmak istenen yalnızca kadınların maddi yoksullukları değil kadın tarih boyunca itildiği yoksunluk durumudur. Kurulan sistem içerisinde kadının içsel ve dışsal anlamda yoksunluk hissetmesi pekiştirilmektedir.

Toplumsal özgürleşmeyi amaçlayan toplumsal hareketler var olan dünyanın ötesinde eşitlikçi, özgür bir dünyayı hayal eder, böylece ütopya ulaşılması gereken bir hedef olur. Ayrıca hareketin çok sesliliği davranışlarının temellerini oluşturur (Çoban vd. 2009: 10).

Bu hareketler kimlik ve farklılık üzerine agonistik bir demokrasinin gelişmesini sağlamakta ayrıca toplumsal çatışmaları çözüme kavuşturma noktasında da işbirliğini savunmaktadır. Böylece devletin çoğulculuğunun ve sivil toplumun kamuya açılmasının sınırları tartışılmaya başlanmaktadır. Yeni toplumsal hareketlere iki farklı açıdan yaklaşılmaktadır. Öncelikle eski ve yeni hareketler arasında bir "kopuş"un varlığını iddia etmektedir. Bu hareketler arasında keskin farklılıklara vurgu yapılmaktadır. İkinci olarak iki hareket tipi arasında "süreklilik" ve birtakım benzerlikler olduğu iddia edilir. Ancak farklılıkların kopuş teorilerinin öne sürdüğü gibi üyelerinin özellikleri ve örgütsel yapı, amaçları gibi alanlardan ziyade farklı ölçülerde olduğu ileri sürülmektedir (Coşkun 2007: 19- 20).

Toplumlar içerisinde yaşadıkları sisteme karşı çıkışlarını toplumsal kültür ürünleri ile yansıtır, topluma var olanın dışında başka bir dünyanın mümkün olduğunu belirterek kültürel anlatılarla bir ütopya ortaya koyarlar (Çoban vd. 2009: 13).

Toplumsal hareketlerde kimlik bireysel ve kolektif olarak kamu kimliği tarafından şekillendirilir. Bireysel kimliğin özelliği sürekli bir değişim içinde olmasıdır. Katılımcıların kitlesel biçimde etkileşimi sonunda oluşan kimlik, toplumsal hareket gruplarına ithal edilmektedir (Deniz 2015: 68). Kimliğin vurgulanması için gereken

kimliğin inşası sivil ve politik düzeyde güç mücadelesine neden olmaktadır. Bu yüzden yeni toplumsal hareketler politik ve ekonomik alanlarla da ilgilenmektedir (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 26). Eski toplumsal hareketler ekonomik temelli hedeflere sahip iken yeni toplumsal hareketler kimlik temelli amaçlara sahiptir. Günlük hayatta kendilerini etkileyen konularda rasyonel hedefleri bulunmaktadır.

1.3.2. Değişen Örgütsel Yapı

Yeni toplumsal hareketlerde çatışmanın nedeni sınıf çatışması modeliyle örtüşmemektedir. Çünkü çatışma tek bir sınıf kaynaklı değil farklı sınıflardan ve sınıfı olmayanların da dahil olduğu bir ittifak modelidir. Ayrıca istekleri de sınıf temelli olmayıp evrensel nitelikli, bazen de aksine yerel niteliklidir (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 70). Karşı küreselleşme hareketleri yerel motiflerden beslenmekte ancak eylemleri ulusal ya da uluslararası platformda gerçekleştirmektedir. Böylece ortak bir eylem alanı oluşturmaya çalışılmaktadır (Çoban vd. 2009: 80).

Kolektif davranışı oluşturma anlamında sınıf kavramını aşan ırk, cinsiyet, çevre gibi terimlerle kendini tanımlayan yeni sosyal hareketler” “grup tabanlı politikalardan” “değer tabanlı politikalara” geçişi temsil etmektedir (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 19).

Yeni toplumsal hareketlere destek veren en büyük katman hiçbir zaman yoksul kişiler değildir. Tersine ekonomik açıdan orta sınıf, kamusal ve hizmet sektöründe çalışan, ayrıca üniversite öğrencilerinin de yer aldığı üyelerden oluşmaktadır. Aktörler kendilerini tanımlarken siyasi kodlara (sağ-sol) ya da sosyo-ekonomik kodlara dayandırmamaktadır (Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 66-74).

Bu çerçevede toplumsal hareketlere katılım bireysel kimliğine itibar kazandırmayı amaçlamaktadır. Birey bir kolektif harekete üye olmakla sembolik olarak kendisini başarısız olarak görmelerine neden olan geleneksel standartlara karşı çıkmaktadır (Deniz 2015: 71).

Eski hareketler önder kişiler eşliğinde merkezi örgütlenmeyi amaçlarken yeni toplumsal hareketler de öne çıkan liderlik bulunmamaktadır. Bunun yerine esnek bir yapılanma ve âdemi merkeziyetçilik mevcuttur (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 19). Kısaca pek çok yorumcu lider tarafından tasvir edilen ve belirlenen homojen ve uyumlu

oluşumlar olarak toplumsal hareketlerin bir birleştirici olma hayali bulunmaktadır. Liderlerin açık fikirlerinin destek grupları tarafından özümsemiği ve böylelikle hareketin ideolojisinin düzenlendiği varsayılmaktadır. Aslında bir liderin temel vazifesi toplumdaki birlik ve homojenliği sağlamak ve bunu güvence altına almaktır (Bayat 2005; 895).

Hareketin ağırları farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. İlk çoklu üyeliğe izin verenler, ikincisi grup için istenen kısa dönemli ve yarı zamanlı olanlar, son olarak da gruba bireysel olarak zaman ayıran ve duygusal dayanışmaya dayananlardır (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 92). Üyelik biçimleri farklılaşan yeni sosyal hareketlerin kolektif eylemlerini ikiye ayırmak mümkündür. İlk kolektif davranış yaklaşımları, ikincisi ise toplumsal hareket yaklaşımlarıdır. Eyleme katılan bireylerin rasyonel davranmadıklarını ve psikolojik temelli bu eylemde yer aldıklarını iddia eden kolektif davranış yaklaşımını savunmaktadır. Aksine toplumsal hareket yaklaşımları ise bireylerin kolektif eyleme rasyonel sebeplerle katıldıklarını ifade etmektedir (Deniz 2015: 2).

Bireyler rasyonel amaçlara sahip olsalar da aralarında bulunan uyumsuzluk ve anlaşmazlıkların en az iki sebepten kaynaklandığı düşünülmektedir. İlk ilgilerin veya yorumların farklı olmasıdır. Elbette ilgiler sadece ekonomik değildir aynı zamanda sosyal veya ahlaki (şeref gibi) nitelikte ilgilerden söz edilmektedir. Ancak sosyal, siyasal ve ekonomik çevreyle bağlantılı ihtiyaçlar çoğunlukla sosyal ve kültürel olarak inşa edildikleri sübjektif temellere dayanmaktadır. İhtiyaçların haricinde, toplumsal hareket aktörleri aynı zamanda konuyla ilgili farklı görüş ve yorumlara sahip oldukları için ortak fikirde olmayabilirler. İnsanların farklı ihtiyaç ve ilgileri çoğunlukla etkiye açıktır ve hatta onların dünyaya bakışı ve yorumlayış biçimiyle şekillenmektedir. Grupların ihtiyaçları ise bazı alanlarda birleşirken diğerlerinde ayrılmakta ve hatta çelişmektedir. Bu çerçevede de yeni toplumsal bir hareketin katılımcılarının kısmen ortak olan ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir (Bayat 2005: 903).

Kolektif hareket biçimlerindeki değişimi ilk olarak mevcut cemaatlerin yerel düzeydeki kaynaklar üzerindeki çatışması anlatmaktadır. “Reaktif kolektif hareket toplumun genelini ve kaynakları kontrol etmek isteyenlerin ve devleti inşa edenlerin tehdidi altında kalan cemaatlerin davranışını anlatır. Kendi kontrolü altındaki kaynaktan başka bir grubun kontrolüne karşı çıkmaktadır. Reaktif ve proaktif kolektif hareketlere

sırasıyla defansif ve ofansif mobilizasyonu tipleri karşılık gelmektedir. Reaktif hareketler dışarıdan gelen tehdide karşılık defansif (korumacı) davranışları kapsamaktadır. Moderniteye karşı geleneksel yaşam alanlarının savunulması örnek gösterilebilmektedir. Proaktif mücadelenin özelliği ise tanınma, güç elde etme gibi ofansif davranışlarıdır (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 117).

Toplumsal hareketler gerçekte sürekli bir akış ve hareket hâlinde olan dinamik yapılardır. Toplumsal hareket sadece bir düşünceden ibaret değildir, öncelikli olarak bir süreçtir ve üzerinde çalışılması gereken tarih bir olgudur. Devinim hâlinde olan toplumsal hareketlerin, iç ve özellikle de dış faktörlerinin sonucuna bağlı olarak değişebileceği vurgulanmaktadır. Özendirme etkisi, psikolojik baskı, içteki anlaşmazlıklar ve ekonomik ya da siyasi koşullardaki değişiklikler gibi faktörlerin de toplumsal hareketlerin yönünü etkilemektedir. Daha da önemlisi toplumsal hareketler diğerlerini etkilemenin yanı sıra aynı zamanda kendi hızlarını ve yönlerini de değiştirebilirler (Bayat 2005; 897).

Yeni toplumsal hareketlerin hareket biçimleri ise iki yönlüdür. İlki bireylerin bir topluluk oluşturmak için birlikte hareket etmeleridir. Diğerisi ise politik muhaliflerine karşı çıkma metotlarıdır. Tam oturmamış üyelik rolleri, temsilciler, kampanyalar, ağlar ve gönüllü yardımcıları yeni toplumsal hareketlerin hareket biçimlerini oluşturmaktadır. Örgütsel farklılaşma modeline ne yatay ne de dikey olarak sahip değildirler. Üyeler ve resmî liderlerin rolleri arasında sınırlar oldukça zayıftır (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 64).

Etkili bir şekillendirme stratejisi ilk başta siyasi imkânların etkili bir iletişime izin vermesinden, ikincil olarak da imkânların bunun için kullanılmasından geçer. Özel TV kanalları, yüksek okuryazarlık oranı, internet vb. etkili iletişim kanalları gibi kaynaklar ortaklık noktalarının belirlenmesi, inşası ve genişletilmesi ve özellikle de dayanışma için çok değerlidir (Bayat 2005: 902).

Bu çerçevede muhalif bir düşüncenin yayılabilmesi için çeşitli kitle iletişim araçlarına gerek vardır. Bu yüzden muhalif medyalar aracılığıyla toplumsal hareketler kendini tanımlarlar ve kitlesel bir hal almak için bu yayını kullanırlar (Çoban vd; 2009: 44). Ayrıca yeni toplumsal hareketler, gelişen teknolojiyi çok iyi kullanmaktadır.

Hareketlerin hızla genişlemesi ve etkisinin hızla yayılması bu şekilde gerçekleşmektedir (Çetin 2008: 95).

İnternetin sınırları aşabilme kapasitesinin yanında maliyetinin düşük olması farklı seslerin kendini ifade etme alanı olarak kullanılmaya başlamasına neden olur. Böylece internet toplumsal alanda demokratikleşmenin yayılmasında önemli bir araç hâline gelmiştir (Çoban vd. 2009: 58).

Bu hareketler kimlik ve farklılık üzerine agonistik bir demokrasinin gelişmesini sağlamakta ayrıca toplumsal çatışmaları çözüme kavuşturma noktasında da işbirliğini savunmaktadır. Böylece devletin çoğulculuğunun ve sivil toplumun kamuya açılmasının sınırları tartışılmaya başlanmıştır (Coşkun 2007: 19).

Toplumsal hareketlerin tamamı olmasa da sahip oldukları bazı özelliklere göre üçe ayırabiliriz. Öncelikli olarak “yığın hareketleri” olarak nitelendirebileceğimiz belirli miktarda sosyal geçirgenlik ve biz kavramı oluşmuş olan ancak son durumda davranışları bireysel olan hareketliliklerdir. İkinci olarak “hayran kitlesi” kamusal bir kişiliğe hayranlık besleyerek birleşen bir kitleselliği hedeflemektedir. Hayranlık duyulan lider kendisini takip edenleri, toplumsal değişime yönlendirir. Son olarak “dinî cemaatler” de toplumsal hareketliliğin sürekliliğine sahiptir fakat istekleri sadece üyelerinin davranışları üzerinde etkili olabilen kitlesel hareketlerdir. Dinî cemaatler kendi propagandalarını toplumun değişimi için araç hâline getirebilirlerse gerçek bir sosyal hareket haline dönüşebilirler (Deniz 2015: 2).

Yeni çatışmaların alanı sistem tarafından belirlenir. Çünkü belirli konuların gündeme gelmesi tarihsel ve konjonktürel faktörlerle ilişkilidir. Gücü tartışılabilir kılmak için gereken şey çatışmaların meydana geldiği süreçlerde sistematik iletişimi sağlayan yapılar arasında mesafenin varlığıdır. Kurumlar ve hareket arasında kalan alanın genişletilmesi gerekmektedir (Touraine vd 1999; Ed. Çayır: 89- 107). Örgütlerin bu ağlar içindeki önemleri, mali ve sosyal sermaye kitlelerini harekete geçirebilme kabiliyetleri ile ülkelerindeki sosyo-politik çevreleriyle doğrudan ilişkilidir (Çoban vd. 2009: 86).

Toplumsal hareketler incelenirken içinde bulundukları toplumların politik kültürü ve evrensel değerleri birlikte incelenmelidir. Ancak böyle bir incelemeyle

toplumsal hareketlerin ortaya çıkış serüvenleri ve etkileri daha iyi anlaşılmaktadır. Ancak toplumların kendilerine özgü sosyal hareket tecrübesi olmakla beraber klasik şekilde üç gruba ayrılabilir. İlki “kimlik prensibi” dâhilinde verilen aktörlerin bilinç düzeyinde verdiği çatışma örnek olarak işçi hareketleri benzeri ideolojik kimlikler, kamusal alanda beliren feminizm, gay hareketleri, transseksüellik benzeri cinsel kimlikler, ikincisi “karşıtlık prensibi” kapsamında kendini muhalif olarak tanımlama buraya da savaş karşıtları, anti-militaristleri örnek verebiliriz. Sonuncusu ise “bütünlük prensibi” çerçevesinde amaçları birleştirerek aktörleri kolektif harekete yönlendirmektir. Ancak bu ayrımlar 20. yüzyılı analiz etmeye çalışmakta yetersiz kalmaktadır. Topraksızlar, evsizler, yabancılar, ekolistler iç içe geçmişlik zeminleri sunmaktadır. Bu hareketlerin çoğunda çokluk adını verebileceğimiz veriler bulunmaktadır (Çoban vd. 2009: 114-115).

1.3.3. Yeni Toplumsal Hareketler ve Merkez-Çevre İlişkisi

Neoliberalizmin hâkim teori olduğu dönemde de başka dünyanın olabileceği üzerinden hareket eden yeni oluşumlar dikkatleri üzerine çekmeyi başarmaktadır. Küreselleşme karşıtı hareketin olumlu ve ileriye temsil eden yanı, dünyanın farklı ülkelerindeki direnme eğilimde bulunanlar arasında somut ilişki kurabilmesinden kaynaklanmaktadır (Seyhan 2010, <http://www.yenihayat.de>, 12 Nisan 2012’de erişilmiştir). Bu küreselleşme karşıtlığının gelişimine baktığımızda merkez ve çevre ülkelerde farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu da her toplumun farklı olmasından kaynaklı ihtiyaçlarının doğduğunu göstermektedir. Ekonomik ve siyasal birliğini erken dönemde sağlamış merkez ülkelerde toplumsal hareketler daha çok “çevreci” bir eksende doğmaktadır.

Hareketleri marjinal şiddete düşmekten koruyan tek koşul kolektif hareketin mesajlarının politikaya çeviren kurumsal aktörlerin varlığıdır (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 106).

İnsanların istemedikleri işlerde bulunmaları, zorunlu iş bölümleri sosyal entegrasyonun eksikliğinin nedenidir (Deniz 2015: 7). Bununla beraber küreselleşmenin sonucu olarak geleneksel sendikal kurumlar zedelenmiş işsizlik, esnek çalışma saatleri, sosyal haklarda gerilemelere yol açmıştır. Oluşan olumsuz durumun faturasının

göçmenlere kesilmesi işçi sınıfının içinde milliyetçi düşüncenin artmasına neden olmuştur. Merkez ülkelerde artan küreselleşme karşıtı hareketlerin istekleri çevre sorunları, göçmen ve yabancı işçi düşmanlığı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Muhalifler ise bu alanı genişletmede başarısız olmaktadır (Mahmutoğulları 2010, <http://www.antimai.org/gr/mmodtu.htm>; 12 Nisan 2012’de erişildi). Ekolojik dengenin bozulması ve güneyde gittikçe fakirleşen ülkelerin bulunması karşıt bir muhalefetin doğmasına neden olmuştur.

Yeni bir dünyanın hayali, önemli bir bilinç değişikliğine işaret etmektedir (Çoban vd. 2009: 14). Bu bilincin oluşturulabilmesi için siyasal birliğini sağlamakta geç kalmış, ekonomik istikrara henüz kavuşamamış çevre ülkelerde ise küreselleşme karşıtlığı:

- Sistemin dışında kalmış kesimlerin seslerini duyurma biçimidir.
- Sömürge yönetimlerine karşı direnişin ifadesidir.
- Anti-kapitalist alanda artan karşıtlığı ifade etmektedir. Fakat bu yaklaşım ulusal ve küresel ölçekte yapısal bütünlük sağlayamamaktadır (Çetin 2008, perweb.firat.edu.tr/, 18 Mayıs 2012’de erişildi).

Baskı karşısında muhalefet oluşturma hiyerarşik toplumsal sistemlerin oluşumuyla aynı zamana tekabül etmektedir. Ancak iktidar karşısında ezilenlerin durumu son derece zayıftır. Ta ki baskının dayanılmaz hâle geldiği ve beklentilerin artık ulaşılamaz olduğu zamanlarda kendiliğinden başkaldırı oluşabilir. Ancak başkaldırının sürekli olmayışı sisteme muhalif insanların farklı şekilde kanallara yol açmaktadır. Bu örgütlenmelerin amacı politik amaçlarını savunabilecekleri sürekli bir örgütlenme ağının oluşmasıdır (Wallerstein, Hopkins ve Arrigni 2004: 35).

İdeolojik aygıt var olan modelleri bir araya getirerek kendi amaçları için kullanır, yeni bir şey icat etmez (Haupt 2012; Çev. Sennan: 25). Temelde kolektif davranışlar bireylerin psikolojik eğilimlerinden kaynaklanmakla birlikte toplumun norm ve kurallarıyla biçimlenir (Türkdoğan 2013: 36).

İcat edilmiş bir yapı olarak oluşan toplumsal hareketler, farklı siyasi formlara dönüşebilir ve yine bazı siyasi formların içerisinde kaybolabilir. Yani ortaya çıktıktan sonra, uzun bir süre hüküm süren sosyal hareketler olabildiği gibi hâkim olduktan sonra ortadan kalkan pek çok toplumsal hareket de bulunmaktadır (Deniz 2015: 76). Bu nedenle toplumsal hareketler dinamiktir, şekil değiştirebilir, yok oldu sanılabilir ancak ihtiyacın hissedildiği yerde tekrar ortaya çıkabilmektedir.

1.4. İslamcılık Ve Yeni Toplumsal Hareketler

İslami ideoloji perspektiflerinin ötesinde genel olarak iki tür yorum modern zamanlarda dinî siyasetin yayılmasını açıklamaya çalışmaktadır. “Modernist yorumlar İslamcılığı geleneksel insanlar tarafından taşınan, reaktif hareket olarak tanımlamaktadır. Bu hareketlerin anti-demokratik ve gerici olduğu söylenmektedir. İkincil yorumlar ise İslamiyet’i post - modernizmin manifestosu ve ona karşı bir hareket olarak bakmaktadır. Bu çerçevede, bu hareketler seküler modernitenin evrenselleşmesine karşılık farklılıkların araştırılması, kültürel özerklik, alternatif politika ve ahlakı temsil etmektedir. Ayrıca kültürel kimlik ve bağımsızlık mücadelesi, Batı modernitesine karşı dolaylı mücadele olarak da tanımlanmaktadır. Bu hareketlerin pekçoğunun ortaya çıktığı global koşullar ve Abul-ala Mawdudi, Ayetullah Humeyni, Ali Şeraiti, Seyyid Kutub ve diğerleri gibi İslamcı liderlerin söylemleri bu eğilimi doğrulamaktadır. Şeriatî bölünmüş sınıfsız toplumu; Kutub ise İslami devlet ve ekonomiyi öne sürmüştür (Bayat 2005: 899).

Bilime duyulan güvenin zayıflaması, insana güvenin sarsılması ve kapitalizmin insancıl olmayan sonuçlarının ortaya çıkmasının ardından evrensel dine dönüş modernleşmeye tepki olarak artmaktadır. Liberalizasyon sürecinin uygulandığı ülkelerde yansımaları pek çok sosyoekonomik değişimleri de beraberinde getirmektedir. Öncelikli olarak serbest pazar ekonomisinin gelir farklılıklarını keskinleştirdiği görülmektedir. Zengin daha zengin duruma gelirken işsizlerin sayısı artmış, orta sınıfın eğitilmiş üyeleri kentsel yoksulluk seviyesine düşmüştür. Ayrıca temel besin maddeleri üzerindeki desteklerin kaldırılması, özelleştirmelere hız verilmesi şeklinde uygulanan politikalar, toplumsal koşulların kötüye gitmesini hızlandırmış; bu durum işsizlik ve yoksulluk seviyesinin 1990’larda artmasına neden olmuştur (Bayat 2006: 67).

Nüfus artışı ve iç göç, kentin sorunlarının daha da artmasına neden olmaktadır. Böyle bir ortamda yönetimin sürdürülebilmesi için egemen toplumsal sınıflar güçlerini ilahi bir güce dayandırarak sembolize etmekte ve dini araçsallaştırarak kitleler üzerinde hâkimiyet kurmaktadır. Ancak bu yönetimlerin otoriter ve totaliter eğilimleri, halkın gittikçe yoksulluk sınırına dayanmasıyla, sömürge altında yaşamının vermiş olduğu utanç duygusuyla birleşmiş, toplumsal hareketlerin şekillenmesinde etkili olmuştur (Çorakçı 2008: 57). Sistem içerisinde oluşan hayal kırıklığı bireyi kolektif davranışa yönlendirmiştir. Temeli kurumsal bir yapıya dayanmayan kolektif davranışın gelişim aşaması onu toplumsal hareketlere dönüştürür. Bu süreç içerisinde hareketin gelişimi iletişim araçları sayesinde artar (Çorakçı 2008: 55).

Yeni toplumsal hareketler dinî ve ekonomik içerikli konuları kapsayacak biçimde kullanıldığında açıklık daha da gerekli olmaktadır. Bu hareket biçimleri için siyasal teriminin kullanılması için aktörlerin hareket araçlarının meşru olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıca hareketin amaçları topluluğun geniş bir kesimi için bağlayıcı olmalıdır. Toplumsal alana araçlar düzeyinde yönelmiş toplumsal hareketler meşru hareket biçimlerini yasal olarak güvence altına alınan dini yaşama özgürlüğünde kullanmaktadır. Amaçlar düzeyinde kendi değer yargılarını geniş halk kitleleri tarafından bağlayıcı olmasını istememekte yalnızca hak ve özgürlüklerden yararlanmak istemektedir (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 61-62).

Seçtikleri hedefleri kullandıkları araçları ve faaliyet alanlarına göre İslami akımları inceleyebiliriz:

1.4.1. Savunmacı Fikir Akımı

İslam'a sonradan giren bidatları, hurafeleri ve şirkleri İslam'dan temizlemeyi, geçmişte olduğu gibi bir hayatı kurmayı hedefler (Ganim 2012: 85).

İslam dini genişleyip büyüdükçe Müslümanlaşan toplumlara ait farklı sosyal yapılarla karşı karşıya gelmiştir. Toplamların kültürleri, örf ve adetleri İslam ile birlikte sürerken, İslam'ın içerisinde gibi gözükken ancak dinin esaslarına uygun olmayan inanışlarda ortaya çıkmıştır. Yeni çıkan sorunları çözüme kavuşturmak amacıyla İslam'ı ıslah ve ihya etmek, katkılarında arındırmak şeklinde kullanılan tecdit (modernite) kavramı ortaya çıkmıştır. İlk olarak İbn-i Teymiye bu hareketin öncülüğünü yapmıştır.

İbn-i Teymiye Müslümanların içinde bulundukları durumun nedenini Kur' an ve sünnetten uzaklaşılmasına bağlıyordu. Mezar ziyaretleri, muska gibi alışkanlıkları kınıyor bunların bidat olduğunu belirtiyordu. Böylece İslam'ın bu tür katkılarından arındırılarak saf haline dönmesi gerektiğini savunuyordu. İbn-i Teymiye nakli ön planda tutuyordu. Kuran'ı yorumlamada birebir bağlılık göstermekte sünnetlerin ve hadislerin yorumlanmasında da selef olarak kabul edilen kişilerin naklettikleri bilgileri zaman ve mekân ayrımı yapılmaksızın kabul etmekteydi (Canbegi 2013: 52-53).

"Selefilik" terimi 19. yüzyılda Cemalettin Afgani tarafından ortaya atılmıştır. Köhneleşmiş bir dinsel geleneğin ve sömürgecilik içindeki Müslümanlara yabancılaştırmış olan siyasal tarihin etrafından dolanarak, özgün metinlere ve Asr-ı Saadet'teki topluma dönmek amaçtır. Din kavramı basit bir yasada (helal-haram) ifade eden bir imana indirgenmektedir (Roy 2003: 124). Kültür kavramını reddederek İslam dinini evrensel bir yapıya kavuşturmak istenmektedir. Bu yüzden canlı kültürün parçası olan her şey sistemli olarak ortadan kaldırmak istenir.

Bir ülke ya da bölgeye özgü olmaktan çıkmış olan İslam çok kültürcülükle bütünleştirilemez; çünkü burada söz konusu olan ithal kültür değil, bir bölgeye özgü olmaktan çıkışı ve yeniden oluşumdur. Yeni fundamentalizm, var olan kimliklerin kendi kültürleri hakkında bilgisiz olmaları ve bireysel istekleriyle kurulmalarıyla küreselleşmenin bir parçasını oluşturmaktadır (Roy 2003: 125).

Selefilik çok çeşitli siyasal tutumları içinde barındırır. Ilımlı kutupta ibadetin ve imanının saflaşmasını isteyen muhafazakâr grup, ardından eylemlerini davet ve tebliğ üzerine kuran ve egemen kültüre her türlü katılıma karşı çıkan vaiz militanlar (Hizbüt-Tahrir), diğer bir tanesi ise Batı dünyasına savaş ilan eden cihatçılardır (Bin Ladin). Bu gruplar arasında ideolojik dayanışma olduğu söylenemez. Anlaşmazlıkları cihat, tekfir (afroz) meşru liderliğin tanımı gibi önemli sorunlara dayanmaktadır (Roy 2003:133). Ortak yanları ise Batı medeniyetini ötekileştirmeleridir. Bu durum şiddetin en önemli nedenlerinden siyasal ve sosyal izolasyonu doğurmaktadır.

Yeni köktenciler, devletlerini batıyla işbirlikleri yüzünden kirlenmiş hissetmekte, bu da kültürsüzleşme ve izolasyon sürecini beslemektedir. Batı'nın ötekileştirme politikasının sonucu olarak güvenlik paradigması doğmakta,

küreselleşmenin hızlanması ve kaynak tüketiminin artması, sorunu daha da önemli hale getirmektedir. Burada dikkat etmemiz gereken diğer bir konu ise enerji kaynaklarının Müslüman ülkelerden geçmesidir. Bu gerçek yüzünden İslam toprakları savaşın olağan olduğu yer hâline gelmektedir (Dönmez 2004: 107).

1.4.2. Yenilikçi (Islahçı) Akım

Tecdit hareketinin yol açtığı sıkıntıların ardından, İslam âlimleri sömürgeciliğe direnmek için teceddüde (yenilenme) hareketine yöneldiler. Bu hareket literatüre "İslamcılık" olarak girmiştir. Bu ekolü benimseyen kişilerin İslam algısı ideolojik bir görünüme sahiptir. İlk dönem tecdit/modernite hareketleri dinin özüne ilişkin iken teceddüt/modernizm hareketleri dine olduğu kadar siyasete de ilişkindir. İslam'ı daha güçlü kılmak isteyen İslamcılar, Batı terminolojisini kullanarak liberal ve demokratik söylemler geliştirerek düşmanın silahıyla silahlandılar (Canbegi 2013: 57-61). Bu akım İslam düşüncesinin ıslah edilmesine ve kültürel mirasa da önem verilmektedir. Ayrıca kalkınmayı sağlayabilecek ve Batılı meydan okumaya karşı koyabilecek İslami direnişin başlamasını hedeflemektedir (Ganim 2012: 86).

İslamcılık akımı İslam'ı bir bütün olarak yeniden hayata hakim kılmayı, akılcı metotla İslam dünyasını içine girmiş olduğu olumsuz tutumdan ve Batı sömürgesinden kurtarmayı amaçlamaktadır. Bu düşünceyle hareket eden grubun modernleştirici, birleştirici etkisinin yüksek bir hareket olduğu söylenebilir (Maviş: 25).

Kapitalizme karşılık alternatif bir küreselleşme olarak siyasal İslam görülebilir. Çünkü siyasi İslam, bütüncül bir alternatifi temsil etmektedir. Batının sömürgeciliğine, çifte standartlarına ve kültürel hoşnutsuzluğa duyulan bir meydan okumadır. Ancak Müslüman toplumların batıya olan kültürel ve ekonomik bağımlılığı bu meydan okumanın siyasi bir kurgudan daha fazla olmasını engellemektedir. Kendi içinde bölünmüşlükleri, ekonomik olarak geri kalmışlıkları bir tepki hareketinden ileri gidememelerinin temel nedenidir (Deniz 2015: 78-79).

1.5. İslamcılık ve Yeni Toplumsal Hareketler

Toplumun yabancılaşmasına duyulan öfke var olan sisteme karşı özgünlük arayışıyla birleşince genel İslami canlanma eğilimi ortaya çıktı. Bu eğilim aslında ortak

bir kaygıyı ifade etmektedir (Ayubi 1994:243). Ülkede kalkınma gerçekleşmediğinde ya da beklenen vaatler yerine getirilmediğinde sivil toplumun gereçleri dinî bir katalizör olarak ele alıp devlete karşı isyan etmektedir.

19. yüzyılın kendine özgü problemlerine “Geleneksel İslam” içerisinde sistemli çözüm üretmenin zorluğu neticesinde gelişen İslamcılık asıl kaynaklara dönerken aynı zamanda yeniden bir sistem kurmayı amaçlamaktadır. İnsan aklını öne çıkartan ve eyleme çağıran ayetleri ön plana çıkarır (Duman 2007: 547). Ayrıca İslam’a sonradan eklenen yanlış yorumları çıkartarak ilk dönemlerin yapıcı üretken durumuna geri dönmek amaçlanmaktadır. Taklit’e karşı çıkılırken “Aklın sistematik” kullanımına geri dönülmesi gereğine dikkat çekilmektedir (Aydınalp 2011:118). Yani Yeni İslamcı aydınlar taklitten vazgeçilerek içtihat kapısının yeniden açılmasını istemektedir. (Duman 2007:546).

İslami içtihatdaki “Taklit (benzeştirme; gelenek) ile içtihat (bağımsız yorum)” arasındaki çatışma çok eski bir sorundur. Taklit akımına göre din özgün kaynaklara göre yani Kur’an ve hadislerle kesin bir şekilde anlaşılabilir. İctihatta ise orijinal kaynaklar karşılaştırma ve akıl yürütme yoluyla bağımsız şekilde yorumlanabilir. Aslında iki akımın bir arada kullanılması gerekirken İslam topraklarında içtihadın önünün din hukukçuları tarafından kapatılması bu topraklardaki durgunluğun ve geri kalmışlığın sebepleri arasında gösterilebilmektedir. Fakat Cemalettin Afgani içtihat akımının yeniden canlanmasını sağlamıştır (Ayubi 1994: 72).

Sömürge olarak kullanılan topraklarda yıllar boyu süren kullanılmışlık hissi ulusal yönetimlerin de işbirlikçi tutumlarıyla birleşince halklar nezdinde hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu sebeple İslamcı örgütlenmelerin asıl amacı yönetim karşıtlığı şeklindedir. Komünist örgütlenme modelinde ilham alınarak hazırlanan disiplinli, örgütlü bir yapılanma mevcuttur. Aynı zamanda kitle birbirleriyle dayanışma içerisinde. Modernleşmenin getirdiği bireyselliğin sonucunda kendini olaylar karşısında çaresiz hisseden halk bu örgütlenmeler sayesinde kendini toplumun bir parçası olarak görebilmektedir (Al Azmeh 2003: 123).

İslamcılık ideolojisi Arap ülkelerinin kültürel ve siyasal kültürünün bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Al-Azmeh 2003: 81). Siyasal İslam din vasıtasıyla siyasal ve

toplumsal yapı içerisindeki Batı etkisinden sıyrılmaya çalışan bir Üçüncü Dünyacılıktır. Kendi devletlerinin Batının kuklası olmasının verdiği utanç yüzünden toplumda siyaseti ve İslamiyet'i saflaştırma çabasıdır (Dönmez 2004: 95). Öze dönüşle birlikte İslam toplumlarının eski günlerdeki güce kavuşacağına inanılmaktadır.

Avrupa'da gerçekleşen Rönesans ve Reform hareketleri hem fikirleri hem de sermayeyi kilisenin etkisinden çıkarma girişimiydi. Ancak İslam toplumunda Kilise ve ruhban benzeri bir hiyerarşinin olmadığını görmekteyiz. Bu yüzden İslami bellekteki laiklik kavramı Batının kapitalizminin uygulanabilmesi için ithal edilmiştir (Ayubi 1994: 66). Bu durum kavramın halk nezdinde olumsuz algılanmasına yol açmaktadır.

İslam devletiyle laik devlet arasındaki farklara bakacak olursak en temel farklılık İslam devletinin Allah'ın Kuran'da belirttiği kurallarla yönetilmesiyle laik devletin insan ürünü kurallarla yönetilmesidir. Ayrıca İslam devleti ulus devlet değildir. Çünkü ümmet mantığı üzerindeki inanç sistemine dayandığı için her dilden, her ırktan insanın bir olabilmesi üzerine kuruludur. Son olarak İslam devletinin hedefi tüm dünyayı kapsamaktadır. Öncelikle bölgesel devlet olarak kurulmalı, ardından tüm dünyaya ulaşmayı hedeflemektedir (Manaz 2005:628).

Köktenci grupların sekülerizm karşısında iki temel yaklaşımı bulunmaktadır. İlki toplumdan geri çekilerek kapalı risksiz bir toplum oluşturmalarıdır. Diğer ise sekülerizmin yıkıcı etkilerinden kurtulmak için önemli değişiklik yapacak politika ve eylemlere başvurmadır (Aydınoğlu 2011:108).

Geleneksel İslam anlayışında devlet hukuku yaratamaz çünkü zaten devletin kendisi hukukun yarattığı bir olgudur. Hukukun kaynağı ise Allah'tır. Hükümdar da Allah'ın koyduğu kurallara uymak zorundadır. Onun görevi hukuku korumak ve hâkim kılmaya çalışmaktır. Bu çerçevede yasalar ve yönetmelik çıkarma ve hukuk kurallarını uygulama yetkisine sahiptir (Lewis 2011: 53) .

Müslüman siyasal dünyasında tartışılan yöneten ile yönetilen ilişkisinde yönetenin iktidarının meşru kabul edilmesi için yönetenin hukukun öngördüğü bazı özelliklere sahip olmalı ve bazı koşullara uygun olarak iktidar makamına çıkmış olmalıdır (Lewis 2011:104). Siyasal İslamcılığın üzerinde durduğu en önemli unsurlardan biri şura yönetimidir. İslam Devlet Başkanı'nın önemli konularda

danışacağı ancak son karar merciinin hâlâ başkan olduğu danışma konseyi kurulmasıdır. Çoğunluğun her zaman doğru olanı göstermeyeceği ilkesinden hareketle belirleyici olmaması gerektiği savunulur (Manaz 2005:626).

Nasır döneminin milliyetçi sosyalizm ideolojisi siyasal yapılanmasıyla uluslararası sistemde yer aldıysa da Mısır toplumunda İslam özel alana hapsedilmemiş toplumsal yaşamda kültürel ve siyasal bir öge olarak varlığını korumuştur. Mısır'daki camiler insanların sosyalleştikleri mekânlar olma özelliklerini korumaktadır (Özkoç 2011: 11).

1967 yılındaki yenilginin ardından meşruiyetlerini yitirmeye başlayan milliyetçilerin yerini İslamcılık doldurmaya başlamıştır. Ayrıca İslamcılık Afgani'nin romantizminin eski konumuna getirmeyi başarmıştır (Al-Azmeh 2003: 164).

Kentler yalnızca modernleşmenin bir ürünü değil aynı zamanda yabancılaşmanın ve devletin varlığının en çok hissedildiği yerlerdir. Bu yerlerde kendisini dışlanmış hisseden kişilerin bir araya gelerek tepkilerini gösterdikleri ve dayanışmada bulundukları örgütlenme biçimleridir. Yani günümüzdeki Müslüman ayaklanmaları kent ayaklanmalarıdır.

1.6. İslami Örgütlenmelerin Genel Özellikleri

İslami grupların homojen olmadığı içlerinde radikal ve ılımlı kanatların bulunduğu bilinmektedir. Yönetimlerin otoriter olduğu sivil toplumun oluşmasına izin verilmediği durumlarda radikal kanat öne çıkarken daha ılımlı liderlerin olduğu kamuoyunun oluşmasına müdahale edilmediği durumlarda ılımlı grup ortaya çıkmaktadır. Otoriter liderlere karşı radikal tavır takınıldığı görülmektedir (Yılmaz 2003:161).

Siyasal İslamcı örgütlerin liderlik tipolojisine baktığımızda pek çoğunun modern okullarda eğitildiğini görmekteyiz. Ayrıca bir kısmı da Batı'da eğitim görmüştür. Lider İslamcı kitle tarafından büyük saygı duyulan bir ögedir. Hatta hareketin pek çok özelliği önderin şahsında şekillenmektedir (Manaz 2005:635). Liderlerdeki en büyük özellik karizmatik olmalarıdır. Liderlerin açık fikirlerinin destek grupları tarafından özümsemişi ve böylelikle hareketin ideolojisinin düzenlendiği varsayılmaktadır.

Aslında bir liderin temel vazifesi toplumdaki birlik ve homojenliği sağlamak ve bunu güvence altına almaktır (Bayat 2005; 900).

İslami hareketteki insanların dışlanması yalnızca siyasi alanı kapsamamakla birlikte aynı zamanda toplumsal-ekonomik alanı da kapsamaktadır. Kapitalist sistemin tüketimi ön plana çıkarması bu yetiye sahip olamayanların dışlanmasına neden olmaktadır. Kendisini sosyal alanda başarısız hisseden kişiler ahlaki zafer kazanmayı hedeflemektedir (Ayubi 1994: 245). Bu çerçevede İslamcı hareketler öncelikle toplumun en temel ihtiyaçlarına yönelerek sağlık, eğitim gibi alanlarda yardımda bulunmaktadırlar. Özellikle alt tabana ait sorunların çözümünde etkindirler. Ayrıca işsiz cemiyet üyelerine iş bulma, dayanışma gibi modernitenin yozlaştırdığı ilişkiler ağında üyelerine güven duygusu aşılamaktadır (Bayat 2006: 88-90). İslamcı hareketlerin sahip olduğu geniş çaplı siyasal ve sosyal amaçları bulunmaktadır.

Var olan işsizlik, elektrik, su barınma sorunu ve mevcut ekonomik sıkıntılar oluşan sembolik mücadeleyi genişletmektedir. Ayrıca toplumsal hareketin etkililiğinin devamlılığının sağlanması direk bireyleri temsil etmesinden kaynaklanmaktadır (Beinin, JoelVairel, Frédéric; 2011: 64).

Bu örgütlenmelerin yeni üyeleri eğitilmiş ve orta ve üst gelirli grubuna dâhil olabilecek kişilerdir. Yaş grubu olarak da genellikle 19-30 yaşları arasındadır. Bu yaş grubunun özelliklerinde ise itaat, idealizm, fedakârlık, dünyayı değiştirme arzusu bulunmaktadır. Bu kişiler toplumun modernleşmesi sonucunda ortaya çıkan kişilerdir. İslamcılık Müslüman toplumların modernleşmesine tepki olarak değil tam tersine modernleşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Manaz 2005:634). Fakat modern eğitim görmüş olmaları bazı noktalarda dinî konularda bilgisizliğe neden olmaktadır.

Kökencilerin “Tanrının Hâkimiyeti” kuramına bakıştaki farklılıklarına bakacak olursak öncelikli olarak temsilcilerin ehliyetli olmasına önem verilmelidir. Dinî olarak güzel ahlaka ve entelektüel birikime sahip olunmalıdır. İkincil olarak parlamentonun yasama alanını kısıtlamaktadır. Çünkü şeriatın tanrısal bir yasa olduğunu kabul etmektedir (Black 2010:471).

Fakat İslami hareketlerdeki “Takiyye ve Esneklik” politikaları kendilerine zıt görüşlerdeki gruplarla dahi işbirliği yapmalarına neden olur. Ancak bu işbirliğinin

mücadele edilecek asıl güce karşı yapılması gerekmektedir (Manaz 2005:643). Politikaları büyük problemlerin çözümü için küçük ödünler verilebileceği üzerinedir.

İslami örgütlenişler sembollerini belirlerken dinsel içerikli öğeler kullanırlar. Hilal gibi gül gibi inanç bazında anlam ifade eden sembollere yeni anlamlar yüklerler. Ayrıca kullanılan kavramlarda Arapça kelimeler hakimdir. Kitle için örgüt kutsaldır. Bağışta bulunmak, çalışmak dinî bir faaliyet gibi görülür (Manaz 2005: 638).

İslamcı kimliğin önemli bir yönü, sonunda devletin alternatif kurumlarının yaratılmasıdır. İslami sosyal kurumlar sadece devlet kurumlarına alternatif kurumlar değil aynı zamanda alternatif bir toplumun temellerini de temsil etmektedirler. Onlar direkt yoksullar için endişelerini kaybettiğinde ortaya çıkan seküler (dinsel olmayan) devletlere karşı durmaktadır. İslami sosyal kurumlar İslam adı altında, kendi devletlerinin gönülsüz olduğu ya da bir şeyleri yapmayı başaramadığı vatandaşlarına başarılı sosyal refah hizmetlerini sunarak, mevcut sisteme ideolojik ve pratik olarak alternatif bir sistemi temsil etmektedirler. Kurum olarak İslami sosyal kurumlar sadece popülist ideolojinin temsilinden çok daha fazladır, onlar yeni toplumun İslamcı görüşünü ve İslamcı kimliğini pratiğe ve merkeze koyan ideolojilerdir (Clark 2004: 948).

II. BÖLÜM

2. ORTA DOĞU'DA ULUS DEVLETİN DOĞUŞU VE SİYASAL İSLAM

2.1. Ortadoğu'da Ulus Devletin Oluşumu: Gerçekten Oluştumu mu?

2.1.1. Ulus Devlet

Uluslaşma sürecinin başlangıcı Avrupa'dır. Bu süreç iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. İlki doğal bir süreç olarak Avrupa'da ortaya çıkan ulus devlet iken ikincisi sanayileşme sürecini gerçekleştiremeyen toplumlarda oluşturulan ortak kültür, ortak dil, ortak tarih anlayışı etrafında sonradan yaratılan ulus biçimidir (Şen 2004: 22).

Günümüz siyasal sisteminin başat aktörleri olan ulus devletler aslında mutlak bir olgu değildir. Çünkü uluslar eşyanın tabiatında var olan siyasal örgütleniş biçimi değildir. Sadece ulusçuluk öncesi var olan tarihsel mirası kullanarak yeni koşullara uygun yeni birimler oluşturmaktadır. Bu yüzden uluslar ulusçuluğu değil tam tersine ulusçuluk ulusları oluşturmaktadır (Gellner 2008: 128-138).

Anderson milliyetçiliğin siyasal ideolojilerle değil, kendisini önceleyen büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirildiğini iddia etmektedir. Bu açıdan iki kültürel sistem olan dinsel cemaatler ve hanedanlık mülkünün bugünün milliyetçiliği gibi sorgulanmadan kabul edilen çerçeveler olduğunu belirtmektedir. Fakat yapılan coğrafi keşifler sonunda yeni fikirler ortaya çıkmıştır. Oluşan burjuva sınıfının ardından Rönesans ve Reform hareketleri baş göstermiştir. Böylece daha önce sorgulanması

mümkün olmayan yapılar meşruiyetlerini kaybetmiştir. Dünyayı kavrama tarzında meydana gelen değişimler ulusun tasavvur edilmesinde etkili olmaktadır (Anderson 2011: 26).

Sanayi toplumu eski yapıların aksine daha rastlantısal bir bütünlük içerisindedir. Eski tarım topluluklarında alt kültürler yapısal farklılıkları vurgulamakta ayrıca bu farklılıkların varlığına saygı duyulmaktaydı. Fakat sanayi toplumunda bireyi topluma bağlayan herhangi bir bağlayıcı bir örgütlenme bulunmamakla birlikte ulus faktörü ön plana çıkarılmaktadır (Gellner 2008:147). Endüstriyel toplum da ilerleme ve süreklilik unsuru ön plana çıkarken farklılıklar biçim değiştirebilmektedir.

Ulus devlet anlayışı modernite ile birlikte ortaya çıkan bir olgudur. İlkçi anlayışın ulus ve milliyetçiliğin doğal ve sürekli olduğu görüşünü savunmasının aksine modernist yaklaşım, çağın toplumsal örgütlenişinin ulus metaforunun oluşmasına neden olduğunu savunmaktadır. Bu örgütleniş biçimindeki en önemli etmen ise ekonomik gelişmeye dayandırılmaktadır. Bu gelişmeyi sağlayamayan ülkelerin uluslaşma sürecini tamamlayamadıkları görülmektedir. Böylece evrensel bir ulus devlet anlayışının varlığı tezi doğru bulunmamaktadır (Özkırımlı 2009: 106).

Ulus cemaat veya topluluk olarak tasavvur edilmektedir. Fiili olarak tüm uluslarda haksızlık sömürü ilişkisi mevcut bulunsun da ulus derin bir kardeşlik bağı ile bağlıdır. Vatan uğruna ölen binlerce kişi bu bağ ile ilişkilendirilir (Anderson 2011: 22). Aynı duyguları paylaştığına inandırılan fakat öncesinde belirlenmiş olan toplumsal mühendislik yapma amacıyla ortaya çıkarılan fikirler genetik mühendislik fikirleriyle beslenmektedir. Böylece kültürler doğaya, insanlık tarihi de doğa tarihine dönüşmektedir (Al-Azmeh 2003: 41).

2.1.1.1. Ulus Devletin Özellikleri

Bir ulus devletin varlığından bahsedebilmek için öncelikli olarak o devletin bağımsız bir toprağa sahip olması gerekmektedir. Devlet sınırları içerisinde tek otorite kaynağı olarak bulunmalıdır. Bu durum modern devletin egemenlik ve toprak bütünlüğü özelliklerine karşılık gelmektedir. Ulus devlet için egemenlik devletin yasa çıkarırken ve bunları uygularken halkın onay ve rızasının varlığını ifade etmektedir. Ulus devlet sınırları içerisinde başka bir egemenin varlığı kabul edilemez. Ulus devletin sınırlarını

belirlediği toprak parçası ile arasında ideolojik bir ilişki bulunmaktadır. Ülke sınırları kutsaldır ve modern ulus devlet topraklarının bütünlüğünü ve bu topraklar üzerindeki egemenliğini sağlamalıdır (Özdağ 2001: 66). Oluşan sınırları devletin düzenli orduları korumaktadır. Ayrıca tek bir para birimi ve hazinesi bulunmaktadır.

Devletin insan unsurunu birleştirebilmesi için dil birliği, din birliği, soy birliği, tarih birliği, ekonomik birlik benzeri birliktelik biçimlerine sahip olması gerekir. Böylece devlet ile birey arasında zorunlu bir bağ kurulmuş olunur (Erözden 2008: 38). Modern devletin toprak bütünlüğü, egemenlik ve merkezîyetçi niteliklerinin en doğal sonuçlarından biri dil birliğidir. Devlet ulusal çapta eğitim sistemleri, ulusal dil oluşturmaya devletin organları vasıtasıyla başlar. Ulusal dil yalnızca resmî dil olarak değil halkın normal yaşantısını da kapamaktadır. Bireyi homojenleştirme çabası farklılıkları etkisiz hale getirmektedir (Özdağ 2001: 67).

Uluslaştırma süreci üç temel araçla gerçekleştirilmektedir. İlki okul (eğitim), ikincisi ordu (zorunlu askerlik) üçüncüsü de siyasi katılımdır (seçim). Okullar vasıtasıyla egemen ideoloji geniş halk kitlelerine ulaştırılmaktadır. Zorunlu eğitim yoluyla endüstrileşme için gerekli olan kendi kendine yeterlilik sağlanırken ulusal dil yoluyla verilen eğitim yurttaş kimliğinin oluşturulmasına en büyük katkıyı sağlamaktadır (Erözden 2008: 126). İkincil olarak zorunlu askerlik uygulamasıyla ordu gelmektedir. Zorunlu askerlikle sıradan insan ilk kez devlet mekanizmasında yerini almaktadır. Bu sayede diğer yerlerdeki insanlarla iletişime geçilmektedir. Birlik olma duygusu oluşturmaya çalışılırken vatanın korunması gerekliliği vurgusu işlenmektedir (Lewis 2000: 70). Böylece vatan kavramına ulusal bir içerik kazandırılmaktadır. Uluslaştırma araçlarından sonuncusu ise siyasi katılımdır. Bu katılım sayesinde birey ulus ile bağını içselleştirmektedir (Erözden 2008: 128). Bireysel çıkarların üstünde toplumsal çıkarlara hizmet eden vatandaşların seçtiği ve onlara karşı sorumlu kurumlar bulunmalıdır.

Devlet sistemli şekilde tarih yazıcılığı yaparken ders kitapları ulus bilincinin yayılması için en önemli araçlardan biri hâline gelmektedir. Farklı dil, kültür, etniğe sahip bireyler tek bir yurttaş kotası altında tek tipleştirilmek istenmektedir. Bireyi vatandaşlık bağıyla bağlayan devlet, icat ettiği geleneklerle de ortak bir siyasal kültür oluşturmaktadır. Devlet birey arasındaki ilişki hak ve ödevler temeline dayanmaktadır.

Bireyin devlete vergi vermek, askere gitmek gibi yükümlülükleri bulunurken devlet güvenliği ve asayişini sağlamakla yükümlüdür. Ancak bu hak ve ödevler sözleşmeye dayalı olmalı ve anayasal sistemde yasalar altında güvence altına alınmalı, keyfilikten korunmalıdır. Ayrıca ulusal kültür oluşturmak için marşlar ve semboller üretilmektedir. Ulus inşası sürecinde hakim sınıfın kültür ve kurumları belirleyici rol oynamaktadır. Ulusal seçkinler tarafından oluşturulan bilinç kitlelere farklı kanallar aracılığıyla iletilir (Şen 2004: 38). İcat edilen dil, gelenek, tarihle yeniden çizilen sınırlarla oluşan ulus devletler sanayileşmenin getirdiği tarihsel arka planı gerçekleştiremediklerinde gelişmiş ülkelerin etki alanından başka bir şey olamamaktadır (Özkırımlı 2009: 262).

Doğu toplumlarında yaşanmayan bazı aşamalar bugünün Batı-Doğu ayrımının nedenlerini beslemektedir. Batı toplumlarında bu farklılıkları doğuran gelişmeleri kısaca değerlendirecek olursak:

2.2. Batı'da Ulus Devleti Oluşturan Etmenler

2.2.1. Feodalizm

Feodalizm örgütlenmiş devletin bulunmadığı yerde bir çeşit hükümet görevini yürütmektedir. 500-1000 km² lik toprak üzerinde en güçlü kişi diğerleri üzerinde koruyuculuğu üstlenmektedir. Böylece feodalizm “lord”, “vassal” ve toprağa bağlı (serf) köylülerden oluşmaktadır. Karşılıklılık esasına dayanan sistemde kimse tam anlamıyla hükümdar değildir. Bu sistem Avrupa’da hızla yayılarak gelecek yüzyılların güçlü merkezi devletlerinin çıkış noktası olmuştur (Sander 2006: 73).

Feodalite devletin bireyleri korumada yetersiz kaldığı bir zamanda doğmuştur. Ortaya çıkan bu topluluk akrabalık bağları ile birbirine bağlı insanlardan ve devlet gücünün hâkim olduğu egemen toplum arasında kalmaktadır. Avrupa feodalitesi eski toplum düzenin çözülmesiyle devletin otoritesinin olmadığı yerel bir idare şeklindedir. Feodalite Avrupa’nın bugünkü şeklini almasında önemli bir role sahiptir. Feodalitenin kendine has toplumsal, ekonomik düzeni Batı Avrupa’nın ilk gücüne kavuşmasında etken olmuştur. Feodal yapı var olan düzenin sonucudur. Köleci düzeninin biçim değiştirmiş hali olarak ortaya çıkmıştır. Köleler özgür olmasalar da yeni efendilerin hakları sınırlıdır. Bu yüzden evrensel değil Batı Avrupa’ya ait bir yapıdır (Ülgen 2010: 13).

Ayrıca bu sistem doğuştan kazanılan yoksunluklar ve ayrıcalıklar üzerine kurulmuştur. Böylece toplumsal hiyerarşinin keskinleştiği, tarımın arttığı, kendi kendine yetebilen ekonomik, toplumsal ve siyasal bir yapılanmadır (Yıldırım 2004: 39). Üretim araçlarıyla birlikte askeri güç de feodal soylular arasında dağılmıştır. Feodal devlet bölünmüşlük ve yerellik üzerine kurulmuştur (Köktürk Abdullah 2011: 80).

Feodalizmin güçlenmesiyle birlikte tarım artmış ve bölgede güvenlik ortamı sağlanmıştır. Böylece merkezi otoriteye karşı direnme odağı haline gelen toprak sahipleri kısmı de olsa özgür ve kendilerine yetebilen bir yönetim anlayışına sahip olmuşlardır. Bu durumda ileriki zamanlarda Rönesans'ın Avrupa'da doğmasına zemin hazırlamıştır (Ülgen 2010: 18).

2.2.2. Ticaretin Doğuşu

Yerel güvenliğin sağlanması, değer verilen maddeleri ele geçirmede zora başvurma yolunu büyük ölçüde geçersiz kılınmasıyla ticaret yaygınlaşmaya başlamıştır. Eskinin korsanları ve haydutları bugünün tüccarlarına dönüşmüştür. Eskinin alışkanlıklarını devam ettiren tüccarlar bağımsız ve özgür hareket ederek savunulması kolay yerlere yerleşmiştir. Böylece Batı ve Kuzey Avrupa'nın kentleri oluşmuştur. Artan kent sayısı ile birlikte gıda ihtiyacı da artmıştır. Gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla yeni ekim alanları açılmış, böylece köyler birbirine yakınlaşmış ve birbirleriyle iletişimlerini artmıştır (Sander 2006: 76).

Açılan topraklara serf bulabilmek için verilen ayrıcalıklar feodalitenin daha hızlı çözülmesine yol açmıştır. Emek gücünün artması sonucu toprak rant kaynağı haline gelmiştir. Rant elde edemeyeceği serfleri beslemekten kaçınan senyörler serflerini özgür bırakmış, topraklarını özgür çiftçilere kiraya vermişlerdir. Bu kira zamanla sadece para şekline dönüşmüştür (Ülgen 2010: 16). Bu çerçevede 15.yüzyılda neredeyse tüm Avrupa'da serflik kurumu sona yaklaşmıştır. Ticaret ve kent yaşamının oluşumu Avrupa üstünlüğünün doğuşunda önemli bir yeri vardır. Çünkü Rönesans'ın temellerinin atıldığı kentler olmasaydı yenilikler etkisiz kalabilirdi (Sander 2006: 76).

Coğrafi keşiflerin ardından artan ticaretle birlikte biriken sermaye bilimsel keşiflerin ve sanayi üretiminin doğmasına sebep olmuştur. Dünyayı anlama isteği Ortaçağ boyunca yasaklanan, göz ardı edilen konular üzerine yoğunlaşmıştır. Yenilik

arayışı feodal toplumun kapalı yapısının yerine geçmiştir. Biriken sermaye burjuva denilen yeni bir sınıfın doğmasına yol açmıştır. Bu sınıf devamlılıklarını sağlayabilmek için istikrarlı ve merkezi bir yönetim anlayışının gerekliliğine inanmıştır. Bu yüzden kralların mutlak egemenliğini savunmuşlardır (Arslan Yaşar 2011: 13).

2.2.3. Rönesans

Avrupalı tüccarlar, kaşifler Akdeniz dışına yönlerini çevirmişlerdi. Tüm okyanuslar zamanla Avrupa'nın ikinci deniz aşırı genişleme yolu haline gelmiştir. Elde edilen zenginliği sanata ve endüstri yeniliklere yatırmışlardır. Böylece “Yeniden Doğuş” adı verilen Rönesans dönemi başlamıştır. Rönesans insanın kendini ve çevresini yeniden algılama biçimidir. İnsanın faal olması bilimden sanatta kadar bütün alanlarda etkisini göstermiştir. Ticaretten kazandıklarını sanat ve endüstriye yatıran tüccarlar sayesinde yapılan icatlar Avrupa'nın hızla büyümesine katkı sağlamıştır. Bireye verilen önemin artmasıyla beraber toplumsal alanda da etkili değişimlere neden olmuştur. Oluşan toplumsal bilinç ile birlikte kamuya daha çok hizmet anlayışı yaygınlaşmıştır (Sander 2006: 81-83).

Rönesans ile ortaya çıkan “Hümanizm” kavramı insana verilen öneminin artmasına ve insan özelliklerinin anlaşılmasıyla bireye dönüşmüştür. Bilgide, sanatta dünyevileşme, Rönesans'ın en önemli özelliğidir. Rönesans, bir çözülüş dönemi olmuştur (Arslan Yaşar 2011: 13). Rönesans'ın insan becerilerinin geliştirilmesiyle ortaya çıkan anlayış Avrupa'nın diğer bölgelerinde ilgi görmüştür (Mcneil 2013: 445). Hızla yayılan bu anlayış modern devletin kurulmasında etkin rol oynamıştır.

Rönesans ile birlikte eskiye savaş açan birey yeni bir dünya düzeninin temellerini atmıştır. Bilimsel devrim ile insanın doğaya hakim olduğu bir anlayış geliştirilmiştir. Böylece kilisenin insan üzerindeki etkisinden kurtulunmuştur. Bilimsel yöntemin devlet, din ve eğitim gibi alanlarda kullanılabileceği düşüncesiyle ortaya çıkan yeni toplumsal siyasal örgütlenme Fransız Devrimi'ne zemin hazırlamıştır. Böylece 17. yüzyılda Avrupa'da bilimsel devrim ile birlikte krallık ve kilisenin etkisinin azalmış ve modern devlet biçimlerine zemin hazırlanmıştır (Dede 2015: 42).

2.2.4. Dini Reform

Kilisenin 15. yüzyılda monarkların, zenginlerin ve normal vatandaşlarında gözünde ruhani etkisi azalmıştı. Bunda birkaç neden bulunabilir. Öncelikle matbaanın icadıyla İncil'in çok miktarda basılması gelmektedir. Alman Protestanlığı'nın doğmasına neden olan Martin Luther her Hristiyan'ın kendi İncilinin olması gerektiğini ve kendi vicdanlarına göre yorumlayabilmeleri gerektiğini savunmuştur. Ayrıca din adamlarına verilen yetkilerin kaldırılmasını onlarında cemaatin diğer üyelerinden farksız olmamaları gerektiğini vurgulamıştır (Sander 2006: 85).

Ortaçağ kalıplarından kurtulmak için oluşan ortam pek çok belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Bununla beraber belirsizlikleri gidermek için verilen uğraş insan dehasının ve bireysel çabanın üstün bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuş bu da Batı uygarlığının bugünkü ilerlemelerinin temelini oluşturmuştur. Sayıları az olsa da önemleri fazla olan bir grup teolojik alandan dünya ile ilgili konularda çalışmaya başladı. Galileo Galilei (2564-1642) Avrupa'da dinsel çatışmaların olduğu bir dönemde yaşamasına rağmen kendini teleskopla gözlemlere ve matematiksel akıl yürütmeye adanmıştır (McNeill 1998: 452-455; Çev. Şenel).

Reformasyon hareketleri sonucunda 16. yüzyılda kilise hemen hemen bugünkü şeklini almıştır. Papalık devlet yönetiminden ayrı dinsel bir faaliyet alanında olacaktır (Sander 2006: 87). Devlet yönetiminde din ulusları bir arada tutmak için amaç olmaktan çıkmış araç hâline gelmiştir. Merkezi otoriteler güçlendirilmiş devlet yönetimindeki çift başlılığa son verilmiştir.

2.3. Geç Dönem Ulus Devletleri Gerçekten Oluşturdu mu?

Kapitalizm öncesinde toplumlar kimliği etnisite olarak değil daha çok aile, aşiret, bölge, din, mezhep gibi unsurlara dayandırılıyordu. Ancak kapitalizmin yayılması ekonomik birlik ve pazar ihtiyacını gündeme getirdi (Gerger 2012: 275). Tek elden merkezi yönetimlerin kuvvetlendirilme gereksinimi bölünmüş bölgelerin, aşiretlerin birleştirilerek tek bir ulus çatısında birleştirilmesine neden oldu.

Batı tarımsal toplumdan sanayi toplumuna geçerken bilimsel ve teknolojik birikimleri bulunmaktaydı. Yani sanayi toplumu kutsal bir emirle değil, belirli

toplumsal gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihsel süreci yaşamayan Batı dışı ülkelerde ise ulusçuluk sömürgeleştirme, emperyalizm arasında bir bağ oluşmuştur ki böylece tüm dünya Batılı güçler tarafından ele geçirilmiştir (Gellner 2008: 117-121).

Çizilen yapay sınırlarda Avrupa'dan ithal hükümet modelleri çerçevesinde başa geçen liderler devletin biçimleştirilmiş şeklini aldılar. Onlara olan bağlılık toplumun üyesi olmanın en önemli şekline dönüştü (Lewis 2000: 75). Bu ülkeler çevre ülke olarak değerlendirilirken ülkelerdeki ulus devletleşmenin tarihi yüzyılı aşmamaktadır. Örgütlenme, uluslaşma yenidir ve tam oturtulamamıştır (Kazgan 2007: 21).

Modernleşme süreci Batılı olmayan toplumlarda tepeden inme bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Toplumsal dayanaktan yoksun olmaları doğası gereği baskıcı olmalarına sebep olmaktadır (Şen 2004: 44). Bu da baskıcı tek parti liderlerin bölgedeki varlıklarını açıklar. Bu yönetimler toplumun yapılan reformları anlayabilmesi için çalışmalar yapmak yerine tam tersi bu sorunu görmezden gelmektedir. Tepeden inme reformlar cezalandırma yöntemiyle halka benimsetilmeye çalışılmaktadır. Sonuç olarak yöneten ile yönetilen arasındaki uçurum artmıştır (Vatikiotis 1998: 77). Halkın yöneticilere güvenmemesi toplumsal alanda yabancılaşmaya neden olurken eski bağlılıkların yeniden güçlenmesine neden oldu.

Ortadoğu'daki devletlerin oluşumu iç değil dış kaynaklarca belirlenmektedir. Sınırlar yerel ve etnik bağlar gözetilmeden cetvelle çizilmiş gibi belirlenmiştir. Yapay sınırların ayrıştırdığı devletler ulus devlet olma sürecini tamamlayamamıştır. Halen sömürge oldukları dönemin izlerini taşıyan devletler, halktan kopmuş demokratik yönetim anlayışından uzak otoriter, totaliter eğilimli elit anlayışın hüküm sürdüğü görülmektedir. Politik kültürün oluşmamış olması yönetimin demokratik yollarla temsil edilememesi ve ayrıca devlet aygıtlarını eleştirebilecek sivil toplum kültürünün yokluğu yönetimlerin baskıcı tutumlarını artırmasına neden olmaktadır (Erdem ve Erdem; <http://www.akademikortadoğu.com>; 15 Haziran 2016'da erişildi).

Yapay ve heterojen olarak kurulan devletler milli toplum oluşturamadı. Zaten milliyetçilik Ortadoğu'nun siyasi kültürünün temelini oluşturan bir değer de değildi. Bu

yüzden geleneksel bağılıkları dine ve kabile sistemine dayanan anlayışlarına karşı milliyetçilik sosyal bir temele oturtulamamıştır (Vatikiotis 1998: 59).

Ulus devletin kültürel birleşme dayatması seçkin sınıfın kültürünün halk tabakasına dayatılmasına, sonucunda ise toplumda kendi kültürlerinin kaybolmasından endişe duyan kesimin devlete karşı öfke biriktirmesine sebep olmaktadır (Santamaria 1998: 18). Ayrıca sömürgeci devletler geç dönem ulus devletlerin yönetimine toplumun azınlıkta kalan kısımlarını getirerek iktidarların meşruiyetlerini ancak dış destekle sağlamak zorunda bırakmaktadır. Böylece bölgedeki etkinliklerini sağlamlaştırmak istemektedir.

İktidarda olanların çoğunun azınlık konumunda olması ve çoğunluğun istek ve arzularına uzak kalmaları yöneten yönetilen arasındaki sorunların derinleşmesine yol açmaktadır (Güngörmüş Kona 2005; strateji.cukurova.edu.tr/; 2Aralık 2013'te erişildi). Bütün otoritenin tek bir merkezde toplanması yerel bağılıkların yok edilmeye çalışılmasıyla bu ülkelerde totaliterliğin baskın olduğunu görülmektedir (Carr 2007: 70). Bu yönetim anlayışı çerçevesinde yönetim ile halkın arasındaki bağın oluşamaması ve mevcut sorunların çözümünde devletin yetersiz kalması sebebiyle İslami gruplar bölgede güçlenmektedir. Zaten politik kültürün oluşamaması toplum da her zamanki bağılıklarının sürdürülmesine neden olmaktadır.

Gelişmiş ekonomiler yeni doğmakta olan devletlerin ekonomisini, yer altı kaynaklarını pazarlarını kontrol altına alarak onlar üzerinde abluka kurar ve güçlenmelerini engellemek ister (Gellner 2008: 203). Böylece kendisini gerçekleştirmesi mümkün olmayan devletler tüm yönleriyle kontrol altında tutulmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde ulusların oluşturduğu devletler değil devletlerin oluşturduğu uluslar oluşmuştur. Buralar da önce devlet sonra ulus daha sonra da ulus devlet vardır. Ortadoğu ülkelerinde ortaya çıkan milliyetçilik fikri de dış etkili ve küçük burjuvazinin etkisi altında oluşmuştur (Erkiğ 2013: 12). Bu çerçevede Arap milliyetçiliğini oluşturan şartları incelememiz gerekmektedir.

2.3.1. Arap Milliyetçiliğini Ortaya Çıkaran Şartlar

Ulusunu oluşturan değerlerin belirlenmesinde hangi ilkelere göre hareket edileceği Avrupa toplulukları için bile zorken İslam dünyasının oluşturduğu kolektif kimlik içerisinde yüzyıllarca birlikte yaşamış bu topluluklar için çok daha zorlaşmaktadır (Lewis 2011: 67).

Ortadoğu beş yüz yıl boyunca Osmanlı tarafından yönetildi. Bu yüzden Araplar kimliklerini genellikle toprak üzerinden değil de dil ve soy ağaç üzerinden tanımladılar (Fromkin vd.2003: 131). Araplar için dilleri her zaman önem teşkil etmektedir. Bu durum İslamiyet öncesi Arap Yarımadası'na kadar götürülebilir. Arapçanın hem din hem de hukuk dili olarak kullanılmakta olduğu ayrıca soyut ve bilimsel kavramların bu dilden türediği bilinmektedir (Güler 2004: 182). Bu yüzden Arap olmanın en büyük kıstaslarından biri Arapça konuşmaktır. Ancak Ortadoğu'daki coğrafyaya baktığımızda pek çok devletin anadili Arapçadır. Durum böyle olunca sınırların çiziminde hangi koşullara uyulduğu konusu tartışılmaya başlanmıştır.

İlk olarak Orta Doğu coğrafyasında yer alan milliyetçilik seküler bir niteliğe sahipti. Çünkü istekleri aynı dine mensup Araplar ve Osmanlıların ümmet anlayışına aykırı şekilde ayrılığı savunuyorlardı. Ayrıca ilk dönem milliyetçilik seçkin sınıfça savunulmaktaydı ve halk tarafından talep edilmemişti. İkinci dönem milliyetçilik ise halk tarafından işgalci güçlere karşı verilen bir tepki hareketi şeklindedir (Vatikiotis 1998: 56).

Arap dünyasında, millet bilincinin oluşmasının ilk dönemlerine Hristiyan Araplar öncülük etmiştir. 1850'lerde Lübnan çevresinde yaşayan Hristiyan Araplar Batı ile ilişkilerini geliştirmiş ve milliyetçilik akımlarından etkilenmişlerdi. Ancak Araplar ve Osmanlı arasındaki Müslümanlık bağı hareketin kitleselleşmesinin uzun yıllar sürmesine neden olmuştur (Yenal 2010, <http://www.akademikortadogu.com/belge>, 22 Temmuz 2015'te erişildi).

Böylece Arap milliyetçiliği bölgeler arasında farklılık gösterdiği gibi Müslüman ve Hristiyan Araplar üzerinde de değişik şekilde gelişim göstermiştir. Hristiyan Araplar zayıflayan Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız devlet kurmak isterken, Müslüman Araplar Mısır işgaline tepki olarak İslamlaşmış ve Osmanlı Devleti'nin toparlanması

için yapılan Batılı reformlara tepki göstermiştir. Özellikle II. Abdülhamid'in uyguladığı Pan-İslamist politika Arap milliyetçiliğini yavaşlatmıştır. Ancak daha sonra yönetime el koyan İttihat-ı Terakki Cemiyeti'nin merkezî otoriteyi güçlendirmek için devlet dilinin Türkçe olması gibi politikalar uygulamıştır. Bu uygulamalar Arapları rahatsız etmiş ve Arap milliyetçiliği hız kazanmıştır (Soy 2004: 13).

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla Batılı güçler bu topraklarla ilgilenmeye başladı. Sömürge imparatorluklarının bir parçası hâline getirdikleri coğrafyanın yapı taşlarında değişiklik yaparak ülkeler üzerindeki etkilerini uzun süre sürdürmek istediler. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere Arapların kendi tarafında yer alması için pek çok söz verdi. Verilen vaatlerin yerine getirilmemesi Araplar üzerinde derin bir hayal kırıklığına neden oldu. Ortadoğu'nun yeni siyasal coğrafyasını belirlenirken bölgede beklenen Birleşik Arap Devleti'nin kurulması bir yana Filistin toprakları üzerinde İsrail Devleti'ne yol açacak gelişmelerin baş göstermesi de bölge halkının Batı'ya olan tepkisini artırdı (Duman 2010: 10). Zaten Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra manda devletinin başa geçirdiği yöneticiler aşiretlere, dine ve mezhebe dayanan parçacıklı Arap toplumunu bir araya getirecek güçten yoksundu (Fromkin 2003: 131). Bu durum bölgede kukla rejimlerin oluşmasına neden olurken yöneticiler halkın çıkarları yerine kendilerini iktidara taşıyan güçlerin çıkarlarını korumaya başladılar.

Modern anlamda Arap milliyetçiliği ise 1900-1940 yılları arasında şekillenmiştir. İlk olarak bu düşünce belirli biri toprağa dayanırken ikinci olarak kültürel, etnik, ırksal birliğe sahip bir aidiyete dönüştü. Ayrıca siyasi birliği sağlama amaçlı ideolojik bir araç olarak kullanıldı (Güler 2004: 181). İki savaş arasında dönemde Arap siyasal faaliyetinin en önemli noktası yabancı kontrolünden çıkma isteğidir. Ancak yabancı işgalindeki bir ülkede yerel siyasal liderler makamlarını korumak için işgal kuvvetleri ile ters düşmek istememekteydi (Cleveland 2008:195). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölge de kurulan yapay devletler bağımsız olabildi. Fakat bu devletler hiçbir zaman güçlü olamadılar. Çünkü kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerinde karşılarında Avrupalı devletleri buldular (Duman 2010: 63).

Arap milliyetçiliği sekülerizmin de kalkanıdır. Milliyetçiliği yaratmanın şartları gibi gözükten uygulamalar aslında sekülerleşmeye de hizmet etmektedir (Al-Azmeh

2003: 75). Eğitim sisteminde, hukuk sisteminde yaşanan değişimler ulus devletin kuruluşuna hizmet etmekteyse de aynı zamanda sekülerleşmeyi de sağlamaktadır.

Bu çerçevede Araplar kendilerini bir anda hızlı bir değişim içinde bulmuşlardır. Nüfusun artması köyden kente göç, toplumsal tabakalaşma gibi pek çok sorunla karşılaştılar (Fromkin 2003: 133). Tüm bu sorunları çözecek siyasal ve toplumsal araçların yokluğu bireyin toplumsal açıdan yalnızlaşmasına neden olurken alt kültürlerin uyanışına zemin hazırlamıştır. Birlik olma düşüncesi 1950'li yıllarda Mısırlı lider Nasır'ın kişiliğinde birleşti. Nasır Arap toplumundaki yapay sınırların kaldırması gerektiğine inanmaktaydı. Süveyş kanalını ulusallaştırarak sömürge izlerini silme girişimi tüm Arap topraklarındaki popülaritesini artırdı. Arap milliyetçiliği fikrini üst sınıfın düşüncesi olmaktan çıkararak halka kanalize etmeyi başardı (Fromkin 2003: 138).

Arap milliyetçiliğinin en önemli merkezlerinden biri olan Mısır'ın ulus devlet olma süreciyle birlikte bölgenin dinamikleri incelenmektedir.

2.4. Mısır Deneyimi

Mısır Firavunlara dayanacak kadar eski tarihi ve kültürel bir geçmişe sahiptir. Özellikle Nil Vadisi'nin coğrafı, tarihî, kültürel farklılıklarını içinde barındırmaktadır (Güler 2004: 213). Uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde bulunan Mısır'ı İngilizler 1882 yılından itibaren de facto olarak kontrolleri altına aldılar. Birinci Dünya Savaşı başlayana kadar Mısır yasal olarak Osmanlı'nın toprağıydı. Ancak Osmanlı'nın Almanlar tarafında savaşa girmesiyle Mısır himaye devlet ilan edildi (Arı 2007: 100).

Napolyon'un Mısır'ı işgalinin ardından Kahire'de milliyetçi yeni bir uyanış başlamıştır. Muhammed Ali gibi entelektüellerin yardımıyla birçok gencin eğitim için yurt dışına gönderilmesi sağlanmış, böylece milliyetçilik başlangıçta orta ve üst sınıfta etkisini göstermiştir. Ancak bu akım daha sonra işgalci güçlere karşı reaksiyonist tepki gösteren alt kesimde popülarlığını artırmıştır (Okutan 2000: 65).

Mısır I. Dünya Savaşı'nda savaş alanı olmasa da müttefik kuvvetler için hem Gelibolu'ya hem de Suriye hareketleri için çıkış noktasıydı. İnsan kaynakları ve maddi kaynakların zorla Osmanlı'ya karşı kullanılması halk tarafından büyük bir

hoşnutsuzluğa yol açtı (Cleveland 2008:218). Mısır'da halkın kendi hoşnutsuzluklarını ifade edebileceği gizli örgütlenmeler ve gruplaşmalar bulunmasına rağmen Vafd Partisi¹ kurulana kadar hiçbir siyasi parti bulunmuyordu. 1918 yılında Saad Zaglul önderliğinde kurulan parti Mısır siyasal yaşamının başlangıcı olarak kabul edildi. Bu parti ülkenin 1919-1952 yılları arasındaki dönemin başlıca aktörüdür. Ayrıca parti Mısır milliyetçiliğin örgütlü dışı vurumu olarak görülmektedir (Güler 2004: 84). Zaglul'un halkın hoşnutsuzluğunu kanallı etmedeki başarısı İngiliz yönetimini rahatsız ettiğı için 1919 yılında Zaglul Malta'ya sürüldü. Ancak bu durum bastırılmış duyguların gün yüzüne çıkmasına neden oldu. Ülke çapında başlayan protestolara işçiler, avukatlar, peçeli kadınlar da destek verince İngilizler geri adım attı. İngilizlerin Zaglul'un Paris Barış Konferansı'na katılmasına izin verilince halk biraz sakinleşti (Cleveland 2008:220).

1922 yılında Mısır bağımsızlığına kavuşsa da aslında olan Britanya İmparatorluğu'nun doğrudan yönetim anlayışını uzaktan yönetime bırakmasıydı. Emperyal çıkar noktalarını elinde bulunduran İngiltere ülkedeki güvenlik, azınlık hakları, dış çıkarların korunması gibi önemli konularda hak sahibiydi (Güler 2004: 83). 1922 yılında Kral unvanını alan Fuad yeni bir anayasa hazırlatarak 1923 Anayasası'nı çıkarttı. Bu anayasa da her ne kadar yasalar karşısında tüm Mısır halkı eşit kabul edilse de tüm güçler kralın elindeydi.

Mısır demokrasisinin düzgün işleyememesini nedenlerine bakarsak ilki Krala çok fazla yetki veren anayasanın yapısıdır. Kral başbakanı atama ve parlamentoyu feshetme yetkisine sahiptir. Bu yetkilerini kendi gücünü Vafd'a karşı artırmak için kullanmaktan çekinmemektedir. İkinci olarak İngiliz müdahalesinin devam etmesidir. Ulus devletin en önemli şartı olan sınırlar içerisinde mutlak iktidar sahibi olma ilkesinin çiğnenmesi anlamına gelmekteydi. Üçüncül olarak hem Vafd hem de diğer küçük partiler de hoşgörü ve uzlaşma isteğinin olmayışdır. Siyasal kültürlerinin yeterince gelişmemesinden dolayı muhalefetin varlığının gerekliliğini içselleştirememişlerdi. Bu yüzden Zaglul da Kral kadar otoriterdi. Son olarak işgalci güçler- monarşi- parlamento arasındaki iktidar mücadelesi ülkedeki istikrarın önündeki en büyük engellerden biri

---

¹ Vafd Partisi: Mısır'ın bağımsızlık mücadelesinde ve 1952 yılına kadar olan siyasetinde etkili rol oynamıştır (<https://tr.wikipedia.org>, 7 Ocak 2017'de erişildi).

haline gelmiştir. Bu durum hükümetlerin kısa ömürlü olmasına yol açmaktadır (Cleveland 2008: 221).

1924 yılındaki seçimleri Zaglul kazandı ve hükümet kurma yetkisi kendisine verildi. Fakat iktidar Vafd'a yaramadı. Beklenenleri karşılayamaması halkta hayal kırıklığına yol açarken kendisi de gittikçe sertleşti. Ayrıca İngiltere ile Sudan yüzünden de anlaşmazlığa düşününce Zaglul istifa etmek zorunda kaldı (Arı 2007: 187). Ancak 1936 yılındaki seçimleri yine Vafd Partisi kazandı.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde İtalyanların Etiyopya'yı işgali üzerine bölgedeki çıkarları tehlikeye giren İngiltere Mısır yönetimiyle 26 Ağustos 1936 yılında İttifak Antlaşması imzaladı. Bu antlaşmaya göre Mısır limanları, havalimanlarını dahil tüm ulaşım araçlarını İngiltere'nin emrine verecekti ve ayrıca Kanal Bölgesinde İngiliz askerlerinin bulunacağı belirtiliyordu. Bu antlaşmaya göre Mısır'da kapitülasyonlar kaldırılıyordu. İttifak antlaşmasıyla tarafların birbirlerine eşit olduğu kabul edilse de aslında Mısır da İngiliz varlığını hukukileştiriyordu (Arı 2007: 188). Mısır Milletler Cemiyet'ine üye bir ülke olarak kabul edilmiş olsa da böyle bir antlaşmayı seçilmiş Vafd Partisinin imzalaması halk önünde meşruiyetinin sarsılmasına yol açmıştır.

İngiltere; Filistin'de Arap- Siyonist anlaşmazlığını kendi lehine çözmek istediği için 1939'da düzenlenen Londra Konferansı sonrası "Temiz Sayfa" olarak bilinen belge de Yahudi göçünün sınırlandırılması, göç edecek miktarı Filistinli Arapların görüşleri alınarak belirleneceğini bildirmiştir (Güler 2004: 227).

Savaş sonuna kadar Mısır savaşa katılmadıysa da BM'ye üye olabilmek için 26 Şubat 1945 yılında Mihver devletlerine karşı savaş ilan etti. Fakat ülke zaten savaşın bir cephesi gibi kullanılmaktaydı. Mısır'ın İngilizlerin savaşı yürütmesindeki önemini bilen Mihver devletleri İskenderiye Limanı'na sürekli hava saldırısı düzenliyordu. Ülke bu siyasi karışıklıkla beraber ekonomik olarak da kaosa sürüklenmekteydi. Enflasyon artmış temel gıda maddeleri yetersiz kalmaktaydı. Kahire'de ekmek isyanları çıkmaya başlamıştı (Cleveland 2008: 228). Savaşın bitiminde ise Vafd partisinin konumu iyice zayıflamıştı.

14 Mayıs 1948 yılında İsrail devleti kurulduğunu açıkladı. İlanın ardından Mısır, Suriye, Ürdün, Irak, Lübnan askerleri İsrail'e saldırdı. Ancak orduların yetersiz olması,

kötü yönetilmesi, aralarındaki koordinasyon eksikliği savaştan yenik çıkmalarına neden oldu (Arı 2007: 235).

1948-1949 Arap İsrail savaşında Arapların yenilgisi ülkede ordunun rolünün güçlenmesine ve eski liderlerin çöküşüne hız verdi. Çünkü bu dönem, halkın devletin siyasi mekanizmalarına güvenini yitirdiği zamana tekabül etmektedir. Ülkede uzun yıllardır işgalci güç olarak bulunan İngilizlere karşı duyulan tepki İsrail Devletinin resmen kurulmasıyla artmıştır. Kralın işgalci güçlerin oyuncağı olarak görülmesi ona olan itibarın azalmasına neden olurken yaşanan ekonomik krizde eklenince yaşananlar 1952 yılındaki darbeye zemin hazırlamaktadır (Güler 2004: 106).

Toplumun yönetici elitlere yabancılaşmasının en önemli nedenlerinden biri zenginlerle fakirler arasındaki uçurumun artmasıdır. Büyük araziler birkaç kişinin elinde toplanmışken halkın büyük çoğunluğu ise fakirlik içerisindeydi. Bu eşitsizlik büyük toprak sahiplerinin lehine ilerlerken küçük toprak sahipleri de borçları yüzünden topraklarını satmak zorunda kalmaktaydı (Cleveland 2008: 336). Durumun değişmesi gerektiği açıkken büyük toprak sahiplerinden oluşan Vafd Partisi toprak reformunu asla istemiyordu.

Vafd partisinin oy potansiyelini kaybetmesi ve halk nezdinde meşruiyetini yitirmesiyle ordudaki Hür Subaylar 1923 Anayasasına dayandıklarını ilan ederek yönetime el koydu. Kral Faruk dönmek üzere ülkesinden ayrılırken Mısır da artık yeni bir dönem başladı. Hür subaylar örgütünün² lideri Albay Cemal Abdül Nasır³’dır. Öncelikli olarak toprak reformu uygulamasıyla başlayan yönetim tüm siyasal partilerin temizlikten geçirilmesini istemektedir (Güler 2004:111). Ayrıca devrim yolunda birlikte hareket ettikleri Müslüman Kardeşler örgütünü yasa dışı ilan ederek yönetimdeki etkinliklerini sağlamlaştırmak istemişlerdi.

Toprak reformu eskinin toplumsal ve ekonomik düzeninin reddedildiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak tüm siyasal partiler kapatılmıştır. Bu da Nasır

² Hür Subaylar Örgütü: Cemal Abdül Nasır tarafından İngiliz işgaline karşı kurulan milliyetçi bir yapılanmadır. 1952 Devrimiyle yönetimi ile Mısır’daki yönetimi ele geçirmişlerdir.

³ Cemal Abdül Nasır: Asker kökenli olan Nasır İngiliz yönetimine ve Krallık rejimine karşı çıkmaktaydı. Bu yüzden Hür subaylar Örgütünü kurarak 1952 Devrimini gerçekleştirmiştir. 1953 yılında Mısır da Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ardından da Nasır Süveyş Kanalı’nı millileştirdiğini açıklamıştır. Arap milliyetçiliği için önemli bir liderdir. Ölümü üzerine yerine Enver Sedat geçmiştir.

siyasal sistemde halkın iradesine karşılık vermek değil halkı yönlendirmeyi amaçladıklarını göstermektedir (Cleveland 2008: 342). 1952 Devrimi özgür ve güçlü bir Mısır yaratma amacı gütmektedir. Ancak net bir programa sahip olmayan devrimciler deneme yanılma yöntemiyle ülkeyi yönetmeye başladılar (Güler 2004: 112).

2.4.1. Baas Partisi Ve Pan-Arap İdeoloji

Ortadoğu'nun bölünmüş halklarını birleştirme amacıyla ortaya çıkan Pan Arabizm başlarda dini öncelikli olsa da 1940'lardan itibaren seküler bir nitelik kazanmıştır. Amaçları Ortadoğu'da Arapça konuşan toplulukları tek bir ulus devlet çatısı altında birleştiren uluslar üstü bir yapılanma oluşturmaktır. Bu yapılanmada hiçbir dinin ya da mezhebin öne çıkarılmadığı yalnızca Arap dili ve kültürü üzerine dayalı tüm Araplar arasında eşitliği hedeflemektedir. Ancak Ortadoğu'da çizilen yapay sınırları ve bölünmüşlükleri ortadan kaldırmak için yola çıkan Pan Arabizm Nasır yönetimiyle en üst etkisine kavuşmuştur. Suriye ve Mısır'ın birleşmesi Irak'ta Baas partisinin iktidara geçmesi gibi pek çok bölgesel sorunda etkili olmuştur (Öztürk 2012, <http://www.Akademikortadoğu.Com>, 2 Aralık 2013'te erişildi).

Arap coğrafyasında milliyetçilikle sosyalizm doruk noktasına ulaştığında siyasal ve sosyal söylem son derece modernist ve reformcu bir söylemdi. Savaş kapitalizm ve emperyalizme karşı yürütölmekteydi (Al-Azmeh 2003: 69). Kitleleri arkasına almayı başarabilen Arap dünyasında milliyetçi sol parti olarak ikiye ayırabileceğimiz Baas ve Nasırcılık'ın bazı ortak noktaları bulunmaktadır. Öncelikle “devletin denetimi altında din” söyleminde bulunurken, İslam'a kökenlerinin bir unsuru olarak gönderme yapılmaktadır. İkincil olarak bölge milliyetçiliği olarak kendilerini sosyalist olarak nitelendirmektedir. Ancak bahsi geçen sosyalizmin gerçek sosyalizmle ya da Marksizm'le ilgili olmadığı kitlelerin desteğini sağlamak amaçlı popüler bir söylem olarak kullanıldığı görölmektedir. Ayrıca millî birlik ve beraberliği sağlayabilmek için sınıf çatışmalarının önlenmesi, ekonomik kalkınmada başarı sağlayabilmek için sol milliyetçiliğin devlet eliyle yumuşatılması anlamını yükleyerek kapitalizmin keskinliği sosyal adalet ilkesi adı altında kullanılmaktaydı. Fakat sosyalizm söylemi tam anlamıyla anti-sosyalistti. Nasır'ın amacı devlet destekli kapitalist kalkınma programı başlatmaktır. Millileştirme sürecini başlatarak ulusal burjuvasını yaratmak ayrıca bürokratik kadroların yönetimde etkin olmasını sağlamak istemekteydi. Toprak reformu ardından

gelen Süveyş Krizi ve daha sonra yabancı şirketlerin millileştirilmesiyle devletin ekonomideki ağırlığı arttı. Mısır burjuvasını oluşturdu. Fakat devlet kapitalizminin askerî diktatörlük koşullarında üretilmesi sosyoekonomik formasyonu belirledi (Gerger 2012: 276-280).

1956 yılında Nasır Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıkladı. Buna karşı İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a saldırdı. Tarafların her birinin farklı nedenleri olsa da ortak istekleri Nasır'ı devirmektir. Ancak saldırı dönemin büyük güçlerinin tepkisine neden oldu. ABD ve SSCB saldırıyı kınadı ve askerlerinin çekilmesini istediler. Böylece Nasır askerî yenilgiden siyasal bir zafer kazanmış oldu (Cleveland 2008:346). Rejim 1952 den 1961'e kadar dış politika da meydana gelen olaylara ve Nasır'ın popülaritesine dayanmaktaydı. Nasır'ın meşruiyetindeki dayanaklarından birisi de Bağlantısızlık Hareketi'nin uluslararası alanda güç kazandığı dönemde bu hareket içerisinde olmasıdır (Güler 2004: 118).

Nasır'ın Arap sosyalizmi bir yanıyla ilerlemecidir çünkü toprak reformu antiemperyalist duruş sergilemesi Arap toplumunda uyanışın tohumlarını ekmiştir. Fakat aynı zamanda tek adam diktatörlüğüyle örgütlenme, ideolojik özerklik gibi hakların kullanılmasını engellemiştir. Bu uygulamaları yüzünden eleştirilmiştir (Gerger 2012: 313). Her şeye rağmen Nasır tüm Ortadoğu'yu etkilemeyi başarabilmiş bir lider olmuştur.

Fakat Arap milliyetçileri çoğunlukla Arapları bir bütün olarak değerlendirmektedir. Homojen bir Arap ulusu tasarlanırsa da gerçekte pek çok farklı kültürel ve tarihî parçalı bir yapı bulunmaktadır (Güler 2004: 186). Nasır milliyetçiydi. Özel mülkiyet rejiminden yanaydı. Kurduğu düzenin ideolojik alt yapısında Tito ve Nehru'dan Mussolini'ye kadar geniş bir yelpazeye dayanmaktaydı. Katı ideolojik fikirleri olmadığı gibi pragmatisti bir liderdi. Batıyla sömürülmeden uzlaşmak istemekte fakat arkasını Sovyetler Birliği'ne dayamaktaydı. Soğuk savaş arasındaki mücadeleden yararlanabildiği kadar yararlanmak istemekteydi (Gerger 2012:297). Ayrıca Üçüncü Dünya ülkeleriyle iş birliğine girerek destek bulmaya çalışmaktaydı. Nasır 1955 Bandung Konferansı'nda Afrika'nın uluslararası alanda önemini fark ederek bu ülkelerle Batı'ya karşı güç birliği oluşturmaya yönelmiştir. Nasır bu işbirliği sayesinde İsrail'in

konferansa katılımını engellemiş ve Birleşmiş Milletler'in Filistin lehine aldığı kararın uygulanması için karar çıkartmayı başarmıştır (Arı 2007: 260).

Arap milliyetçiliğinin diğer milliyetçiliklerden farkı otokratik baba figürüne dayandırılmasıdır. Bir diğer bir farklılığı da devletler üstü niteliğidir. Ayrıca bu düşünce Arap milliyetçiliğinin Arap birliğine doğru evrilmesine neden olmuştur (Güler 2004: 176). Arap devletleri arasında üst düzey bir temsile dayanması amacıyla 1945 yılında Arap Birliği kurulmuştur. Yirmi bir Arap Devletinden oluşan Bu birlik bağımsız Arap devletlerinin Araplar arası ilişkilerini güçlendirmek, siyasal planlarını uyumlu hâle getirmek, üye ülkelerin kendilerine yönelecek saldırılar karşısında korumayı amaçlamaktadır (Güler 2004: 230). Ayrıca İsrail'in yayılmacı politikası birlik düşüncesini destekleyen en önemli etkenlerden biridir. Bu birlik coğrafi bir ittifakın ötesinde etnik, dinî, kültürel ve siyasal bir örgütlenme denemesi şeklindedir (Dönmez:2016: 177).

Arap milliyetçiliğinin liderlik yarışında en ön safhalarda yer alan Mısır milliyetçiliğin doğuşuna baktığımızda temellerini Mehmet Ali Paşa'nın attığını söyleyebiliriz. Fakat Mehmet Ali Paşa Arap olma bilinci yerine Mısır merkezli güçlü bir imparatorluk kurmayı amaçlamaktaydı. Günümüzde de Arapları birleştirmeye en çok yaklaşmış lider olan Nasır'ın da Birleşik Arap Cumhuriyeti kurma düşüncesi başarısız olmuştur. 1958-1961 yılları arasında gerçekleşen Mısır- Suriye birleşmesi de aynı sonucu verince, ortak düşman olarak görülen İsrail'e saldırının Arapları birleştireceğini düşünülmüştür. Fakat 1967 yılındaki yenilgi çok pahalıya patlamıştır. En modern askeri donanımı, Süveyş gelirlerini, Sina yarımadasındaki petrol gelirlerini kaybetmiştir. Ancak bu yenilgi İhvan'ın güçlenmesine neden olmuştur (Manaz 2005: 166).

2.4.2. 1967 Sonrası Mısır

1967 Arap-İsrail savaşlarının Araplar aleyhine sonuçlanmasının ardından Mısır'ın İsrail ile anlaşmıştır. Bu antlaşma Arap birliği düşüncesini sona erdirmiştir. 1980'lerdeki "intifada" hareketiyle birlik düşüncesi yeniden gündeme gelse politik bir araya gelişin zor olduğu artık görülmektedir (Okutan 2001: 169).

1967 yenilgisi 1950'li yıllarda yapılan sosyal reform programları ve Arap birliği vaatleriyle güçlü oldukları söylemlerini veren, askeri rejimlere duyulan güveni

sarsmıştır. Özellikle Mısır ordusunun güçsüzlüğü ve disiplinsizliği ordunun kötü yönetimini ve yolsuzlukları görünür kılmıştır. Bu da askeri rejimlerinde ardılları kadar yozlaşmış olduklarını halka göstermiştir (Cleveland 2008: 379). Nasır'ın kişisel otoritesi ölümüne kadar sürmüş olsa da üzerine kurulduğu askerî subay dayanışması çökmüştür. Bu dönemde milliyetçiliğin popülaritesi azalmış, Müslüman Kardeşler'e olan ilgi artmıştır.

1970 yılında Nasır'ın ölümü üzerine yerini Enver Sedat almıştır. Sedat kaybedilen topraklardan çekilmesi halinde İsrail ile barış yapılabilceği görüşündedir. Sedat ABD ile ilişkileri geliştirirken, Mısır'ın SSCB'yle olan ilişkileri gerilemiştir. 26 Mart 1979 yılında Mısır- İsrail Barış Antlaşması imzalanmıştır (Manaz 2005: 167). Bu antlaşmayla Mısır İsrail'i tanıyan ilk Arap devleti olmuştur. Bu durum Mısır'ın Arap birliği düşüncesinin aksine Araplar tarafından tecrit edilmesine yol açmıştır.

Nasır'ın halefleri onun ülke dışında Pan Arapçılık siyaseti dâhil olmak üzere onun laik sosyalist politikalarından uzaklaşarak ekonomide özelleştirmeler ve liberal politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu durum yüksek nüfus artışının ve zengin fakir arasındaki ayrımın artmasına neden olmuş ve böylece Mısır'daki toplumsal düzen daha da kötüleşmeye başlamıştır. Dış politikadaki gelişmeler Mısır'ın küresel kapitalist ekonomiye geçişini hızlandırmıştır. Yüzünü ABD'ye çevirerek İsrail ile yaptığı barış Mısır'ın Arap liderliği metaforunu yok ederken ülke içerisinden gelen muhalefet güçlerini artırmıştır (Akhavi 2010: 205).

Nasır'ın sosyalizmi 1967 yenilgisini engelleyemediği gibi Sedat'ın yüzünü Batıya çevirmesi de ülkenin kalkınmasına neden olmamıştır. Bölgede iktidarlar ve onların düşünce biçimleri değişse de Batılıların reform çabaları Ortadoğu coğrafyasında beslenememiştir. Çünkü bu reformlar geldikleri yer olan Avrupa'nın toplumuna uygun olmuştur. Devlet eliyle tepeden inme gerçekleştirilen reformlar ancak Batı'nın kötü bir taklidi olabilmiştir. Müslüman grupların geleneksel bağlarını tahrip ederek bireyin kapitalizmin getirdiği tüm o sorunlar karşısında yalnız hissetmesine neden olmuştur (Akhavi 2010: 219). Bu dönemde beklentilerini karşılayamayan insan gruplarını etkilemede İslami söylem son derece etkili hâle gelmiştir.

III. BÖLÜM

3. MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN DOĞUŞU

19.yüzyıl sonları ve 20.yüzyıl başlarında Avrupa'nın ekonomik gelişiminin etkisiyle bölgede kapitalizmin kendini hissettirmesi ve yeni yaratılan Arap devletlerinin sosyal refah için yeteri kadar hizmet sağlayamamaları sonucunda sosyal yardım hizmetleri ve bağış kurumları fark edilebilir biçimde artış göstermiştir. Dolayısıyla endüstrileşme, göç ve kentleşmeyle beraber devletin yetersiz ilgisinin sonucu olarak İslami sosyal kurumlar güç kazanmıştır (Clark 2004: 947).

Geç oluşan ulus devletler de meydana getirilen ulusal kimlik anlayışı farklı aidiyetleri görmezden gelmektedir. Bu çerçevede oluşan sorunlar sivil toplum alanında boşluklara neden olmaktadır. Toplumsal hareketler geleneksel siyasi kültürün parçası olan kurumların zayıflamasıyla ortaya çıkmaktadır (Deniz 2015: 155). Günümüz toplumlarda ortaya çıkan karışıklığın sebebi karar alma mekanizmaları ile sivil toplum arasında var olan boşluktur. Sosyal alanda oluşan hareket tipleri siyasal katılıma mevcut kanallar yoluyla ulaşamamaktadır (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 82). Bu çerçevede oluşan Müslüman Kardeşler bireyin ulaşmakta zorluk çektiği hizmetleri bireye ulaştırarak bireyin toplum içerisinde görünürlülüğü ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal hareketler devlete karşı muhalefet içerisinde olmakla birlikte aynı zamanda tanınma ve kamusal alanda görünürlük mücadelesi vermektedir. Müslüman Kardeşler üzerinden İslami hareketler kendi kimliklerini moderniteyle birlikte yeniden oluşturmaya çalışmaktadır. Böylece hem kamusal alanda görünürlükleri artmakta, hem de kolektif kimlikleri güçlenmektedir (Dönmez 2010: 36). Kimlik yönelimli paradigma

modernitenin bireye dayattığı tek tipleşmeye karşı çıkararak farklılıkların önemine vurgu yapmaktadır.

Müslüman Kardeşler, yeni toplumsal hareketler ve özelinde kaynakların harekete geçirilmesi teorisinin de bahsettiğimiz gibi tanınma ve meşrulaşma mücadelesine girerek kamusal alanda yer almak için mücadele etmektedir (Dönmez 2010: 34).

Müslüman Kardeşleri incelerken cemiyete etki eden düşünce adamlarına bakmamız gerektiğinde, öncelikli olarak Cemiyetin kurucusu ve önderi olan Hasan El-Benna'yı ardından da fikirleri ile cemiyeti etkileyen Seyyid Kutub'u anlamamız gerekecektir.

3.1. Organizasyonel Yapısı: Kim ve Nasıl Kurdu?

3.1.1. Hasan El-Benna'nın Hayatı (1906-1949)

Yirminci yüzyılın en etkin İslami hareketi olarak kabul edilen Müslüman Kardeşler'in kurucusu olan Hasan el-Benna 1906 yılında Mısır'ın Mahmudiye kasabasında doğmuştur (Dağ 2000: 16). Babası Şeyh Ahmed Abdurrahman el-Benna, imamlik ve geçimini idame ettirmek için de saatçilik yapmaktaydı. Ahmed el-Benna İslam modernistlerinin sürekli bulunduğu bir ortamda çalışmaktaydı. İslam modernizmi çerçevesinde edindiği bilgiler ışığında mezhepsel ayrımlara karşı çıkmaktaydı. Bu yüzden dört oğlunu dört farklı mezhebe göre yetiştirmiştir. El-Benna Hanefi, Abdurrahman Maliki, Muhammed Hanbeli, Cemaleddin Şafi mezhebine göre yetişmiştir (Canbegi 2013: 77).

Hasan El-Benna'nın ailesinin ekonomik durumu 1920'ler ve 1930'lardaki Mısır'ın değişen toplumsal ve ekonomik yapısını yansıtmaktadır. Öncelikle aile mevcut saygı duyulan köy topluluğundan ayrılmış ve şehir hayatının ekonomik sıkıntıları ve belirsizlikleri ile karşı karşıya gelmiştir. Ancak ailesi yaşanan mali sıkıntıların Benna'nın eğitimine yansımaması için gerekli çabayı göstermiştir. Bunun yanında ailenin maddi sorunları Hasan El Benna'nın anılarında neredeyse hiç yer tutmamaktadır (Lia 2012; Çev: Toker: 43).

El –Benna ilk dinî eğitimini babasından almıştır. Ardından ilkokulu Reşadiye de Dini Bilgiler Okulunda okumuştur. Burada onun üzerinde çok etkisi olacak olan Muhammed Zehran’dan eğitim almıştır. Ez- Zehran İslami bir dergi olan el-İs’ad’ı çıkaran toplumsal açıdan itibara sahip bir hocadır. Aynı zamanda öğrencileriyle arasında manevi bir uyum yakalamıştır. Bu yüzden el- Benna daha sonraki yıllarda hocasının kendisine katkılarını minnetle anmıştır (Lia 2012; Çev: Toker: 44).

Ez-Zehran Hocanın okuldan ayrılmasının ardından okulla ilişkileri zayıflayan el-Benna hazırlık okuluna geçiş yapmak istemiştir. Ailesinin hafızlık eğitimi tamamlaması konusunda ısrar etmesine rağmen el-Benna okul değiştirmeye karar vermiştir. Ancak hafızlık eğitimine de okul dışında kalan zamanlarında devam etmiştir (Dağ 2000: 18).

Hasan el- Benna ortaokulu bitirdikten sonra Damanhur merkezindeki öğretmen okuluna kaydolmuştur. Bu dönem içerisinde hayatında en çok etkilendiği kişilerden biri olarak belirttiği Şeyh Hasefi ile tanışmıştır. Şeyhten etkilendiği en önemli özellik onun da Benna gibi davetçilik konusuna vurgu yapmasıdır (Dağ 2000: 21). Ayrıca Benna şeyhin yazmış olduğu “El- Menhelu’s- Safi” adlı eserini okurken onun aksiyoner kişiliğinden çok etkilenmiştir. Ayrıca Hassafiye tarikatının zikirlerine devam ederken karşılaştığı Ahmed Es Sukkeri ileri de Müslüman Kardeşler cemiyetinin önemli görevlerinde bulunacaktır (Canbegi 2013: 80).

Hazırlık okulunda Benna’yı en çok etkileyen isim ise matematik öğretmeni Muhammed Abdulhalık olmuştur. Öğrencilerine arkadaşlarının ahlaksal durumlarını destekleyici bir çalışma yapmalarını ister. Bu çerçevede El- Benna’nın amatör olarak katıldığı ilk cemiyet olan “Ahlak ve Edeb Cemiyeti” kurulmuştur. Başkanı da el- Benna olur. Böylelikle ilk liderlik deneyimine küçük yaşta başlamış olmaktadır. Cemiyetin amacı namazı vaktinde kılmayanlardan para cezası toplayıp bu para ile hayır işleri yapmaktır (Canbegi 2013: 78).

El-Benna küçük yaşlardan beri toplumsal duyarlılığa sahip bir kişidir. Bunun örneklerinden biri de bir grup arkadaşıyla kurduğu “Haramların İşlenmesini Önleme Cemiyetidir”. Bu cemiyet halkta dini hayata yönelik aksaklıkları, isimsiz uyarı mektupları göndererek giderilmesini amaçlamaktadır. Örnek verecek olursak namaz

kılmayan ya da geciktiren, oruç bozan kişilere uyarı mektupları göndermektir. Bu mektupların nereden geldiği halk tarafından altı ay boyunca bulunamaz. Hatta bu mektupların Ez- Zehran hoca tarafından gönderildiği düşünülür. Fakat ona da namazın mekruhları ile ilgili uyarı mektubu gelince o olmadığı anlaşılır. Cemiyet en sonunda bir kahvehaneye gönderdikleri mektup yüzünden deşifre olmuş ve dağılmıştır (Canbegi 2013: 79). Hasan el- Benna o dönem için yazdığı anılarında arkadaşları ve kendisinin dinî pratiklerde aşırıya kaçtıklarını yazmıştır (Lia 2012; Çev: Toker: 47).

3.1.1.1. 1919 Devrimi

Mısır siyasi hayatının bir dönüm noktası olan 1919 Devrimi⁴ olduğu sırada El Benna 13 yaşında bir ortaokul öğrencisidir. Devrimin alt yapısını oluşturan gösteri ve yürüyüşlere katılmış ve broşürler basmıştır. El Benna hatıralarında tasavvuf ve ibadetle uğraşırken “Vatan sevgisi imandandır.” düşüncesiyle hareket ettiğini ve devrime destek verdiğini belirtmektedir (Canbegi 2013: 79).

1919 yılında İngiliz işgaline karşı yapılan halk devrimi özellikle siyasi hayatın düzenlenmesi adına parlamenter sisteme geçişte önemli bir değişime neden olmuştur. Ayrıca bu devrimin önemli olarak görülmesinin diğer bir nedeni toplumun bütün katmanlarını içine almış olmasıdır. Mısırlıları direnişe iten güç mutlak egemenliklerini kazanma arzusudur (Ganim 2012: 47).

1919 Devrimi’nin etkin isimlerinden olan Hizbü’l Vatani’nin lideri Mustafa Ferid halk ayaklanmalarını; planlı olmayan fakat birleştirici bir hareket olarak nitelendirmiştir. Özellikle kadınların da mitinglerde ön safhalarda yer alması, Kıptilerin Müslüman ulemayı ziyaret etmeleri benzeri durumların yaşandığı olaylar Mısır’ın dayanışma günü olarak nitelenmesine sebep olmuştur (Gül 2013, <http://www.dunyabulteni.net>, 5 Temmuz 2015’te erişildi).

---

⁴1919 Devrimi:1922 yılında mısır’ın bağımsızlığına giden süreci başlatan ayaklanmadır. 1919 yılında İngiliz mandasına son verilmesini isteyen Saad Zağlul önderliğinde Vaft adlı grup İngiltere’nin Mısır Yüksek Temsilcisi Reginald Wingate istekte bulunmuştur. Bu istek karşısında tutuklanan Zağlul ve arkadaşları Malta’ya sürülmüştür. Bu kararın ardından birlik olan Mısır halkı sokaklara inerek karşı çıkmışlardır. 1919 Devrimi olarak adlandırılan milli irade ve bağımsızlık için başlatılan bu ayaklanma Mısır’ın bağımsızlığı için atılan önemli bir adımdır (Gül 2013, <http://www.dunyabulteni.net>, 5 Temmuz 2015’te erişildi).

1919 devrimi Mısır toplumunda siyasi ve ekonomik etkilere neden olmuştur. Ancak bağımsızlığın kazanılması noktasında yetersiz kalmıştır. Mısır 1922 yılında bağımsızlığını ilan etmesine rağmen İngiltere'nin korumasını kabul eden maddeyle İngiliz işgalini siyasi alanda güçlendirmiştir. 1923 Anayasası İle İngiltere Mısır üzerindeki etkinliğini korumak istemiştir. Ayrıca devrimin sağlam bir İslami komuta edilememesi komutanın seküler yönelimlere sahip “ikinci Batılılaşmacı” nesile geçmesini sağlamıştır. Bununla beraber hilafet devleti olan Osmanlı'nın savaştan mağlup çıkması, İslam birliği düşüncesinin zedelenmesinde etkili olmuştur. El- Ezher' in insanların nezdinde değerinin azalması devrimin laik unsurlara bırakılmasının başında gelmektedir (Ganim 2012: 48).

3.1.1.2. 1923 Anayasası

1923 yılında el Benna hem ilkokul öğretmeni olmasını sağlayacak yeterlilik sınavını hem de yüksek okullarda öğretmenlik yapmasını sağlayacak olan Daru'l- Ulum sınavını kazanmıştır. Bunun üzerine bir karar vermesi gereken Benna ilim yapmakta bir ibadettir diyerek hocalarının da desteğiyle Daru'l Ulum okulunda okumak üzere Kahire'ye gitmiştir (Dağ 2000: 31).

Benna; Daru'l Ulum okulunda oldukça başarı göstermiştir. Ancak Kahire'nin durumu, dinin Mısır toplumundaki durumuna ilişkin bakışını değiştirmiştir. Benna incelemeleri sırasında Mısır'ın aklın özgürleşmesi adına tüm sıkı inançları zayıflatan çözülme sürecine girdiğini belirtmektedir (Lia 2012; Çev: Toker: 50). Ayrıca Benna'nın Daru'l Ulum'da okuduğu yıllar Mısır'da İngiliz işgalinin iyice pekiştiği ve sömürünün şiddetli hissedildiği yıllardır. Kahire dönemin toplumsal dönüşümün yaşandığı merkez konumundadır. Ülke ekonomisinin tüm alanları sömürgecilere hizmet edilecek şekilde düzenlenmiş hammadde akışı ve mamul madde girişinden elde edilen kesintiler sayesinde işgalciler ve onlara yardım eden işbirlikçiler ülkenin seçkin yönetici sınıfı haline gelmiştir (Dağ 2000: 33).

1923 Anayasası ile Mısır'da Avrupa düzeninin ön gördüğü ulus devlet yapısı oluşturulmuştur. Her ne kadar Anayasanın 149. maddesinde “Devletin resmî dili İslam'dır” yazsa da kanunların çıkışında hiçbir etkisi olmamıştır. Ayrıca liberalizmin hüküm sürdüğü dönem boyunca (1923-1952) yoksulluk iyice artmıştır. Artan yoksulluk

yalnızca köyleri değil şehir merkezinde yaşayan işçileri de benzer durumda bırakmıştır. Oluşturulan liberal sistem kökeni Avrupa'nın toplumsal sözleşmesine dayanan bireyci liberalizm felsefesi üzerine yükselmektedir. Bu çerçevede tüm siyasi güçlere saygı duyulmadığı gerçeği ortaya çıkmıştır. Sivil toplumun yetersiz oluşuyla doğan aksaklıklar sosyal ve siyasal alanda muhaliflerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle İslami hareketlerin içerisinde baş gösteren Müslüman Kardeşler böyle bir zeminde doğmuştur (Ganim 2012: 51-54).

El-Benna her gittiği yerde farklı bir sorunla karşılaşsa da bulunduğu yere ve duruma göre faydalı aktivitelere yönelmiştir. Bu çerçevede Benna Daru'l Ulum hocalarından Mahmud Mahmud'un başkanlığını yaptığı Güzel İslam Ahlakı Cemiyeti (Mekarim'il-Ahlak'ıl İslamiyye)'nin çalışmalarına katılmıştır. Bununla birlikte devletin mescitlerde görevlendirdiği din adamlarının sayısını az bularak İslam davetçileri grubunu kurmak istemiştir. Bu grup halkın arasına girerek dini anlatacaktır. Vaaza farklılık getirerek, mescitler yerine kahvelerde başlamıştır. Benna ve arkadaşları kısa ve özlü konuşmalarıyla katıldıkları yerlerde sempati kazanmışlardır (Canbegi 2013: 83).

Hasan el-Benna okuduğu süre boyunca Kahire' deki İslami çevrelerle ilişkilerini geliştirmiştir. Ayrıca bu kişilerle beraber olmak Benna'nın düşünce yapısının inşasında önemli rol oynamıştır (Dağ 2000: 33). El-Benna düzenli olarak Selefiye Yayınevine gitmektedir. Burada farklı mevkilerde insanlarla tanışır. Bu isimlerden en önemlisi de Reşit Rıza'dır. Bununla birlikte yayınevinde Şeyh Decevi ile de tanışmıştır. Decevi misyonerlere karşı mücadele vermektedir. Ancak verilen mücadelenin pek sonuç vermemesi üzerine Benna inkârcı gazetelere karşı haftalık dergi çıkartmaya Decevi'yi ikna etmiştir. Böylece Reşit Rıza'nın da içinde bulunduğu geniş kadrosuyla 'el- Feth' dergisi çıkartılmıştır (Canbegi 2013: 84).

Benna Daru'l Ulum'dan mezun olurken hazırladığı tezinde eğitim hayatını tamamladıktan sonra iki amacının olduğundan bahsetmektedir. Önce ailesine ve yakınlarına faydalı olmak olduğunu ardından da yol gösterici bir öğretmen olarak gündüzleri çocukların eğitimiyle ilgilenmek, geceleri ise çocukların babalarına dinlerinin amacını ve mutluluğun kaynağını öğretmekle geçirmek olduğunu söylemiştir. İlk amacını gerçekleştirmek için güzel olanda ısrarlı olacağını belirtmiştir. İkinci amacını gerçekleştirmek için de sebat ve vefa ile donanarak hazırlanmıştır. Bu iki

özelliğın bir ıslahatçı için vazgeçilmez iki unsur olduğunu belirtmiştir. Böylece Benna ileride kuracağı cemiyetin niyetini açıklamıştır (Ganim 2012: 144).

Mezun olduktan sonra Hasan el-Benna 1927 yılında İsmailiye’deki bir okula tayin olmuştur. İsmailiye İngilizlerin dev askeri üstlerinin bulunduğı ve yabancı güçlerin kontrolü altında bulunan Kanal Bölgesi’nin merkezinde yer almaktadır. Ayrıca Süveyş Kanalı şirketinin idaresinin bir kısmı bu şehirde yapılmaktadır. Bu durum kasabanın toplumsal ve kültürel yapısında yabancı etkisinin oluşmasına neden olmuştur. Toplum yabancı güçler ve onlarla iş birliği içerisinde bulunan üst sınıf Mısırlılar ile yoksul yerli Mısırlılardan oluşmaktaydı. İsmailiye sınıfsal farklılıkların giderek keskinleştiğı ve sosyo-ekonomik dengesizliğin yoğun olduğu bir bölgedir (Lia 2012, Çev. Toker: 55).

Avrupalı yaşam tarzıyla Mısır’ın geleneksel yaşam tarzının arasındaki çatışma burada daha da somutlaşmıştır. Hasan el-Benna’ya gelen gençler de bu sosyal durumunun etkisi altındadır. Bölgenin güzelliklerinden, kaynaklarından yararlanan yabancı kuvvetler adeta yöre halkına meydan okumaktadır. Bu meydan okuyuş halkta garip bir hüzne neden olmaktadır (Ganim 2012: 145). Benna bu duruma karşı yapılabilecekleri belirlemek için önce gözlem yapmaya başladı. Bu çerçevede toplum üzerinde etkili olan kesimleri belirlemiştir. Bunlar ilk olarak âlimler daha sonra tarikat şeyhleri üçüncü olarak toplumun önde gelenleri, son olarak da kulüplerdeki gençlerdir. Fakat ardından İsmailiye’deki camilerde toplum önderlerinin çekişme hâline dönüştüğünü fark etti. Benna ise Müslümanlar arasındaki bölünmenin ve ayrılığın aktif eyleme dönüşemeyeceğini düşünmektedir. Bu yüzden eskiden yaptığı gibi sohbetleri için kahvehanelere yönelmiştir (Ganim 2012: 145).

Benna’nın kahvehane vaazlarına verdiği önem “sivil” ya da “halkçı” bir karakterini yansıtmaktadır. Aynı zamanda köy ve kasabaları dolaşan Benna gittiğı yerde önce yerel camide namazını kılmıştır. Camileri mümin kardeşlerin buluşma yeri olarak gördüğünü söylemiş ve övmüştür. Bu yüzden kahvehane kampanyalarını camilerin kötüye gidişine yorulmamalı sadece halka İslam’ın öğretisini yaymakta yeterli olamadıkları şeklinde değerlendirilmelidir (Lia 2012; Çev. Toker: 60). Benna’nın verdiği vaazlar ve yaptığı konuşmalardan etkilenen Hafız Abdülhamid, Ahmet el-Husari, Fuat İbrahim, Abdurrahman Hasebullah, İsmail İzz ve Zeki el-Mağribiden

oluşan altı arkadaşı 1928 yılında Benna'yı ziyaret gelmişler ve içinde bulunulan bu buhranlı durumdan çıkmak için Benna'dan yol göstermesini istemişlerdir. Bundan çok etkilenen Benna ve arkadaşları bir yemin ederek Müslüman Kardeşlerin temelini atmışlardır (Dağ 2000: 54).

3.1.2. Müslüman Kardeşlerin Sosyolojik Yapısı

Kaynakların harekete geçirilmesi teorisine göre üç özellik çerçevesinden Müslüman Kardeşleri incelediğimizde ilk olarak cemiyetin yeterince siyasal temelli insan yetiştirme gücüne sahip olduğunu görmekteyiz. İkincil olarak cemiyetin siyasi amaçları bulunmaktadır. Son olarak da İhvan mali güce, siyasal liderliğe, eyleme geçirici ideolojiye sahiptir (Dönmez 2010: 38).

Hasan el-Benna ve altı arkadaşıyla amatör bir şekilde 1928 yılında kurulan cemiyet hızla yayılmıştır. İlk yılın sonunda sayıları 70'e ulaştı. Oluşan bu kadro tıpkı ilkler gibi orta sınıftan insanlardı (Canbegi 2013: 87). El Benna anılarında ilk Müslüman Kardeşler olarak adlandırılan üyelerin çoğunun esnaf, küçük tüccar ve Süveyş Kanalı için çalışan şoförler olduğunu belirtmiştir. Özellikle orta sınıftaki insanların önemli mevkilere kabul edilmesi bazı önde gelen üyelerin cemiyetin "önemsizlik ve bilgisizlik izlenimini taşımasına neden olacağını" düşündükleri için itirazlara neden olsa da cemiyet halkçı ve elitist olmama özelliğini korumuştur (Lia 2012; Çev. Toker: 69).

Cemiyet hem örgütlenmek hem de kamusal alanda güç elde etmek için mücadele etmektedir. Bu mücadeleyi kültürel öğeler, semboller ve değer sosyal kurumlar aracılığıyla kitleleri mobilize etmek için kullanmaktadır (Dönmez 2010: 39).

Ayrıca Hasan el-Benna öğretmen olmasının verdiği bilinçle de gençlere ve onların eğitimine oldukça önem vermektedir. Kurduğu cemiyetin gençlerden oluşan bir yapı olması başlıca öncelikleri arasındadır (Dağ 2000: 118). Bu çerçevede 1930'larda Müslüman Kardeşler eğitilmiş orta sınıf gençliğinin sözcüsü haline gelmiştir (Lia 2012; Çev. Toker: 130).

Erkek egemen bir cemiyet görüntüsüne rağmen cemiyet kadınların yetiştirilmesine de önem vermiştir. Genç kızlara ve annelerine İslam terbiyesini

öğretmek amacıyla Müminlerin Anneleri Okulu, Müslüman Kadın Kardeşler Kısmı gibi okullar ülkenin farklı yerlerine açılmıştır (Dağ 2000: 64).

1935 yılında cemiyete katılım esaslarının düzenlenmesine karar verilmiştir. Katılım farklı derecelerle oluşur. İlki ‘genel katılım’dır. İlk derecede tanışma beyannamesini imzalayan ve aylık cemiyete aidat ödemeyi kabul edenler ‘müntesip kardeş’ adıyla cemiyete katılır. İkinci derecedeki katılımsa ‘kardeşane katılım’dır. Bu derecede katılım sağlamak için genel şartlara ek olarak ‘Akidemiz’ metnini ezberleyen, emirlerini yerine getireceğine dair söz veren, haramlardan uzak duran, çağrıldığı zaman toplantılara katılan kişidir. Üçüncü basamak ise ‘ameli katılım’dır. Diğer şartlara ek olarak Kur’ an’ı her gün okumayı taahhüt eden, haftalık toplantılara katılan, hac sandığına üye olan, zekât heyetinde yer alan, izcilik grubunda çalışan, kırk hadisi ezberleyen, gerektiğinde cezalandırılmayı kabul eden kişiler ‘amil kardeş’ olarak isimlendirilir. Son basamak ise genele açık olmayan gizlilik ifade eden aşamadır. Sadece amil kardeşlerden bazıları bu aşamaya geçebilir. Bu basamağın bazı şartları ise gece namazına kalkmak, mirasının bir kısmını cemiyete bırakmak, irşat bürosunun eğitimini almak olarak nitelendirilebilir. Bu derecede bulunan kişiler ise ‘mücahid kardeş’ olarak adlandırılır (Canbegi 2013: 95).

3.1.3. Nasıl Çalıştılar ve Nasıl Yayıldılar?

Cemiyetin ilk kuruluş yılları İslami hayır cemiyetinin dış yapısını geliştirmesine ve güçlü tasavvuf temasının oluşmasına temel olmuştur. Öncelikli olarak İslami araştırmalar programı oluşturan Cemiyet “Ahlak Disiplini Okulu” ile kendi akşam okullarını açmıştır. Okul Kur’an okumayı ve surelerin ve uygun şerhlerdeki hadislerin ezberlenmesini içermektedir. Bunların yanında İslam tarihi, peygamberler hayatı ve sahabelerin hayat hikâyelerine dair dersler verilmektedir. Benna bu konuları pratik ve manevi yönleri vurgulayan anlatış biçimiyle anlatmaktaydı. Açıkça eğitimde pratik eğilim hâkimdir. Üyelerin İslami terbiyeye göre yetiştirilmesine ve İslam’ı doğru algılayan bir neslin oluşması amaçlanıyordu. Bu çerçevede yetişen gençler daha sonra cemiyetin dinamikliğini ve etkinliğinin köy ve kasabalarda artmasında etkili olacaktır (Lia 2012; Çev: Toker: 66).

Hareketin günlük hayatın tüm çehresini kuşatan derin bir ilişkinin kanıtı olarak nadiren de olsa bazıları politik hareketi riske atmamak için evlilikten ve onun getirdiği sorumluluktan kaçınmışlardı (Beinin, JoelVairel, Frédéric 2011: 67). Cemiyet şube sistemine ilaveten toplanma ve eğitim faaliyetlerini yürütmek amacıyla mescit kurmak istemekteydi. Ancak bu durum bazı gruplarca beşinci mezhep kurma olarak algılanmıştır. El- Benna'nın en yakın arkadaşlarından iri olan Hamid Askeriyye görevinden azledilerek Şubrat'e atanır. Cemiyet bu durumu da fırsata çevirerek İsmailiye ve Mahmudiye dışında orada da büro açılmasına karar vermiştir (Canbegi 2013: 88).

Tartışmalara sonucunda, uzun çabalarla cami projesi tamamlanmıştır. Böylece cemiyet yönetim kurulu, genel kurul, çeşitli komiteler ve farklı şubeleriyle şeklen ve içerik olarak da hayır cemiyeti olarak ortaya çıkmıştır. Açılan caminin yanına 'Hira İslam Enstitüsü' adında bir okul açılmıştır. Ayrıca 1932 yılında İsmailiye'deki kurumların son uzantısı olan kızlar okulu kurulmuştur (Lia 2012; Çev. Toker: 66).

El-Benna şubeler vasıtasıyla hareketin sürekli genişlemesini amaçlamaktadır. Benna'nın kardeşi Abdurrahman es-Saati 'İslam Medeniyeti Cemiyeti' adlı bir grup içerisindeydi. Bu grup cemiyete katılma kararı aldı. Böylece Müslüman Kardeşler başkent Kahire'ye açılma imkânı buldu (Canbegi 2013: 90). Ayrıca 1932 yılında Benna evlenmiş ve tayinini Kahire'ye istemiştir. Böylece Müslüman Kardeşlerin Yönetim Kurulu İsmailiye yerine Kahire'ye genel merkez olarak belirledi. Yeni merkez ile beraber yeni iş akışı belirlendi. Ev ve camilerde dersler verilmesi, el-Benna'nın risalelerinden iki sayının basılması ve ayrıca Müslüman Kardeşler Dergisi çıkarılması bulunmaktaydı (Canbegi 2013: 92).

Kaynak mobilizasyonu teorisinde önemli olan kamusal alandaki örgütlenme ile maddi kaynak elde etmektir. Bu kaynak İhvan kitlelerini gerektiğinde seferber edebilmek için kullanılmaktadır (Dönmez 2010: 45). Kimlik yönelimli paradigmada ise toplumsal hareketlerin ekonomik alandan çok kültürel alanda kimliğin ön planda tutulması gerektiğini savunmaktadır (Dede 2015: 41). Bu çerçevede Müslüman Kardeşler Cemiyeti 1935 yılı itibariyle okul, kurs, eczane, cami, gazete, dergi ve yayınlarıyla sosyal ve dini bir cemiyet haline gelmiştir. Cemiyet İslami kimliği ön plana alsa da; kimseden ümit kesilmeyeceğini belirtmesi, dinî vazifelerini ihmal edenleri geri

çevirmeme düsturu sebebiyle taraftar kitlesini hızla artırmıştır. Ayrıca cemiyet hayır kurumu gibi gözüke de destekçilerinin hızla çoğalmasıyla Mısır'ın siyasetini de etkilemeye başlamıştır (Canbegi 2013: 95). Böylece İhvan hem kaynak mobilizasyonu teorisine hem de kimlik yönelimli paradigmanın gereklerini yerine getirmektedir.

3.2. İdeolojisi

Müslüman Kardeşler kimlik yönelimli paradigmanın savunduğu gibi ürettikleri İslami semboller ve ritüeller üzerinden hareket ederken aynı zamanda kaynakların harekete geçirilmesi teorisindeki gibi maddi ve manevi kaynakların harekete geçirmeye çalışmaktadır.

3.2.1. Nasıl Bir İslam Algıları Var

İslamcı mücadelenin kalbinde “Geleneğin İcadı” gelmektedir. İslamcılar genellikle Hz. Muhammed'in dönemini ve onun ilk dört halifesini ideolojik ilham kaynağı ve rehber olarak düşünmektedir. İslamcıların olması gerektiğine inandıkları gelenek İslam'ın din ve devletin birlikte olduğu, maddi, manevi, toplumsal, bireysel, politik ve kişisel şeyleri içine alan kapsamlı bir sistemdir. İslami proje; sonuç olarak, din, siyaset, iyilik ve aktivizmin her çeşidini içine alan görünüşte sorunsuz bir ağ yaratmak için yapılan girişimdir. Tüm bu alanlar bir diğerini desteklemeli ve kamu yararını ve kişisel teşviki arttırmalıdır. Basit din propagandası ya da öğüt vermenin (geleneksel olarak tanımlanan şekliyle) ötesinde, İslam'ı hayatın her yönündeki hareketler aracılığıyla “aktif hale getirme” haline gelmiştir (Clark 2004: 948).

Batılı aydınların, modernleşme düşüncesini doğuya önerdiği süreçte; İslam dünyası ve doğu toplumları da geleneksel olanı sorgulamakta ve geri kalmışlığın nedenlerine çözüm aramaktaydı. Bu arayış üç farklı yaklaşımı doğurdu. İlki geleneksel olana sıkıca sarılmayı savunurken bir diğer kısım da Batı modernizmine geçiş yapmak gerektiğini savunuyordu. Üçüncü grup aydınlar ise İslam modernizmi düşüncesine sahipti (Canbegi 2013: 51). Mevcut günün şartlarında ortaya çıkan sorunlara karşı doğan ihtiyaçların giderilmesi için Kur'an ve Sünnetin yorumlanarak içtihat yapma anlayışı İslam modernizmin yansımasıdır. 19. ve 20. yüzyılda başlayan teceddüd (yenilenme) akımı İslamcılık olarak adlandırılmıştır (Canbegi 2013: 57). İslam toplumlarında modernist hareketlere önderlik edenler İslam kimliği ile öne çıkan

kişilerdir. Böylece modernist hareket İslami bir şekilde yürümektedir. Doğu toplumlarında batı sömürgeciliğine tepkide bulunan kesimin ağırlıklı İslami söylemler taşıyan aydınlar etrafında doğmuş daha sonra siyasal alana kaymıştır. Bu yüzden İslam ve siyaset iç içe girmiştir (Canbegi 2013: 60).

Müslüman Kardeşler'in İslam algısı selefi bir davettir. İslam'ı Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler ile peygamberin sünnetinde yer alan en sade haliyle ele alırlar. İnanç ve ibadetlerinde sünnete göre belirlemeye çalışırlar (Varol 2013: 36). Benna İslam dininin sahabe devrindeki yaşayış biçiminde yaşanması gerektiğini vurgulamaktadır. Sahabe hayatına döndüğünde İslam âleminin tüm sorunlarının çözüleceğine inanmaktaydı. Bu sürecin yaşanması için dinin gereklerini öğrenmeye ve öğretmeye kendini adanmıştı (Benna 2010: 10).

Değişimin gerçekleşebilmesi için halktan başlanması gerektiğine inanan ve pratik öğretilerle amacına ulaşan hareket, kitleleri peşinden sürükleyen bir anlayış ortaya çıkarmıştır. Hasan el-Benna; “Tek ölçümüz Kur'an'ı Kerimdir.” diyerek Müslümanların yaşadıklarının bu hükümden çok uzakta olduğunu belirtmiş ve tek hedeflerinin ise Kur'an'a geri dönmek olduğunu vurgulamıştır (Benna 2010: 136).

Benna'ya göre İslam ve siyaset ikilisini birbirinden ayıramaz. Dinin siyasetten ayrı değerlendirilmesi gerektiği düşüncesine karşı çıkarak İslam'ın ayrıntılı ve sağlam bir sistem olduğunu vurgular (Dağ 2011: 121). İslam'ın toplumsal ve siyasal alanı kapsayan bir yapı olduğuna dikkat çeker. Müslüman Kardeşler kaynakları harekete geçirme bağlamında kamusal alanı ahlaksal manevralarla kontrol etmeye çalışmaktadır (Dönmez 2010: 42).

Hasan el Benna'nın ölümüyle birlikte İhvan'a karizmatik bir lider gelmemiştir. Bu yüzden Cemiyet 1950'lerden sonra lideriyle değil de sosyal ve siyasal alandaki etkinliği ile adından söz ettirmiştir (Özdemir 2016, <http://www.dunyabizim.com/soylesi/>, 3 Kasım 2016'da erişildi).

3.2.1.1. Önemli Düşünce Adamlarından Seyyid Kutub (1906 - 1966)

Müslüman Kardeşler'in stratejileri ve amaçları kurucusu ve lideri Hasan el-Benna tarafından şekillendirilmiştir. Seyyid Kutub ise hiçbir zaman Müslüman

Kardeşler' in lideri olmamıştır. Ancak yazdığı eserler bazı İhvan üyeleri arasında yankı bulmuş ve cemiyetten kopmalara neden olmuştur. Benna ile Kutub arasındaki farklılıklara baktığımızda; Hasan el- Benna İhvan'ın gelenekçi stratejisine bağlı ilk kuşak tarafından temsil edilirken, Seyyid Kutub yeni kuşak arasında etkili olmuştur. Benna'nın evrimci fikirlerinden ziyade daha radikal, devrimci Kutubçu akım oluşmuştur. Benna mevcut düzenin tümüyle bozulmadığını düşündüğü için ıslaha yönelik tavır takınırken bulunduğu zorlu ortamdan etkilenen Kutub daha devrimci fikirlere sahiptir. Bu görüş ayrılıkları İhvan'dan kopuşları da beraberinde getirmiştir. (Bulut 1993: 239).

İslam topraklarının işgalden yeni kurtulması, hâlâ bazı İslâm ülkelerinde Batılı ülkelerin ekonomik, kültürel ve siyasal yönden baskılarının devam etmesi özgürlük düşüncesini sert bir şekilde aktaran Kutub'un etkisini artırmıştır. Yazmış olduğu "Me'alim Fit-tarik" adlı eserinde yazdıkları bazı dini grupların radikalleşmesinin alt yapısını oluşturmuştur (Görgün 2014: 66).

Mısır Hükümeti'nin artan baskıları Kutub'un söylemlerinin radikalleşmesine neden olmuştur. Kutub'un İhvan'a girmeden önce kendisine ait fikirleri bulunmaktaydı. Bu yönüyle İhvan düşüncesiyle zaman zaman çatışan fikirleri vardı. Kutub parlamenter sisteme ve rejime karşı çıkmaktadır. Ona göre mevcut partilerin benimsediği milli konuların benimsenmesi İslamcıların sahip oldukları üstün ideoloji fikrini zedelemektedir (Bulut 1993: 250).

Kutub, "Yoldaki İşaretler" adlı kitabında İslam'ı tanımlarken İslam'ın sadece ibadetten ibaret olmadığını belirtmiş, aynı zamanda onun aksiyoner yani toplumları düzenleyici ve onları kurtarmayı amaçlayan bir yapıdan oluştuğunu belirtmişti (Kutub; 1980: 54). Bu çerçevede Kutub'un cihad anlayışı emperyalizme olduğu kadar nefse de yöneliktir. Aynı zamanda toplumun her türlü uğradığı haksızlığa karşıda başkaldırıyı hedeflemiştir. Bu anlayış İhvan'ın cihad anlayışından çok daha ileri boyuttadır (Bulut 1993: 252). Mevcut düzeni de devirmeyi hedefleyen bu düşünce üyelerin bazı kesimlerince kabul görmeye başlamıştır. Bu da düşünsel anlamda İhvandan ilk kopuşları meydana getirmiştir.

Köktencilik modern toplumsal ve ekonomik koşullara, hızlı kentleşmenin beraberinde getirdiği sorunlara karşı tepkilidir. Laik ideolojinin vaat ettiği umutların gerçekleşmemesi nedeniyle güçlenmiştir. Bu çerçevede Kutup da toplumda yerini bulamamış, sorgulayan kesimler arasında etki yaratmıştır (Black 2010: 466).

Seyyid Kutub'un fikirlerinin ana merkezinde “*Tanrının mutlak hükümdarlığı*” na bağlılık ve çağdaş devlet sistemlerinin başarısızlığının nedeninin kutsal kaidelere uygun yönetilmemesine bağlamaktadır. Bu olumsuz durumdan çıkış yolu olarak da Kur’ an ve sünnete dönmeyi, zamanla insanların şekillendirmiş olduğu içtihadı reddetmeyi görmektedir (Ayubi 1993: 81).

Protestanlıkta olduğu gibi kilise öğretilerinin aradan çıkartılarak ana kaynağa dönülerek dinin herkes tarafından anlaşılabilmesi için eşitlikçi ve katılımcı bir düşünceyi kapsamaktadır. Bu düşünce ulemayı dışlayarak onların uygulamaya koyduğu içtimaların reddine dayanmaktadır. İçtihatlar oluşturulurken âlimler bazı yöntemlere başvuruyordu. Bunlardan ilki sahabelerin, Medine halkının, imamların ve önde gelen hukukçularını adetleri; ikincisi kıyas gibi mantık yöntemleridir. Bu durum dinin yorumlanmasında doğaçlama ve yeniliğe imkân sağlamaktaydı. Neo-Fundamentalisteler ise dine sonradan eklenen ulema etkisiyle oluşan etkilerin hepsini reddetmektedir (Ayubi 1993: 82).

3.2.2. Batıya Bakışı

Benna Batı medeniyetinin gücünü bilime ve keşfe dayandırır. Bilimde yükselerek, insanın potansiyelini farkına varıp onu doğru yönlendirme sayesinde gücünü oluşturmuştur. Hayatlarında daima düzen vardır. Bu özellikleri alınması gereklidir. Batı'nın bilimsel gelişmesinin verdiği ürünlerden yüz çevrilmemelidir. Yani Benna tamamen Batı medeniyetine karşı değildir. Faydalı olan şeylerin alınmasını, fakat olumsuz yönlerinin taklit edilmesine karşıdır. Neyin alınıp neyin alınmamasının ölçütünün ise Kuran'ı Kerim olduğunu belirtir. Onun ışığında sosyal düzene uygun olan alınıp uygulanmalıdır (Ganim 2012: 231).

Ancak Benna, Batının işgalci ve sömürgeci tutumlarına karşıdır. İslam dünyasının zengin kaynaklarına el koyan ülkeler, Müslüman halklar fakirleştirirken bölgenin gelişmesinin önündeki en önemli engellerden birini oluşturuyordu. Ayrıca bu

sömürgeciliğin yalnızca askerî ve siyasi anlamda kalmadığını bunun yanında toplumların kişiliklerinin tahrip edilmesi yoluyla da kardeşlik, birlik, yardımlaşma gibi değerlerin yerini bencillik, yalnızlık gibi duygulara bırakmıştır. Böylece işgaller karşısında duracak bir ruh oluşmayacaktı (Ganim 2012: 225). Müslüman Kardeşler toplumu Batılılaştırma yoluyla kendi kimliklerinden, değer yargılarından uzaklaştırmaya çalışan kesimlerle mücadele edeceğini belirtmiştir.

Kutub da Benna gibi Batı'nın sahip olduğu bilim ve kültürün “sosyal düzen” ve maddi üretim” adına büyük bir birikim meydana getirdiğini belirtirken İslam âleminin bu medeniyetin liderliğini ele geçirebilmesi için onlarda olmayan bir unsurun geliştirilmesi gerektiği vurgusunu yapmıştır. Yani insanlığa yeniden önder olabilmesi için İslam dünyasının maddi gelişmenin yanında “inanç sistemini” bir metot olarak kullanmayı önermektedir. Sosyalist düzende insanın horlanması kapitalist düzende sermaye baskısı ile bireyin emperyalizmin sömürsü altında ezilmesinin nedenini Allah'ın hâkimiyetine el koymanın ve insan onurunun hiçe sayılmasının sonucu olarak görmüştür. İslam ise aksine hiçbir insanın birbirinden üstün tutulmadığı yalnızca Allah'ın hâkimiyetinin olduğu bir düzeni ön görür. Ancak bu değerlerin pratik hayatta yaşatılması gerekmektedir. Bu koşullar altında ümmetin yeniden dirilişinin mümkün olacağını belirtmiştir (Kutub 1980: 6).

3.2.3. Ulus Devlete Yaklaşımı

19. yüzyılda Avrupa'nın kalkınma tarihinde büyük payı olan ulus devlet İslam dünyasında tam tersi bir sonuç doğurmuştur. Batı sömürgesinin İslam topraklarında yayılmasıyla sonuçlanan durum pek çok karışıklığı beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede de şekillenen Benna'nın milliyetçiliğe bakışı olumlu yanları ve olumsuz yanları olarak ikiye ayrılmaktadır (Ganim 2012: 283).

Benna milliyetçiliği toplum içerisinde yardımlaşma, kardeşlik ve nizam içinde hareketi öngörüyorsa olumlu bulmaktadır (Dağ 2011: 128). Olumsuz yanlarını ise İslam bağının koparılması ve ırkla övünülmesinin cahiliye adetlerinin ortaya çıkışı olarak değerlendirir. Ayrıca bir ırkın kendisini diğer ırklardan üstün görme düşüncesini eleştirmektedir. Bir ırkın onuru için savaşması diğer bir ırkın bu uğurda yok edilmesine karşıdır. Bu çerçevede İslam'ın belirli bir ırka ve topluma değil bütün insanlığa

gönderilmiş bir mesaj olduğunu belirterek milliyetçiliğin ayrılıkçı görüşlerin aksine İslam'ın birleştirici unsuruna vurgu yapmıştır (Ganim 2012: 283).

Mısır'ın İngiliz sömürgesinden kurtulma çabalarında en önde yer almaya çalışan Benna tüm halkı Mısır'ı özgürleştirip bağımsızlaşma yolunda mücadeleye çağırır. Bu çağrısını yaparken İslam vatanının sınırlarını tanımaları gerektiğini vurgularken şunlar söyler *“Ey Mısırlılar biz sizi Trablus'u veya Filistin'i önemseyerek Mısır'ı unutmaya çağırmıyoruz. Fakat Mısırlı olarak İslam sana Filistin için, Fars için, yine Mısır için çalışmanı farz kılmaktadır. Sana en yakın olan senin için en öncelikli olandır. Haklarını korumak, özgürlük için çalışmak senin görevindir”* der (Ganim 2012: 395).

İkinci Dünya Savaş'ından sonra ortaya çıkan vatan sorunun farklı boyutları bulunmaktaydı ilki özgürlüğü ve bağımsızlığı ifade eden siyasi boyut. İkincisi vatanın yabancı sömürgesinden kurtarılması gerektiğini temsi eden ekonomik boyuttur. Üçüncüsü halk arasında ortaya çıkan gelir adaletsizliği, yoksulluk ve cehaleti temsil eden sosyal boyuttur. Hasan el Benna bu boyutlara ek olarak kültürel ve düşünsel savaş üzerine değinerek kültürel ve yasama boyutunu da eklemiştir (Ganim 2012: 400).

Homojen bir ulusu tanımlayan devlet İslami kimlik temelli olan cemiyetin taleplerini güvenlik algısı içerisinde tehdit olarak gördüğü için devlet ile İhvan arasında çatışmalar sürmektedir (Dönmez 2010: 46).

Kutub ise milliyetçilik ve bölgecilik benzeri bütün coğrafyaya dayalı gruplaşma akımlarının artık fonksiyonlarını tamamladıklarını belirtmiştir. Çünkü insan milliyetini, derisinin rengini ve bir toprak parçasına ait olmak düşüncesini değiştiremez. Kendisinin iradesi dışında oluşan bu aidiyetlikler yok edilemez. Ancak insan hür iradesine dayanarak inancını, düşünce biçimini, görüş acısını değiştirebilir. Bu yüzden insanların kendi seçimleri olan inanç birliği etrafında bir araya gelmeleri düşüncesini savunmaktadır (Kutub 1980: 73).

3.2.3.1. Demokrasiye Yaklaşımı

İslam kültüründe, siyasi kültür aslen hukukun üstünlüğüne dayanmaktadır. Bu hukuk şeriattır. Yöneticilerin seçimle iş başına gelmesine, gelmedilerse de halkın desteğinin olması gerekmektedir. İslamiyet adına demokrasiye karşı çıkacak çok kişi

olmamalıdır. Köktencilerin ise bu noktada şura ile birlikte karizmatik bir lider arayışı bulunmaktadır. Bu lider dindarlık, erdemlilik, duruş gibi özelliklere sahip olmalıdır. Müslüman köktenciler “Tanrının Hâkimiyeti” kuramını özel bir şekilde kullanmaktadır. Öncelikle temsilcilerin ahlaki ve entelektüel özelliklere sahip olmaları gerektiğine inanılır. İkincil olarak Şeriatın tanrısal bir yasa olduğu düşüncesiyle parlamentonun yasama alanı kısıtlanır (Black 2010: 471).

Anayasal konularda modernistler ve köktenciler de ayrıntıya yer vermemiştir. Müslüman Kardeşler ayrıntıların zamana, mekâna ve insanların ihtiyaçlarına göre değişebileceğini söylemektedir. Kutup ise yönetim biçiminden ziyade devletin ilkeleri ile ilgilenmektedir (Black 2010: 472).

Kardeşler anayasal düzene karşı olmamakla birlikte anayasanın içeriğin Kur’ana ve İslam fıkhi üzerinde ittifak sağlanmış şeriat hükümlerine dayandırılması gerektiğini savunmuştur (Varol 2013: 94).

3.2.3.2. Siyasi Partilere Yaklaşımı

Benna siyasi partileri, ümmetin bütünlüğüne karşı tehdit olarak görmüştür. Mısır’da bulunan o dönemdeki siyasi partilerin sadece elitlere açık ve Batı’nın maşası olması onun bu fikrini güçlendirmiştir. Bu yüzden bir siyasi parti kurma fikrine sıcak bakmamıştır (Çağlayan 2011: 184). Ancak Benna İslam davetinin devlet imkânlarıyla yayılması için Müslüman Kardeşlerin seçimlere katılması gerektiğini belirtmiştir. 1942 ve 1944 yıllarında iki kez Vafd Partisi tarafından Benna’nın milletvekili seçilmesi için teklif getirilmiştir. Ancak İngilizlerin baskısıyla ilk tekliften sonra vazgeçilmiş daha sonra ise Benna ve arkadaşları kazandıktan sonra seçimler iptal edilmiştir (Manaz 2005: 176). 1952 yılında meydana gelen askeri darbenin ardından İhvan askeri idareden halkın özgürlüklerini güvence altına alan parlamenter sistemin kurulmasını talep etmiştir (Varol 2013: 126).

1980 yılları arasında Müslüman Kardeşler ve Vafd arasında yeni bir seçim ittifakı gerçekleştirildi. Vefd İhvan’ın desteğine karşılık örgütün faaliyetlerine izin verilecek ve menfaatlerini koruyacaktı. O seçimler de İhvan yedi üyesini milletvekili seçtirdi. 1984 seçimlerinden sonra diğer siyasi partiler arasında da dini değerlere yaklaşma başladı. Ahrar, Amel ve İhvan 1987 seçimlerinde ittifak yaptılar. Müslüman

kardeşler dört bağımsız adayla birlikte otuz sekiz milletvekili ile mecliste temsil hakkı buldu. 1995 seçimlerinde ise Mısır Hükümeti İhvan üyesi olan tüm adayları tutuklattı. Seçimler sonrasında meclisteki muhalefeti neredeyse tamamen engelledi (Manaz 2005: 176-177).

Daha sonra Müslüman Kardeşler içindeki genç kuşaktan Ebu'l Ella Madi öncülüğünde bir grup hareketin siyasallaşması amacıyla Vasat Partisini kurdu. Ancak Askeri Mahkeme, arkasında İhvan'ın bulunduğu ve siyasi düzeni bozdukları gerekçesiyle partiyi kapattı. İhvan'ın gelenekçi cephesi zaten böyle bir düşüncüyü benimsemiyordu. Bu yüzden Vasat Partisi ile ilişkisi olan kişilerin örgütle bağlantısını kesti (Manaz 2005: 178). Gelenekçi Kardeşlik seçimlere karşı değildi. Yalnızca siyasi parti olarak kendilerin görülmesini istemiyordu.

3.2.4. Şiddete Yaklaşımı

İngiliz işgaline karşı silahlı mücadeleyi gerçekleştirmek için “Tugaylar” oluşturulmuştur. Ancak Benna ve arkadaşları terör eylemlerine karşı olmuşlardır (Çağlayan 2011: 174).

1950 yıllarından itibaren Mısır hükümetinin artan baskısı Seyyid Kutup ve önemli İhvan üyelerinin hapse atılması hareketin giderek radikalleşmesine neden olmuştur. Kutub gerçek İslami bir rejime ulaşabilmek için laik rejimlerle silahlı mücadeleye girilmesi gerektiğini savunuyordu. Kutub'un bu düşüncesi hareket içerisinde bazı gruplar tarafından benimsenerek devrimci ideoloji çerçevesinde devlete karşı şiddet olayları artmıştır (Dönmez 2004: 97). Gelenekçi Hareket bu grupların eylemlerini kınamıştır. Böylece bu gruplar hareket içerisinde ayrılarak kendilerine yeni alanlar oluşturmuşlardır.

İslami hareketler devletin tehdit algısından kaçmak için kaynaklara ulaşma istekleri yüzünden birbirleriyle çatışmaktadır. Bu yüzden kimlikler sadece birbirleriyle değil kendi içlerinde de çatışan bir konumdadır (Dönmez 2010: 43). Müslüman Kardeşlerin Genel Mürşitlerinden Tilmisani 1984 yılında yaptığı konuşmasında ise teşkilatın şiddete bakış açısını şöyle ifade etmektedir. İhvan cemiyetini şiddetten uzak bir cemiyet olarak nitelendirir. İhvan'ın lideri ve kurucusu Hasan el- Benna ve ardından gelen el- Hudeybi de şiddet kullanmayı hiçbir zaman istemediklerini belirtmiştir. Ülkeyi

yönetenlere karşı silahlı mücadeleyi uygun görmediklerini açıklamıştır (Manaz 2005: 175). Ayrıca Tilmisani Mısır vatandaşı olduklarını her ne kadar İslam şeriatının uygulanmasını isteseler de ülkelerinin kanunlarına bağlı olduklarını söylemiştir (Manaz 2005: 676).

Sonuç olarak;ulus devletin dayattığı homojen toplumsal düzeni sorgulayan bir sürecin içerisinde bulunmaktayız. Kapsayıcı bir kimlik kavramının yerini dinî, etnik, kültürel kolektif kimliklerin yanında bireysel kimlikler de önem kazanmıştır (Tekin 2015: 53). Böyle bir ortamda yeni toplumsal hareketler ortaya çıkmıştır. Yeni toplumsal hareketler ortak amaçları çerçevesinde şekilsiz fakat devamlı şekilde bir araya gelebilen örgütlenmelerdir (Türkdoğan 2013: 37). Bu amaçlar kimi zaman dinsel, etnik ya da ekonomik olabildiği gibi kimi zaman da günlük yaşamı ilgilendiren konular da olabilmektedir.

Ulus devlet oluşumunu geç tamamlamış Doğu toplumlarında ise İslam dünyasının aydınları; ekonomik geri kalmışlık, siyasi ve sosyo-kültürel yozlaşmaya karşı çözüm aramışlardır. Bu süreç içerisinde pek çok farklı yaklaşım ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki geleneksel olana sıkıca sarılmanın kurtuluş olabileceğini düşünenler(savunmacı), sonuncusu ise İslam modernizminin çözüm olabileceğini düşünenlerdir (Canbegi 2013: 51). Bu konjonktürde doğan Müslüman Kardeşler Cemiyeti kapitalist devlet sisteminin getirdiği sorunlara çözümler aramaya başlamıştır. Devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin düzenlendiği sivil toplum alanlarının yetersizliği yüzünden bireyin sorunlarına yönelmiştir.

IV. BÖLÜM

4. MÜSLÜMAN KARDEŞLERİN EVRELERİ

Müslüman Kardeşler kuruluşundan 2013 yılına kadar farklı aşamalardan geçmiştir. Konjonktürel yapıya göre değişmiş ve kendini dönüştürmeyi başarmıştır. İktidarların şiddetli müdahalelerine maruz kaldığı dönemlerde görünürlüğü azalsa da yeniden uyanma devresine girmiştir. Böylece kurulduğunda küçük bir hayır cemiyeti görünümü çizen İhvan, şubeleri yoluyla politik bir örgüte dönüşmüştür. Bu çerçevede İhvan'ı İki evrede inceleyeceğiz. İlki kuruluşundan Enver Sedat'ın öldürülüşüne kadar olan evre; ikincisi de Enver Sedat'ın öldürülüşünden Arap Baharına kadar olan evredir.

4.1. 1. Evre: Kuruluşundan Enver Sedat'ın Öldürülüşü: Mısır Ulus Devlet Yapısıyla Bağlantısı: Sosyoekonomik Kültürel Yapısı

4.1.1. Devletle İlişkileri

İhvan'ın en önemli amaçlarından birisi, İslami açıdan uygun olmayan hükümetlere karşı çıkmaktır. Ancak bu karşı çıkış partizancılık şeklinde değil Benna'nın yazdığı nezaketle yazılmış mektuplar şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak Cemiyet'in politize olmasından sonra Benna'nın nazik mektupları hükümetlere verilen ultimatomlara dönüşmüştür (Canbegi 2013: 93). KTH'ler daha çatışmacı, yapı-bozumcu hareket ederken YTH'lerde en temel ilke müzakereci yapıda olmalarıdır. Üçüncü şahıslara zarar verilmemesi esastır.

Yeni toplumsal hareketler belirli evrelerden geçerek nihai şeklini almaktadır. Kavramsal olarak “ortaya çıkış” ilk evresidir. Ele alınan konunun halk tarafından benimsenmesi ve toplumun geneline yayılma sürecini ifade etmektedir (Tecim 2015:

20). İhvan ilk dönemlerinde siyasetin propaganda aracı olmaktan uzak durmakta yani hareketin siyasileşmesini engellemeye, aynı zamanda cemiyetin marjinal bir grup olmasını önlemeye çalışmaktaydı. Hareket bu çerçevede uzun yıllar davetçi kimliğini korumayı başarmıştır (Dağ 2000: 64). Müslüman Kardeşler de ilk evrede halka kendini anlatmış ve etki alanını genişletmeye çalışmıştır.

Yeni toplumsal hareketlerin ikinci evresi de “koalisyon” olarak nitelendirilebilir. Bu evrede benzer fikirlere sahip insanların bir araya gelerek planlar yapması anlamına gelmektedir (Tecim 2015: 20). 1933 yılında ise ilk Müslüman Kardeşler Kongresi yapılmıştır. Bu kongre yeniden yapılanmanın habercisi niteliğindedir. Çünkü Cemiyet hem artan şube sayısı ile işleyişi kolaylaştırmak, hem de Şura (danışma) eksikliği yönündeki eleştirileri dizginlemek istemektedir. Bu çerçevede Genel İrşad Bürosu ve Şura Meclisi kurulmuştur (Canbegi 2013: 93).

Yeni toplumsal hareketlerin üçüncü evresi ise hareketi daha kapsamlı bir hale getirerek politik bir güç olma isteğidir (Tecim 2015: 20). Cemiyet hayır işlerini ve eğitim faaliyetlerini yerine getirerek ilk iki evreyi tamamlamıştır. Bu çerçevede 1934 yılında Müslüman Kardeşler genel yasasından siyasete karışma yasağı ortadan kaldırılarak İhvan’ın bir hayır kurumundan daha fazla misyona sahip olduğunun altı çizilmiştir (Canbegi 2013: 99).

Şubeler ve kurumlar yoluyla toplumda taban bulmaya başlayan cemiyet 1930’lardan itibaren kendi kadrolarını yetiştiren, daha sistematik bir yapı haline gelerek, manevi yönü ağır basan bir cemaatten politik bir örgüte doğru evrilmiştir (Dağ 2000: 83). Komiteleri, dilekçeleri, basın kampanyaları, propaganda turları, kitle siyasetinin doğuşunun işaretidir. Elit kesimin siyasi dışlamacılığına meydan okuyan İhvan, siyaseti bilinçsiz sınıflara götürmüş ve siyasi katılım temelini genişletmiştir (Lia 2012: 376).

1930’ların ikinci yarısından itibaren ise cemiyetin siyasi propagandası içinde geleneksel otoriteye ve ataerkil zihniyete uymama göze çarpmaktadır. Geleneksel siyasi partilerin ayrılıklarını ve küçük bir elit kesimin çıkarlarını aşan “objektif” ideolojik programa bağlı oldukları belirtilir. Cemiyet laik elit kesimin siyaset üzerindeki tekeline karşı çıkmıştır. Mısır toplumundaki mevcut güç yapılarının reddedilerek alt ve orta kesimin çıkarlarını da savunan hareketin önemi artmıştır (Lia 2012: 298).

1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı ile birlikte İngiltere Mısır'ın bütün olanaklarını kullanmaya başlamıştı. Mısır'ı Akdeniz donanmasının merkezi haline getirmişti. Bu gelişmeler Mısır'ın siyasal ve ekonomik durumunu oldukça kötü etkilemişti. Enflasyon yükselmışti, temel gıda maddeleri o kadar yetersizdiki 1942 yılında Kahire'de ekmek ayaklanmaları başlamıştı (Cleveland 2008: 227).

Politika alanında da savaşın başlangıcında Mısır'da tanınmış bir Mihver sempatzanı ve Kral Faruk'un yakın özel danışmanı Ali Mahir niteliğinde bir koalisyon kabinesi yönetimdeydi. Mahir 1940'ta istifa etti yerine bir dizi istikrarsız koalisyon hükümeti başa geçmişti. Bu durum 4 Ocak Olayının hazırlayıcısı olmuştur. İngiltere Kral Faruk'a Vafd Partisine kabine kurma görevinin verilmesini aksi takdirde İngiliz namlularını Abidin Sarayı'na çevirerek tahtan feragat etmesi gerektiği söylendi. Kral Faruk İngilizlerin zoruyla hükümet kurma görevini Vafd Partisi'ne vermiştir. İngilizlerin kullandığı taktikler ve halen Mısır'ı iç işlerine müdahalesi milliyetçileri öfkelenmiştir (Cleveland 2008: 228). İngiliz tanklarıyla iktidara gelen Vafd halkın gözünde itibarını yitirmiştir. Mısırlı Milliyetçiler ve Müslüman Kardeşler halkın gözünde önem kazanmaya başlamıştır (Dağ 2000: 73).

Avrupa'da savaş sonuna yaklaşırken Mısır'ın siyasal konumu hala belirsizliğini korumaktaydı. İhvanın ise böyle ortamda şube sayısı artmakta ve izci gruplarındaki kişi sayısı on beş bin dolaylarındadır. Ancak Cemiyet'e hükümetin yoğun baskısı da devam etmektedir. Bu yüzden Benna yazdığı *Risaletü't-Âlim*'de İcra aşaması için ilk adımları attığı ilan etmiştir. İcra aşamasında üyeler bir yandan kendi paraları ile silahlanırken bir yandan da üyelere atış talimleri yaptırılmaktadır. Benna her ne kadar bu silahlanmanın sadece savaşa hazırlık olduğunu belirtse de hükümet tarafından bu durum rahatsız edici bulunmuştur (Canbegi 2013:110).

Bu çerçevede 1940'lı yıllar cemiyet için baskıların arttığı yıllar olarak görülmektedir. Benna memur olduğu için sürgüne gönderilirken, çevresindeki insanlar da cezalandırılmaya başlanmıştır. 1942 yılında Hükümet Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin feshine ve genel merkez hariç tüm şubelerin kapatılmasına karar vermiştir (Dağ 2000: 86).

1944 yılında başbakanlıktan tekrar alınan Vafd lideri en-Nahas'ın ardından Mısır 1945 yılında yeniden seçimlere gidilmiştir. Cemiyet bu seçimlere Cemiyet'in kalesi olarak bilinen el-Mansura'dan katılmıştır. Benna seçimlerden büyük yenilgi almıştır. Şaibeli olarak görülen bu seçimlerden galip olarak ayrılan Ahmed Mahir Paşa'nın hükümeti ile Cemiyet arasında büyük gerginlikler yaşanmıştır. Öncelikli olarak Başbakan Müslüman Kardeşler üyesi beş milletvekilinin seçimini iptal ederek üyeliklerini düşürmüştür. Ayrıca hükümet bu yıllar arasında cemiyetin mallarına el koymuş, genel merkezine baskın yapmıştır (Canbegi 2013: 111).

Başbakan Ahmet Mahir, Hukuk Fakültesi'nden bir genç tarafından öldürülünce Benna gözaltına alınmıştır. Çok geçmeden gencin İhvan üyesi olmadığı anlaşılmış Benna serbest bırakılmıştır. Ancak Benna ve Kardeşlik için baskılar devam etmiştir. İhvan her yeni gelen hükümetin ilk hedefinde olmuştur. Ayrıca bu dönem ülkenin her yerinde karışıklıkların bulunduğu bir dönemdir. Sadece Müslüman muhalefet değil solcular da gösteriler yaparak mevcut işgali ve Kral'ı eleştirmiştir. Hükümetlerin istenilen politikaları uygulayamamaları, mevcut işgalin devamı İhvan'ın ve solcuların grevlerinin devamına neden olmuştur (Dağ 2000: 88-90).

4.1.1.1. Mısır Devrimi

1948 Arap-İsrail Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından halkta ve orduda meydana gelen rahatsızlık bir grup genç subayın rejimi devirmek için hazırlık yapmalarına neden olmuştur (Arı 2007: 258). Halkın rahatsızlığının ardından bir de İngiliz tanklarının İsmailiye'deki bir polis kışlasına saldırarak elli polisin ölmesine sebep olduğu Kara Cumartesi sonrasında Kahire halkı ayaklanmıştır. Bu ayaklanma toplumun farklı kesimlerini de bir araya getirmiştir. 23 Temmuz 1952'de bir Hür Subaylar iktidarı ele geçirmiştir. Bu askeri müdahalenin ötesinde bir rejim değişikliği idi. Hür Subaylar Cemal Abdül Nasır önderliğinde dokuz kişiden oluşan bir komiteden oluşmaktaydı (Cleveland 2008: 338). Devrim Komite Konseyi monarşiyi tamamen kaldırmış ve cumhuriyeti ilan etmiştir. Öncelikli olarak 1923 Anayasası kaldırılmış, 1953'te bütün siyasi partiler lağvedilmiştir. İlk olarak Cumhurbaşkanı Muhammed Necip başa getirildiyse de Nasır 1954 yılında yerine geçmiştir (Çağlayan 2011: 198).

Devrim yönetimi ile Müslüman Kardeşler arasında önceleri yakın bir ilişki varken Nasır iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra güçlü gördüğü İhvan'ın etkinliğini yok

etme çabası içine girmiştir. 1954'te Nasır kendisine yapılan suikast girişiminden cemiyeti sorumlu tutmuştur. Altı İhvan önderini idam ettirmiş, Hudeybi'yi ise ömür boyu hapse mahkûm ettirmiştir. Örgütü de sistemli bir şekilde yılsonuna kadar dağıtmıştır (Manaz 2005: 166).

Toplumsal hareketler dinamiktir, şekil değiştirebilir, yok oldu sanılabilir ancak ihtiyacın hissedildiği yerde tekrar ortaya çıkabilmektedir. Bu çerçevede yaşanan güç mücadelesi sonunda yasaklanan cemiyet yer altına inmiş ve faaliyetlerini gizli şekilde yapmaya devam etmiştir. Ciddi şekilde işkenceye maruz kalan Cemiyet üyeleri arasında “Radikal İslamcı” teorilerin oluşmasına neden olmuştur. Seyyid Kutub Benna çizgisinden ayrılarak cemiyet içerisinde farklı ikiliklerin oluşmasına neden olmuştur (Canbegi 2013: 129). Ancak Radikal gruplar İhvan içinde kendisine yer bulamamış, ayrı bir örgütlenmeye gitmişlerdir.

Reaktif ve proaktif kolektif hareketlere sırasıyla defansif ve ofansif mobilizasyonu tipleri karşılık gelmektedir. Reaktif hareketler dışarıdan gelen tehdide karşılık defansif (korumacı) davranışları kapsamaktadır (Touraine vd. 1999; Ed. Çayır: 117). Müslüman Kardeşler Nasır'ın uyguladığı yok etme politikasına karşı korumacı davranışlar sergilemiştir.

Nasırcı siyasal sistem halkın iradesine saygıyı değil, onu yönlendirmeye dayanmaktaydı. Anayasa ile Cumhurbaşkanı'na geniş yetkiler verilmiş merkezi konumu güçlendirilmişti. Nasır rejimi 1956 yılı ortalarında iç otoriteyi tamamen sağlamıştır (Cleveland 2008, Çev. Harmancı: 343). Bu yüzden de Cemiyet ile Nasır arasındaki ilişki zedelenmiştir.

4.1.1.2. 1956 Süveyş Krizi

Devrim yönetimi iktidara geldiğinde en önemli dış politika konusu İngiltere ile ilişkilerdi. Yönetimdekiler, Süveyş Sorunu'nun çözülmesi için öncelikli olarak Sudan Sorunu'nun çözülmesi gerektiğine inandılar. Bu topraklar üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçerek bölgeye özerklik verilmesini istediler. Sudan'a verilen özerklik sonucunda iki yıl sonra bağımsızlığını kazanan ülke İngiltere ve Mısır'ın gündeminden çıktı. Artık Mısır ve İngiltere arasındaki en büyük problem İngiltere'nin gelecekte Mısır'da oynayacağı rol üstüneydi. 1954'te İngiltere'nin Kanal üzerindeki askerlerini çekmesi kararı alındı. 1956 yılında İngiliz askerleri çekildi (Cleveland 2008, Çev.

Harmancı: 343). Nasır kazandığı diplomatik zafer ile ülke içerisindeki saygınlığını kuvvetlendirdi.

Nasır, Batı karşıtlığı ile Cemiyet'e destek veren İslamcı kesimin ve milliyetçi kesimin desteğini sağladı. Pan-Arabist sosyalist ideolojisinin kurucusu olan Nasır Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurdu. Mısır ile Sovyetlerin yakınlaşmasından endişe duyan Amerika, İkinci Asuan Barajı'na yaptığı desteği kesti. Bunun üzerine Nasır Süveyş Kanalını millileştirdiğini açıkladı. Kararın ardından İsrail Mısır'a saldırdı. Fransa ve İngiltere askeri birlikleriyle Mısır'ı kuşattı. Bölgede etkinliklerini sürdürmek isteyen ABD ve Sovyetler ilk defa anlaştılar. BM ateşkes ilan etti. Saldırgan kuvvetler geri çekilmek zorunda kaldı. Bu olayın ardından Mısır iki süper güç arasında denge politikası geliştirdi (Manaz 2005: 166).

Yaşanan krizin sonuçlarına bakacak olursak Mısır'ın askeri yenilgisi siyasi bir zafere dönüşmüştür. Nasır krizden bir Mısır ve Pan-Arap kahraman olarak çıkmıştır. Araplar arasında Sovyetler'in de itibarı artmıştır. Üç saldırgan ülkenin olumsuz imajı güçlenmiştir. İngiltere hem eski sömürge tekniklerine başvurmuş, hem de askeri operasyonda iki büyük gücün baskısıyla vazgeçmiştir. Artık eski büyük günlerinde olmadığını anlamış oldu. İsrail'in ise Batı Devletlerinin ajanı olduğu fikri pekişmiştir (Cleveland 2008; Çev. Harmancı: 347).

Nasır'ın sosyalist devlet algısı devlet kapitalizminin askeri diktatörlük koşullarında yeniden üretmesi ve devlet burjuvazisini yaratması sosyoekonomik yapıyı oluşturmuş. Oluşan bürokratik askeri oligarşik rejimin nitelikleri bütün örgütlü muhalefetin tasfiyesi, milli kapitalizmin kurulması çabalarını belirlemiştir. (Gerger 2012: 280).

Nasırcılık kendini laik olarak tanımlamamıştır. Aksine Mısırlı kimliğin temeli olarak İslam düşüncesinin varlığını kabul etmiştir. Kendisini inançlı bir kimse olarak tanımlamıştır. Ancak Nasır hem İhvan'ı bastırmış hem de Mehmet Ali tarafından başlatılmış olan İslam'ın ulus devletin himayesi altında kurumsallaştırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Kurumsallaştırma çabaları El Ezher ve sufi tarikatlarını Nasır'ın Arap sosyalist projesinin parçası haline getirmiştir (Luizuard 2013; Çev. Demircioğlu: 125).

Nasır'ın milliyetçiliğinin iki amacı bulunmaktaydı. Bunlardan ilki milliyetçiliği kullanarak kendi sınırları içinde iktidarını güçlendirmek; ikincisi ise daha geniş bir Arap ulusu devleti kurmaktı. Yani Pan-Arabizmin temel amacı Arap devletleri arasında bir uzlaşa sağlamaktı (Vatikiotis 1997, Çev. Arslanoğlu: 95). Nasır, 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti ismiyle birleşmesi için çok çalışmış; ancak bu birliktelik üç yıl sürebilmiştir (Arı 2007: 265).

Nasır'ın kurduğu düzenin ideolojik çerçevesi, Tito ve Nehru'dan Mussolini'ye kadar varan bir eklektizm çizmiştir. Yerleşmiş ideolojik tercihleri olmayan Nasır çok pragmatikti Soğuk Savaş kavgasında iki taraftan da faydalanmayı amaç edinerek fırsatçı bir çizgi çizmişti Arap dünyasının Mısır'ın liderliğinde birleşeceğine inanmıştı (Gerger 2012: 297). Arap sosyalizminin de toprak reformu, anti-emperyalist tavrı nedeniyle bir yandan ilericidir, bir yandan da gericidir. Çünkü muhalefetin varlığını tamamen sona erdirerek tek adam diktatörlüğünü kurmuştur (Gerger 2012: 315).

Kutub ortaya koyduğu düşünce sistemiyle Nasır yönetimine sert eleştirilerde bulunmaktaydı. Bu yüzden Nasır Kutub'u 1966 yılında idam ettirmiştir. "Yoldaki İşaretler" kitabından çıkarılan Marksist devrim düşüncesi idamın görünürdeki sebebi olsa da asıl sebep; Nasır'ın otoritesinin sarsılmasından endişe duymasıdır (Canbegi 2013: 131).

1967 yenilgisi Müslüman Kardeşler'in yeniden yükselişine sebep olmuştur. İhvan yenilginin sebebini inançsızlığa, Nasır yönetiminin İslam'dan uzaklaşmasına bağlamıştır. İktidarı Müslümanlara zulmetmekle suçlayarak yenilgi sonrasındaki ideolojik boşluğu doldurmaya çalışmıştır (Manaz 2005: 167). Sistem içerisinde meydana gelen hayal kırıklığı bireyi önce kolektif davranışa oradan toplumsal hareketlere yönlendirmektedir. Bu yüzden 1967 sonrası döneme Müslüman Kardeşlerin yeniden uyanma safhası denilmektedir.

4.1.1.3. Enver Sedat Dönemi

1970'te Nasır'ın ölümüyle yerine Enver Sedat geçmiştir. Başa geçen Sedat ABD'nin arabuluculuğuyla İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi şartıyla, İsrail'le görüşmelere başlama taraftarı olmuştur. İsrail Sina'nın bir bölümünü Mısır'a bırakmıştır. Süveyş Kanalı deniz trafiğine açılmıştır. 26 Mart 1979'da Mısır-İsrail

Antlaşması Sedat'ı İsrail ve ABD ile yakınlaştırmıştır. Ancak Mısır'ın bütün Arap dünyasıyla arasının açılmasına neden olmuştur (Manaz 2005: 167).

Sedat'ın demokrasi anlayışı ve İslamcılara verdiği destek sadece görüntüden ibaretti. Bu politikaları uygulamadaki amacı İslami cemaatlerin desteğini alarak iktidarını sağlamlaştırmaktı (Canbegi 2013: 137). Sedat Döneminde Anayasanın değiştirilmesiyle İslamcılığın yeniden etkinliği artmıştır. Kanunların artık şeriata uygun olması gerektiği konusunda ısrar edilmiştir. 22 Mayıs 1980 tarihinde değiştirilen Anayasa'nın ikinci maddesi gereği kanunların tek kaynağının şariat hükümleri olduğu belirlenmiştir. Mevcut ve gelecekteki Mısır kanunlarının şeriata uygunluğunu araştırmak için bir komisyon oluşturulmuştur (Luizuard 2013; Çev. Demircioğlu: 129). Sedat kendi siyasi amaçları uğruna dini silah olarak kullanmıştır. İslami hareketin kendine özgü yapısını anlayamamıştır. Bu çerçevede uyguladığı yöntem İslami canlanmayı sağlamıştır (Ayubi 1994: 91).

Sedat siyasi bir parti olmama koşuluyla Müslüman Kardeşlerin faaliyetlerine izin vermiştir. Cemiyet, üniversite öğrencilerini ve yeni mezunları kendi tarafına çekmede oldukça başarılı olmuştur (Cleveland 2008, Çev. Harmancı: 424). 1970'lerde ise çıkarılan aflu Cemiyet üyeleri hapisten çıkartılmıştır. Sürgünlere son verilmiştir. İhvan'ın yayın organlarının çıkarılmasına izin verilmiştir. Artık cemiyet iki amacını gerçekleştirmek için çalışmaya başlamıştır. Bunlardan ilki 1954'te hükümet nezdinde kaybedilen yasallığının geri alınması, ikincisi ise Nasır tarafından dağıtılan İhvan'ın yeniden organize edilmesidir (Canbegi 2013: 136-137).

Kutub toplumda meydana gelen rahatsızlıkların çözümü için eyleme geçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Mevcut düzeni devirmeye yönelik düşünceleri bulunmaktadır. Reaktif kolektif hareketten proaktif kolektif harekete geçilmesi taraftarıdır. Bu düşünceleri İhvan'ın geleneksel kanadı tarafından benimsenmemiştir. Ancak bazı kesimler üzerinde etkili olmuştur. Bu kesim Cemiyet'ten ayrılıp, yeni radikal örgütlenmelere yönelmişlerdir.

Bu çerçevede daha militan İslami gruplar da faaliyet alanlarını genişletmiştir. Bu gruplar Sedat'ın rejimini dinsizlikle nitelendirip onun devirip yerine şeriatın getirilmesini istemekteydiler. Bu İslami gruplar içerisinde ekonomik sıkıntılar nedeniyle

umutsuzluğa düşmüş üniversiteli gençler bulunmaktadır. Sedat gizli İslami muhalefetin büyüdüğünü fark edince rejime karşı komplo kurduklarını iddia ederek binden fazla kişiyi tutuklatmıştır (Cleveland 2008, Çev. Harmanlı: 424).

Sedat, Nasır'ın politikaları terk ederek yeni liberal ekonomik modelini öne sürmüştür. Sedat kamu sektörünü rekabetten uzak ve verimsiz olduğunu ileri sürüyordu. İç ve dış sermayeyi ülkeye çekebilmek için ekonomiyi liberalleştirme amacındaydı. Bu yeni ekonomik programa “açılış” (el-intifah) adını verdi. Program yabancı yatırımını teşvik etmek için bir dizi öneriyi içermektedir (Cleveland 2008, Çev. Harmanlı: 420). İntifah'ın kalıcı başarısızlığı ve halkın artan huzursuzluğunun ancak ekonomik durumun iyileşmesiyle çözüleceğine inanmaktaydı. Bu çerçevede de İsrail'le anlaşmanın ekonomiyi olumlu etkileyeceği düşüncesiyle İsrail ile diplomatik girişimlerini yeniledi. Mısır ve İsrail arasında 1978 yılında “Camp David Antlaşması” imzalandı. Bu anlaşma iki temel belgeden oluşuyordu. İlki Mısır-İsrail barış anlaşmasını içermektedir. İkincisi “Ortadoğu'da Barış İçin Bir Çerçeve” adıyla Ortadoğu'da kapsamlı bir anlaşma temeli olarak BM'nin 242 sayılı kanunu onaylıyordu. Çerçeve anlaşmasının içeriği Gazze Şeridi ile Batı Şeria'nın gelecekteki durumunu incelerken, Filistin'in özerkliğine beş yıllık bir plan önerilmekteydi. Barış çerçevesi İsrail adına büyük bir başarı iken Filistin açısından ağır bir yenilgi şeklindeydi (Cleveland 2008, Çev. Harmanlı: 422). Mısır'ın bu antlaşmayı imzalanmasıyla Arap ülkeleri arasındaki liderlik konumu artık eski haline gelemeyecek şekilde sarsıldı. Arap halkları arasında büyük bir hayal kırıklığı yarattı.

Sedat aleyhtarlığının temelinde ekonomik, sosyal ve siyasal nedenler bulunmaktaydı. Bozulan ekonomik sistem; karaborsayı ve rüşveti tetikledi. Ayrıca artan Batılı eğilim, İsrail ile imzalanan antlaşma muhalefetin artmasına neden oldu. Camp David Antlaşması'na karşı gelişen muhalefetle birlikte Sedat İslami cemaatlerde dâhil olmak üzere tüm gruplara karşı otoriter bir yaklaşım takındı (Canbegi 2013: 138-139). Uyguladığı bu politikalar daha sonra onun hayatına mal olmuş ve yerine Hüsnü Mübarek geçmiştir (Cleveland 2008, Çev. Harmanlı: 424).

Nasır Döneminde Cemiyet'in radikal kanadı öğrenci ve yer altı faaliyetleriyle önem kazanmaktadır. Böylece Sedat'a olan tepkiler taban bulmaya başlamıştır. Ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik sosyal ve siyasi sıkıntılar Cemiyet'in güçlü muhalefet etmesine katkı sağlamıştır. Sedat'ın yanlış politikaları sonucu ekonomi kötüye gitmiş ve

bozulan ekonominin yanı sıra İsrail ile imzalanan antlaşmalar toplumda tepkiye neden olarak Cemiyet'in elini güçlendirmiştir (Canbegi 2013: 138).

Sedat'ın öldürülmesinin ardından hükümetin militan İslami grup üyelerini sınıflandırma siyaseti onların toplumsal ve ekonomik temelleri üzerindeki araştırmaların artmasına neden oldu. Bu kişilerin hayat şartlarının zor ve devletin ihmal ettiği bölgelerden çıktığı gerçeği ortaya çıkmıştır (Ayubi 1994: 99).

4.1.2. Sivil Toplumla İlişkileri

Hükümetin eksik kaldığı noktaları tamamlamak ve halkın sorunlarını azaltmak için ortaya çıkan Mısır'daki sivil toplum kuruluşları “sosyal adalet sistemini” oluşturdu. Sivil toplum üyelerinin niteliğine baktığımızda ise bu kişilerin İslami kimliğe sahip orta sınıf eğitilmiş kişiler olduğunu görmekteyiz (Tıgılı 2011: 43). İhvan, Batı yaşam biçiminin halk üzerindeki etkisinin azaltılması için devletin basın yayın kuruluşları yoluyla ortaya çıkan olumsuzlukları gidermesi gerektiğini ve kendi dini, kültürel değerlerinin öğretilmesi için projeler ortaya konmasını istemektedir (Dalar 2010, <https://www.academia.edu>, 25.06.2016'da erişildi). Kendi uyguladığı projeleri bu çerçevede nitelendirmektedir.

1944 yılında Cemiyet'in 1000'den fazla şubesi bulunmaktadır. Okullar, kurslar, izcilik faaliyetleri, camiler, spor kulüpleri, fabrikalar, yardım dernekleri, gazete ve dergi gibi çok farklı alanlarda faaliyet göstermekteydi. Bu faaliyetlerle hem Cemiyet'e üye kazandırılarak tabanı genişletildi hem de tek bir noktaya adapte olmuş örgütlenme görüntüsünden uzaklaşmaktaydı (Canbegi 2013: 110).

Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nde öngörüldüğü gibi Cemiyet amaçlarını yerine getirebilmek için kullandığı kaynakları topluma yeterli düzeyde sunulmayan ihtiyaçların giderilmesi için kullanmıştır. Ayrıca Kimlik Yönelimli paradigmanın açıkladığı gibi toplumun büyük kesimini içine alan ortak bir kültürel zemin oluşturmaya çalışmıştır.

1933 yılında Mısır'da üç buçuk milyon üyesi olan yirmi iki meslek kuruluşu vardı. Bunlardan doktorlar, eczacılar, mühendisler, öğretmenler ve avukatlar başta olmak üzere beş meslek kuruluşunun yaklaşık 477.750 üyesi Cemiyet üyesiydi (Manaz 2005: 178). 1935 yılında Cemiyet Mısır'ın farklı gruplarını ve partilerini bir araya

getirerek eğitim reformu konusunu tartıştılar (Canbegi 2013: 100). Cemiyet farklı grupların bir araya gelmesiyle onları ortak bir amaç için politize etmeye çalışmıştır.

Ancak İhvan hiçbir zaman “sol ve dinsiz” olarak nitelendirdikleri ulusalcılarla birleşmedi. Kendi deyimleriyle temiz kaldılar. Yaşadıkları baskılar nedeniyle geri çekilip dine yöneldiler. Böylece ortaya çıkan olumsuz durumda halk için tek sığınak kaynağı Müslüman Kardeşler oldu (Gerger 2012: 320).

4.1.3. Uluslararası Aktörlerle İlişkileri

Cemiyet 1936 yılında gücünü daha da artırmak için dışa açılması gerektiği kararını vermiş bunun için çalışmalara başlamıştır. Bu çerçevede komşu ülkelere ziyaretler düzenleyerek temsilcilikler açmıştır. İhvan artık sadece yabancı öğrenciler ile değil, açmış oldukları cemiyet temsilcilikleriyle Orta Doğu’ya açılmıştır. 1938’de İhvan 300’den fazla şubeye sahip yurtdışı örüntüsü olan bir yapı haline gelmiştir (Canbegi 2013: 101-105). YTH’lerin çoğu küresellik taşımaktadır. Bu durum ulus devletlerin iç işlerine müdahale etme olanağı sağlamaktadır (Tecim 2015: 24).

Pan-İslamist yaklaşıma sahip olan İhvan Filistin konusunda önemli adımlar atmıştır. Başlatmış oldukları faaliyetler kapsamında seminerler düzenlemiş, uluslararası yayın organlarında propaganda yapmış, yardım için para toplamıştır. Filistin ayaklanmasına destek olmaya çalışan Cemiyet artık Filistin sorununda bir baskı grubu şeklinde hareket etmiştir. Ardından eylemsel faaliyete geçen Cemiyet “İzci Grupları” adını verdikleri fiili cihada hazırlık kurumunu kurmuştur (Canbegi 2013: 102).

4.2. II. Evre: Sedat’ın Öldürülüşü Arap Baharına Kadar

4.2.1. Devletle İlişkileri

Hüsnü Mübarek profesyonel bir askerdir. Sovyetler Birliğinde pilotluk eğitimi almıştı. Ekim Savaşı’nda Hava Kuvvetleri Komutanlığına atanmıştı. Ayrıca Sedat 1975’te Devlet Başkan yardımcısı olarak Hüsnü Mübarek’i atarken, liderlik meşalesinin Ekim kuşağına devredilmekte olduğunu belirtmiştir. Nitekim Enver Sedat’ın öldürülüşünün ardından başa Mübarek geçmiştir (Cleveland 2008; Çev. Harmancı: 436).

Mübarek'in ilk politikası Sedat'ın ölümüne yol açan radikal grupları tutuklatmak ve onları baskı altına almak olmuştur. Ancak Mübarek Nasır ve Sedat döneminde İslamcı gruplardan doğan problemleri incelerken onların tek bir bütünden oluşmadığını fark etmiştir. Böylece uyguladığı stratejilerinde radikal ve ılımlı gruplar ayırımına gitmiştir. İhvan gibi ılımlı gruplara esnek davranmış ve son dönemde tutuklanan üyelerini serbest bırakmıştır. Böylece radikal örgütlenmeleri yalnız bırakarak, ılımlı İslam modelini teşvik etmiş böylece iktidarını sağlamlaştırmak istemiştir (Canbegi 2013: 140).

Mübarek'in Cemiyet üzerindeki esnek politikası sonuç vermiştir. İhvan önceki dönemlerde maruz kaldığı baskı ve hapislerden aldığı dersle davalarını daha sessiz ve derinden götürme kararı almıştır. Kardeşlik alternatif olarak gözükmek yerine daha uzlaşmacı kararlar almaktadır (Canbegi 2013: 141).

1980'lerin sonunda ise Cemiyet temsilcileri ve meşru partilerin destekçileri parlamentoda en büyük muhalefet grubunu oluşturmaktaydı. Böylece muhalefet laik yasaların değiştirilmesi talebinde bulundu. Hükümet ise baskılar karşısında turistlik olmayan yerlere içki yasağı getirdi. Bu tür tavizler ile iktidar, muhalefetin isteklerini yerine getirdiği görüntüsü çizmiştir. Ancak Mısırlıların giderek artan çoğunluğu asıl sorun olarak gördükleri ekonomik sıkıntılara, sosyal hastalıklara ve kültürel yabancılışmaya İslami bir çözüm arama isteğinde birleşmiştir (Cleveland 2008; Çev. Harmancı: 493).

Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgalinin ardından İhvan bu durumu kınayan bir açıklamada bulunur. Saddam Hüseyin'in geri çekilmesi gerektiğini bildirmiştir (Canbegi 2013: 143). Ayrıca 1991 Körfez Savaşı'nı da Cemiyet, sendikaları koordine ederek Körfez olayında Batı Müdahalesini kınayan bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri Mısır'ın Irak'a karşı oluşturulan ittifaka katılmasını da eleştirmektedir. Fakat uyguladıkları politikalar, Mübarek'in dikkatini çekmiş ve böylece birçok sendika ve Cemiyet üyesi tutuklanmıştır. Baskılar karşısında yılmayan İhvan, toplumu organize etme ve yönlendirme yeteneğini gittikçe arttırmaktadır (Canbegi 2013: 144).

Kaynakların Harekete Geçirilmesi Teorisi'nde belirtildiği gibi ekonomik sorunların çözülmesi için devletin kaynaklarının doğru yönde kanalize edilmesini

istemiştir. Bu çerçeve de İhvan'ın sunmuş olduğu idari, ekonomik, sosyal reform programları devlet bürokrasisinin üst sınırlarının hâkimiyetini ve kıdemsiz sivil memurların düşük ücretli almasına dair sorunları çözmeye yönelikti. Cemiyet devletin baştan sona edilmesini kayırmacılık ve rüşvetten temizlenmesini istemekteydi. Böyle bir siyaset ile İhvan hem sınıfları yakınlaştırma şeklindeki genel prensibine uygun hareket etmekte hem de yerleşmiş usule isyan çağrısında bulunmaktaydı. Ayrıca ilerlemeci bir ölçeği izleyerek çeşitli sosyal vergi isteklerinde bulunuldu. Mısır'ın kronik işsizliğinin bitmesi için kamu yatırımlarının genişletilmesini ve çeşitli hayır projelerini savunmuştur (Lia 2012: 281).

1984 seçimlerinde İslamcı olmamak kaydıyla tüm ideolojilerin partileşmesine izin verildi. Bu seçimler 1952 yılından beri yapılan en şeffaf seçimler olarak yorumlanmıştır. Ayrıca seçim sistemi parti listesi sistemine dönüştürülmüştür. Ancak İhvan yasallık kazanmamış olduğu için Vafd Partisi ile birleşerek seçimlere girmiştir. Bu ortaklık ideolojik olmaktan çok stratejik bir ortaklıktır. Vafd %15,1 oy alır. Cemiyet bu seçimlerde sekiz sandalye kazanmıştır. Bu sonuç Cemiyet'in son yıllar da güç kaybetmesinin göstergesi olarak yorumlanmıştır (Canbegi 2013: 142).

1987 seçimlerinde ise İhvan güçlü ve sistemli bir ortaklı yerine daha güçsüz bir ortakla anlaşıp partiye hâkim olma stratejisi içine girmiştir. Bu çerçevede Cemiyet 1987 seçimlerine Sosyalist İşçi Partisiyle anlaşır. Seçim sonucunda 58 milletvekili çıkaran İşçi Partisini 38 milletvekili İhvan üyelerinden oluşmaktadır (Canbegi 2013: 142).

1987 seçimlerinde oyların %97'sini alarak başa geçen Mübarek yerini sağlamlaştırdıktan sonra kendisine alternatif olabilecek tüm İslami hareketlere İhvan da dâhil olmak üzere baskı kurmaya başlamıştır. Yani Mübarek 1990'lı yıllara kadar uzlaşmacı bir tutum sergilese de, 1990'lı yıllardan sonra baskıcı bir tavır takınmıştır. Radikal İslamcılar operasyonlarla kontrol etmeye çalışırken, İhvan'ı da seçimlerden uzak tutmaya çalışmaktadır. Ancak bu baskı istediğinin aksi sonuç doğurur. İhvan siyasi söylemi daha fazla benimserken, radikal gruplar baskı ve şiddet politikalarını iyice artırır (Canbegi 2013: 143).

Baskıların arttığı dönemde Cemiyet'in sosyal ve siyasi projelerini üreten genç kuşak Mübarek yönetimi ile temas halinde olma yanı sıra, geleneksel kuşak Seyyid Kutup ideolojisine uygun olarak izolasyon yanlısıdır. İlk kuşak ile farklı fikirlerde

bulunan Genç kuşak Müslüman Kardeşler Hizb'ul Vasat Partisini kurdular. Gelenekçi kesim siyasal partileşmeye sıcak bakmadıklarını ve bu partiyi kuranları Cemiyet üyeliğinden çıkardıklarını açıkladılar. Bu çatışma geleneksel olan ile genç kuşak arasında bir sorun gibi görünse de Mübarek de bu sorunun bir parçası şeklindeydi. Çünkü Gelenekçiler, iktidarın İslami cemaat olanların parti kuramayacağı yönündeki yasayı ihlal ettikleri gerekçesiyle sorun çıkacağı düşüncesindeydi (Canbegi 2013: 146).

Hükümet parti kurulduktan sonra partinin on beş üyesini tutuklamıştır. Her ne kadar Cemiyet'in bir yapısı olmadıklarını ileri sürseler de İhvan ile ilişkilerinin olmadığını kanıtlayamamışlardır. Böylece "Vasat Partisi" deneyimi başarısız olmuştur. Vasat Partisine üye olanların profiline bakıldığında ise 1960'tan sonra doğan yeni nesil oldukları, üniversiteler ve sendikalar yoluyla hareketin stratejisini demokratik değerlere taşıma konusunda çaba harcayan ikinci kuşak üyeler oldukları görülmektedir. Müslüman Kardeşlerin içinden çıkan birkaç genç kuşağın kurmuş olduğu Vasat Partisinin kurulmasındaki en önemli gerekçelerinden biri sosyal eylemlerde bulunarak hareketin kitle hareketine dönüştürme isteğidir. Ayrıca hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin bir arada yaşamasını sağlayan "İslam medeniyeti" algısı oluşturmaktır (Tıgılı 2011: 56).

Yeni toplumsal hareketlerin özelliklerinde belirtildiği üzere Cemiyetin kurmuş olduğu komiteler, hazırlamış oldukları dilekçeler, basın kampanyaları, propaganda turları, kitle gösterileri dini gelenekçiliğin yeniden doğuşundan ziyade kitle siyasetinin doğuşunun bir göstergesiydi. Böylece İhvan geleneksel olarak kabul edilen cami, köy ve popüler şehir merkezlerinde modern siyasi propaganda metodları uygulamıştır. Bu yolla da siyaseti bilinçsiz sınıflara götürmüş siyasi katılım temelini genişletmiştir (Lia 2012: 376).

Kimlik Yönelimli Politika da belirtildiği gibi Cemiyet Müslüman kimliği altında işgale uğramış olan Filistin meselesiyle doğrudan ilgilenmekteydi. Filistin'in bağımsızlığını ilan etmesini sevinçle karşıladıklarını kamuoyuna bildirmiştir. Cemiyet Filistin meselesini, Müslüman kitlelerin birincil ilgilenilmesi gereken bir konu olduğunu bildirmiştir. Bu çerçevede 1988 yılında Yaser Arafat Kahire ziyaretinde Cemiyet'in Genel Mürşidini ziyaret etmiştir. İhvan Mısır'da ve dünyada yaşanan olaylara dikkatle takip etmiş, kendi ilkeleri çerçevesinde olayları değerlendirmiştir (Tandoğan 2013: 7).

Mübarek'in başlıca dış politikası İsrail ile anlaşma ABD ile yeni ilişkiler kurma şeklindeydi. Mısır 1980'lerde ABD'den yaklaşık olarak yılda 2.2 milyon dolar yardım aldı. Aldığı yardımlar, Mısır ordusunun Amerikan imajına göre yeniden yapılandırılması Batı karşıtı Cemiyet tarafından eleştirilmekteydi (Cleveland 2008; Çev. Harmancı: 493).

Ekonomideki durum ise yine pek parlak sayılmazdı. Tarımı tam olarak liberalizasyon 1987'de Hüsnü Mübarek döneminde başlamıştır. Dünya Bankası ve IMF ile 1991 yılında yapısal uyum anlaşması imzalanmıştır (Birdal ve Günay 2012: 37). 1995-2000 arası dönem ise Mısır için kötü bir dönemdir. Enflasyon yükselmiş, işsizlik artmış, gelir dağılımında azalmalar yaşanmıştır. Köyden kente göç son safhaya ulaşmıştı. Enformel şehir yapısının bir sonucu olarak sosyal ayrışma ve politik şiddet etkinliğini artırmıştır (Bayat 2011; Brikim Dergisi Ağustos-Eylül: 25-26).

Bu şartlar altında Mübarek 1999 yılında dördüncü kez ve %94 oyla Başkan olarak seçildi. 2000 yılında yapılacak seçimlerde serbest seçim sistemi uygulanacağı güvencesini verse de uyguladığı politikalar Cemiyet pasifize etme çabası içinde olduğunun bir göstergesidir. Yine de İhvan 2000 yılındaki seçimlerde on yedi milletvekili çıkarmayı başarmıştır (Canbegi 2013: 146).

Mısır için 2000 yıllar değişim için baskıların içeriden ve dışarıdan arttığı bir dönemdir. 2001 yılında ABD'ye yapılan saldırıların ardından gelişen Orta Doğu ülkeleri için demokratikleşme projesi Mısır'ı da yakından etkilemiştir. ABD ile yakın ilişkiler kuran Mübarek'e artık demokratik uygulamalar yapması gerektiği söylenmiştir (Ayhan 2011, <http://www.orsam.org.tr>, 12 Nisan 2012'de erişildi).

4.2.2. Sivil Toplumla İlişkileri

1980'li yıllar Mısır'da dindarlaşmanın arttığı bir dönemdir. Başlangıçta 40 bin olan ibadethane sayısı 2000'lerde 110 bine çıkmıştır. Bu dönem içerisinde yalnızca cami sayıları artmamış, dernek sayısı ve kitap satış miktarları da artış göstermiştir (Tıgılı 2011: 55).

İhvan'ın sendikalar ve üniversiteler yoluyla sosyal tabakalarda oluşturduğu ağlar özellikle 1992 Mısır depreminde gücünü göstermiştir. Müslüman Kardeşler, sahip olduğu güç ile (okul, cami, hastane, fabrika, vs.) depremin meydana getirdiği hasara

müdahale ederek büyük oranda yaraları sarmıştır. Yardım kampanyalarını düzenli ve sistematik bir şekilde yöneterek halkın ihtiyaçlarına devletten daha organize bir şekilde cevap vermiştir. Bu da halkın güvenini kazanmasına neden olmuştur (Canbegi 2013: 144).

Müslüman Kardeşler'in dünya çapındaki İslami hareketleri finanse etmek için Mısır'daki bazı kuruluşların kaynaklarını kullandığı ileri sürülmektedir (Dalar 2010, <https://www.academia.edu>, 12 Nisan 2012'de erişildi). Böylece İhvan uluslararası alanda da etkinliğini sağlamak istemektedir.

Sorunlara kaynak yaratmak konusunda zekatın ve sadakanın varlığı İslamcı kesime büyük kolaylık sağlamaktadır. Böylece toplumsal hizmetlerin sağlanması konusunda kaynak bulmada sekülerlere göre daha avantajlıdırlar (Bayat 2006; Çev. Gökmen ve Deren: 91) Cemiyet bu avantajlarını ise kullanmada oldukça başarılıdır.

Cemiyet tüm şubelerinden akşam okulları açmasını, klinikler kurmasını ve yoksullar arasında sosyal refahın sağlanması için özel komiteler kurulmasını istemiştir (Lia 2012: 281). Bu çerçevede açılan İslam kliniği, açık olarak "İslam çizgisinde" kurulan sosyal yardım hizmeti ile birleşen ılımlı İslam hareketinin bir segmentidir. Milyonlarca Mısırlı, Kahire boyunca cami yanında ya da bulunan İslami kliniklerden tıbbi hizmetler almışlardır. En büyük ve en etkili İslami kliniklerinden biri olan Dr. Mustafa Mahmoud tarafından kurulan klinikte yaklaşık 200 doktor, 200 hemşire ve katipler bulunmaktadır. Ayrıca bu klinik bir hastane, poliklinik, İslam kütüphanesi, jeolojik müze, akvaryum, gözlemevi ve seminer salonu da kapsadığı için Arap dünyasında oldukça ünlüdür (Clark 2004: 949).

Kötüye giden ekonomik şartlar, siyasi süreçten sürekli dışlanan orta kesim giderek küskün hâle gelmekteydi. İhvan bu grupları siyasi sürece dahil etmiş ve Mısır toplumunun demokratikleşmesinde rol oynamıştır. Açtığı okullar, düzenlediği okuma kampanyaları, akşam okulları ile eğitim alanında; kurduğu hastaneler, eczaneler ile sağlık alanında; İzci taburları ile askerî alanda; zekat organizasyonları, projeler ve yaptığı yardımlar ile sosyal alanda; dergi ve gazeteleri ile basın yayın alanında devlete alternatif olabilecek düzeye gelmiştir (Lia 2012: 379).

Mısır'da yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar karşısında kendisini yalnız hisseden halka karşı İhvan'ın getirmiş olduğu hizmetler, halkın tekrardan kendini toplumun bir ferdi olarak görmesine neden olmuştur. Kurulan okullar, hastaneler, eczaneler, yayın organlarıyla Cemiyet alternatif bir toplumun temellerini atmıştır. Bu çerçevede İhvan kaynaklarını mobilize ederek toplumun ihtiyaçlarını gidermeye yönelmiştir. Aynı zamanda İslami kimlik vurgusuyla birlikte ılımlı İslam'ın yaygınlaşmasına neden olmuştur.

V. BÖLÜM

5. ARAP DEVRİMLERİYLE BİRLİKTE DÖNÜŞÜM

Toplumsal hareketliliğin rotası artık Ortadoğu ülkelerindedir. Militer olmayan, sınıfsız ve lidersiz halk kitlelerinin Ortadoğu monarşilerinin iktidarlarını sona erdiren bir devrim yaşanmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin farklılığı belirli bir sınıfın toplumsal çıkarının merkezi olmak yerine sınıf dışı aktörlerden oluşmasıdır. Ayrıca bu hareketliliğin klasik sosyal hareketlerden ayrılmasının diğer bir nedeni de katılımcılarının ve hedef kitlelerin geniş bir tabana yayılmasıdır. Mısırda meydana gelen isyan sosyal medya ağlarını kullanarak hegemonyacı olmayan bir hareketliliğin hak arama mücadelesidir. Bu mücadelede Tahrir Meydanı'nı dolduran kitleler farklı görüşlere sahip kişilerin barışçıl bir amaç için bir araya gelmesidir (Güler ve Deniz 2015, Ed. Deniz: 153-158).

Yeni aktörlerin ortaya çıktığı yeni toplumsal hareketler de üretim araçlarına sahip olmak ya da ulus devleti yeniden dönüştürmek gibi ideolojik amaçları dışında kamuoyunu yönlendirmek, kimlik inşa etmek, özgürlük alanını genişletmek gibi farklı amaçları da bulunmaktadır (Sarı 2015; Ed. Deniz: 120). Bu amaçları gerçekleştirmek için kullanılan araçlar ise farklılık göstermektedir. Artık tabandan gelen hayırseverlik, boykotlar ve ürün kampanyaları siyasal seferberliğin yeni araçları olarak kullanılmaya başlanmaktadır (Bayat 2006; Çev. Gökmen ve Deren: 216).

5.1. Devrim Öncesi Mübarek Rejimi İle İlişkileri(2001-2011)

2001 saldırılarından sonra Ortadoğuda'ki siyasetini değiştiren ABD, öncelikli olarak 2003 yılında Irak'ı işgal etmiştir. Büyük Ortadoğu projesiyle başlatılan bölge

lkelerinin demokratikleştirme girişimi sonucunda Mübarek de ABD ile ters düşmemek adına bazı siyasal ve demokratik reformlar yapmıştır (Canbegi 2013: 152). Ancak yapılan reformlar halkta meydana gelen olumsuzlukları çözmeye yetecek boyutta değildi.

Mübarek döneminde Mısır'da ekonomik güç bir grup azınlığın elindeydi. Yönetim ve zenginlik %10'luk bir kesimin elindeyken, toplumun diğer kesimi fakirlik sınırının altında yaşamaktaydı. Ayrıca bu yıllar da yolsuzluk ve rüşvet son safhadaydı. Yolsuzlukla suçlanan kişilerinin çoğunluğu da iktidar partisi üyesiydi. Toplumdaki gelir adaletsizliği gün geçtikçe keskinleşmekteydi (Aktaş 2012: 63). Böyle bir ortamda halkın iktidara olan güveni kalmamıştı.

Halkta meydana gelen rahatsızlık yapılan grevler yoluyla kendini göstermekteydi. 2004'te artan grevler, özellikle Nil deltasının ortasında bulunan sanayi ve tarım sektöründe yaşanan olaylar geniş yankı uyandırdı. Hareketleri durdurmayan hükümet işçilerin taleplerinin bir kısmını kabul etse de Mübarek'in faşızan tepkilerini de beraberinde getirdi (Birdal 2012: 65).

5.1.1. Hükümetle ilişkiler

2005 yılındaki seçimlerde güçlenen muhalefetin etkisiyle meclisteki 458 sandalyeden 88'ini Müslüman Kardeşler kazanmıştır. Bu durumdan rahatsızlık duyan Mübarek Cemiyet zerindeki baskısını artırmıştır. Bu baskılar sonucunda tutuklamalar ve keyfi uygulamalar baş göstermiştir (Aktaş 2012: 64). 2007 yılında ise anayasa'da yapılan değişikliklerle Müslüman Kardeşler'in seçimlerde zafer kazanması engellenmiş ve örgüt üzerindeki baskı devam etmiştir (Grseler 2010, Temmuz-Ağustos Ortadoğu analiz: 81).

6 Nisan 2008'de genel grev çağrısında bulunan işçiler, duyurularını internet aracılığıyla yaptı. "Evde Kal" sloganıyla çok sayıda insan evden çıkmayarak eyleme destek verdi. Memurlar, siyasi blog yazarları, bağımsız gazeteciler, profesörler eylemin önderliğini yaptılar. Ancak Müslüman Kardeşler grevi desteklese de aktif rol almamıştır. Bu grev Mısır'daki protesto kültürünün büyük bir değişim gösterdiğinin kanıtıdır (Kışlakı 2012: 128).

Facebook'ta bu girişim öncelikle “6 Nisan Gençlik Hareketi” olarak adlandırılmış ve yaklaşık 70.000 kişiye ulaşmıştır. Bu çaba toplumsal harekete dönüşmemiş olsa da Mısır'daki toplumsal hareketlerin iletişim temelleri atılmıştır (Özensel 2015: 79).

Eylemin ardından Mübarek 2008 yılında en büyük saldırısını gerçekleştirdi. 6 Nisan'da tekstil fabrikalarına sivil polislerin düzenlediği saldırıda yedi kişi öldü, yüzlercesi de yaralandı (Birdal 2012: 65).

Müslüman Kardeşler içerisinde ise 2010 yılında yapılan seçimlerde yeni lider olarak Muhammed Bedii seçilmiştir. Bedii anayasa uygun barışçıl bir siyaset izleyeceklerini belirtmiştir. 6 yıl örgütün liderliğini yapan Bedii Cemiyetin içindeki muhafazakâr kesime yakınlığıyla bilinmektedir (Gürseler 2010: 83). İhvan Mısır rejiminin kendisine hareket alanı tanıdığı ölçüde seçeneklerini değerlendirmektedir. Çizilen sınırlar içinde kendisine yasal bir meşruiyet kazanmak istemiştir. Çünkü yeni toplumsal hareketlerin izlediği siyaset barışçıl niteliktedir.

5.1.2. Sivil Toplumla İlişkiler

Mısır'da meydana gelen ekonomik ve siyasi çıkmazlar nedeniyle devlet sadece güvenlik hizmetlerini yerine getirmekteydi. Sosyal devlet gereksinimlerini ise gruplar, cemaatler ve sendikalar yürütmekteydi. Böylece sivil toplum kuruluşları halkın desteğini alan ve Mübarek için tehdit unsuru içeren yapılar hâline geldi. İhvan ile bağlantılı olarak kurulan sosyal içerikli yapılanmalar, cemiyetin toplumun her kesimine ulaşmasını sağladı ve halkın sempatisini kazandı. Böylece Müslüman Kardeşler'in sağlık, eğitim ve toplumsal refah ile ilgili sorunlara çözüm üretmeye başlaması Cemiyet'in devlete alternatif olarak görülmesine neden oldu (Canbegi 2013: 153-154).

Mübarek rejimine muhalefeti ile bilinen Uluslararası Atom Enerjisi eski başkanı, Nobel ödüllü Muhammed el-Baradei “Değişim İçin Ulusal Birlik” adlı bir birlik kurmuştur. Oluşum demokrasi ve sosyal adalete dayanan bir sistem arayışındadır. İhvan ile de değişim ve reform gerekliliği konusunda anlaştıklarını belirtmiştir. Ancak İhvan cumhurbaşkanlığı adaylığında kendisini desteklemediklerini belirtmiştir (Gürseler 2010: 84). Ayrıca Cemiyet üyeleri sadece kendi düzenledikleri değil, diğer demokrasi adına

eylem yapan gruplara da destek vermektedir. Bu gösteriler toplumun farklı kesimlerinin katıldığı bireyin öncelikli olduğu bir yapıyı göstermektedir (Canbegi 2013: 154).

5.2. Devrime Katkıları

Tunus'da üniversite mezunu Muhammed el- Buazizi'nin meyve-sebze tezgâhına el konulmasının ardından, polisin kendisine attığı tokat sonrasında, gencin intihar etmesi, protestoların fitili ateşleyen olay olmuştur. Göstericilerin sert yöntemlerle bastırılmaya çalışılması olayın daha da geniş tepki uyandırmasına neden olmuştur. Medya ve internet yoluyla gösteriler başkente sıçramış ve 24 yıldır iktidarda bulunan Cumhurbaşkanı Ben Ali ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Cıngı 2011: 18). Tunus'ta böyle başlayan Yasemin Devrimi daha sonra diğer Arap ülkeleri gibi Mısır da yankı uyandırmıştır.

Mısır'da oluşan toplumsal muhalefet siyasal, sosyal ve kültürel alan üzerinde durmasına rağmen önceki dönemlerde yapılan grevler gibi ekonomik temele de dayandığı bilinmektedir. Önceki dönemde yapılan protestolar Mübarek yönetimini indirecek kadar kitleselliğe ulaşamamıştır. Protestoların gücünün artmamasında İhvan'ın da etkisi vardır. Cemiyet'in paternalist yaklaşımlarını devam ettirmek istemesi; sermaye ve işçilerin arasında çatışmadan çok uzlaşmacı bir tavır takınması; Suni İslam görüşünün ideal toplum algısında sınıf çatışmasından çok uzlaşmacı bir durum tercih etmesi oluşan protestoların etkisini azaltmıştır (Güler ve Deniz 2015: 164).

Yaşam standartları gerileyen, siyasette bir yerinin olmadığını düşünen halk kendilerinden çok farklı kesimlerle bir araya gelerek isteklerini dirençli ve sürekli bir şekilde Tahrir Meydanı'nda dile getirdiler. Mağdurlar arasında oluşan pasif ağ daha önce birbirleriyle hiç ilişkileri olmayan kişilerin birleşmesiyle aktif hâle geldi. Talebin direk, ısrarcı ve sürekli bir şekilde dile getirilmesi hareketin dikkate alınmasını zorunlu kıldı (Yıldırım 2011: 18).

Böylece Mısır'daki değişim Tahrir Meydanında gerçekleşti. Hüsnü Mübarek'in iktidarı bırakana kadar meydanı terk etmeyeceklerini belirten protestocular polis şiddetiyle karşılaşırken araya silahlı kuvvetler girmiştir. Böylece Mübarek Dönemi sona ermiş, yönetimi ordu devralmıştır. Ardından seçim takvimi belirlenmiştir. Böyle bir

ortamda tek köklü örgütlenme Müslüman Kardeşler olduğu için seküler kesim arasında kaygıya neden olmuştur (Cıngı 2011: 23).

Ordu Mübarek'i iktidardan indirdikten sonra yönetimi sivillere bırakmak yerine yaklaşık bir buçuk yıl ülkeyi yönetmiştir. Mısırlı aktivistler devrimin diktatörden kurtulduğunu ancak diktatörlülüğün devam ettiğini belirtmişlerdir (Güçtürk 2016: www.setav.org/misirda-devrim-darbe-ve-insan-haklari; 2 Şubat 2017 'de erişilmiştir). Devam eden protestoların ardından ordu seçimlerin yapılacağını belirtmişse de istedikleri kontrol edebilecekleri bir iktidar olmuştur. Yapılan seçimlerin galibi ise Mısır'ın bugüne kadarki en örgütlü kesimi olan Müslüman Kardeşler olmuştur.

5.3. Devrim Sonrası Süreç

Seçim takviminin belirlenmesi arayışında siyasi alandan yasaklı olan Cemiyet, Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi örneğinden hareket ederek demokrasi kavramını ön plana çıkartmıştır. Ayrıca "İslam ve Demokrasi" arasındaki uyumu gösteren açıklamalar yapmıştır. Daha önce legal olarak siyasete girememesinden dolayı "Hürriyet ve Adalet Partisini" kurmuştur. Muhammed Mursi ve Saad el-Katatni önderliğinde kurulan parti 2005 yılında seçimlere katılmama kararını iptal ederek seçimlere katılmıştır. Yapılan genel seçimlerden %47'lik bir oy alan parti seçimi birincilikle tamamlamıştır (Canbegi 2013: 162-164).

Ancak ulus devletin en etkili organlarından olan bürokrasi ve ordu yeni düzenin kahramanları olan Mursi'nin başkanlığına direnmiştir. Yüksek Askeri Konsey seçim sonuçları açıklanmadan önce devlet başkanının yetkilerini kısıtlayan bir düzenleme yapmıştır. Ayrıca parlamentoyu feshettiğini duyurmuştur (Canbegi 2013: 166). Mursi her ne kadar sandıktan en çok oyu alan olsa da taraflar arasındaki güç mücadelesi devam etmiştir. Çünkü Mursi, her ne kadar seçim ile işbaşına gelse de toplumun bir bölümü ona ve iktidarına şüphe ile yaklaşmıştır. Ayrıca Mübarek sonrası ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında iktidardan çok şey beklenmiş, bu çerçevede baskı altında kalan iktidar kapsayıcı bir geçiş planı uygulayamamıştır (Akgün ve Gündoğar 2014: 5).

Toplumsal hareketlerin örgütsel bağlantıları daha zayıf olsa da baskı araçları olarak etkinlikleri bulunmaktadır. Toplumsal hareketler bir aşamada iktidar mücadelesine doğrudan katılabilir, iktidara geçtiklerinde de toplumu yeniden-yaratmak

için daha örgütlü siyasal yapılar oluşturabilmektedir (Tom 1987 Çev: Parlak: 10). Bu çerçevede Müslüman Kardeşler de toplumu kendi sosyal inançları çerçevesinde dönüştürmek istemiştir. Ancak uyguladıkları toplumsal mühendislik çabaları seküler kesim tarafından tepkiye neden olmuştur. Yeni toplumsal hareketlerin temelinde kimlik siyaseti yapmak vardır. Bu yüzden de İslami kimliği iktidarını sağlamlaştırmak için devletin kaynaklarını mobilize ederek kullanmıştır. Fakat bu da anti-demokratik uygulamaları beraberinde getirmiştir.

Mursi iktidara geldikten sonra devrimin hedefine ulaşması için Mısır halkını eski rejimin sembollerinden kurtarmak gerektiğini düşünmüştür. Bu çerçevede yolsuzluklara karışanları yargılamak ve devleti içinde bulunan bu kişilerden arındırmak istemiştir. Böylece yeni anayasa çalışmalarına başlamıştır. Ancak yapılan anayasa değişikliği büyük protestolara neden olmuştur. Göstericiler Müslüman Kardeşler' in Özgürlük ve Adalet Partisi'nin ofislerine saldırmıştır. Bu gerilim ekonomiyi de olumsuz etkilemiş ve borsa düşüşe geçmiştir (<http://t24.com.tr/haber/mursinin-369-gun-suren-iktidarinda-neler-oldu,233511>, 20 Kasım 2016'da erişildi).

Dışlanan ve marjinalleşmeye zorlanan İslami kesimler Mursi'nin iktidarıyla siyaset sahnesinde aktör olma şansını yakalamışlardır. Görünürlüklerinin artmaya başlamasıyla eski rejim taraftarlarının da tepkisi artmıştır. Müslüman Kardeşler'in iktidara gelişiyle rahatsız olan farklı kesimler bulunmaktadır. Öncelikle eski rejimin aktörleri ellerinde tuttıkları ayrıcalıkların kayıp gitmesinden endişe etmektedir. Çünkü bürokrasi, medya ve yargı olmak üzere pek çok alanda kemikleşmiş yapıları bulunmaktadır. Bu yapılarını korumak isteyenler İhvan'ın yöneten kesim olmasından rahatsızlık duymuştur. İkincil olarak da İsrail ve onun en büyük destekçisi olan Amerika Müslüman Kardeşler'in bölgedeki çıkarlarını sarsmasından endişe duymuşlardır. Ayrıca Mısır da demokratik yönetimin kurulması monarşi ile yönetilen Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi Körfez ülkelerini rahatsız etmiştir. Bu aktörler iç muhalefete para aktararak istikrarsızlık durumunda Mısır yönetimini zayıflatmak istemişlerdir. Yardımlarla beraber yavaş yavaş eski rejim gücünü konsolide etmiştir. Ekonominin istikrarsız siyasi ortamda daha kötüye gitmesi yıllardır süren sorunlara hemen cevaplar aranması ve yönetime duyulan güvensizlik iktidarın kendini daha da baskı altında hissetmesine neden olmuştur (İmiş ve Telci 2013: 23).

Yeni toplumsal hareketler yalnızca iktidarı değil; aynı zamanda yerleşik siyaseti ve toplumsal düzeni de eleştirmektedir. Yeni toplumsal hareketler gündelik olanın siyaset alanına dahil edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü piyasa yoluyla sosyal ihtiyaçlar tek tipleştirilmiş, toplumsal yaşam metalaşmıştır. Toplumsal yaşamın kültürel yığınlar haline getirilmesine karşı çıkan hareketler direnci farklı şekillerle ifade etmiştir. Böylece kurumsal olmayan siyaset alanı yeni faaliyet alanı olmuştur (Topal Demiroğlu 2014, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi:140). İhvan da Mısır'daki toplumsal düzeni değiştirmek istemekteydi. Aldığı kararlar sosyal alanı da şekillendirmek istediğinin göstergesi olmuştur.

5.3.1. Sivil Toplumla İlişkiler

Müslüman Kardeşler 25 Ocak 2011'de sokağa dökülen Mısırlılar arasında kitlesel olarak destek vermemiştir. Ancak daha sonra diğer muhalif kesimler ve gençlerle birlikte hareket etmiştir (Deniz 2015: 164). Bu durum diğer muhaliflerin tepkisine sebep olmuştur. Muhafifler devrimin kendilerinden çalındığını iddia etmişlerdir.

Genel seçimlerden sonra Muhammed Mursi cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %51.73 oy aldı. Mursi'nin en yakın rakibi eski rejim taraftarlarından Ahmed Şefik ise %48.27 oy alarak geride kalmıştır. Mursi'nin rakibinin Mübarek yanlısı olması diğer muhalifleri Mursi'yi desteklemeyi zorunlu hâle getirdi. Liberal, sosyalist gruplar Fairmont Antlaşması ile Mursi'yi destekleyeceklerini bildirdi (Güler ve Deniz 2015: 167).

Cumhurbaşkanı Mursi göreve başladığında genel af ilan etti. Kasıtlı adam öldürme hariç devrimi desteklemek amacıyla yapılan tüm eylemleri af kapsamına aldı. Memur ve emekli maaşlarına %15, fakirlik maaşına ise %50 zam kararı aldı (Güler ve Deniz 2015: 169). Zengin ve fakir arasındaki maddi uçurumu kapatmak istemiştir.

Ayrıca İhvan anayasa yapım sürecinde muhaliflerin İslam odaklı eleştirilerini azaltabilmek adına ılımlı politikalar yürütmüştür. Örnek olarak Kıptiler için önemli olan Noel'i kutlayan bir mesaj yayımlamıştır. Uyguladığı ılımlı politikaların neticesi Anayasa referandumunda ortaya çıkmıştır. Halk % 68,8 evet; % 36,3 hayır yönünde oy

kullanmıştır. Ancak Mursi, anayasa referandumunu sonrasında daha öz güvenli politikalar uygulamaya başlamıştır (Canbegi 2013: 169).

Kimlik yönelimli paradigma çerçevesinde İslami kimliğe sahip başörtülü kadınlar kamusal alanda görünürlüklerini artırdılar. Televizyon programlarında spikerler dini programlar haricinde de sunumlar yapmaya başladılar (Deniz 2015: 169).

Yeni toplumsal hareketler çoğulcu demokrasilerin varlığını savunmaktadır. Azınlıkların ve kültürel farklılıklarında kendini ifade eden alanlar bulması gerektiğini vurgulamaktadır. Müslüman Kardeşler ise çoğunlukçu demokrasi anlayışını uygulamıştır. Seçimle iş başına gelmişlerdir fakat toplumun diğer dinamiklerinin isteklerini uyumlu halde bir araya getirmekte başarılı olamamışlardır.

Fakat güvenlik sorununu çözmek adına yaptığı uygulamalar halkın tepkisini çekmiştir (Güler ve Deniz 2015: 169). Polis teşkilatının yetkilerinin azaltılması gerektiğini düşünen halk, Mursi'nin polislere daha fazla yetkiler vermesine itiraz etmiştir. Ayrıca yıllardır ekonomik sıkıntılar yüzünden huzursuz olan halkın en çok istediği ekonomiden anlayan birinin Başbakan olarak görmek iken, Mursi eski Sulama Bakanı Hişam Kandil'i Başbakan seçmiştir. Bu da yine halkın hoşnutsuz olduğu bir durumdur. Bakanlıkların bölüştürülmesi konusunda da Kıptiler ve muhalefet memnun olmamıştır. Önem derecesi düşük Bakanlıkların kendilerine verildiğini iddia etmişlerdir (Canbegi 2013: 169).

Ayrıca muhalefet; Mursi'yi devleti İslamlaştırmak ve önemli kurumlarda tekel sağlamakla suçlamaktaydı. Ülkedeki uçurumun derinliği ülkedeki medyaya da yansımıştır. Taraflar arasındaki çatışma TV, radyo benzeri kitle iletişim araçları sürmüştür. Devrimin ardından Mısır'da medya, Mübarek yönetiminde olduğundan daha özgür olmakla birlikte pek çok yeni kanal da ortaya çıkmıştır. Bu kanallardan bazıları da devlet başkanı ve iktidar ile dalga geçerken diğer kanallarda da İslami görünürlük artış göstermiştir (Mahir 2013, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130628_misir_analiz, 20 Kasım 2016'da erişildi).

Mursi 22 Kasım 2012 tarihli Anayasa beyannamesinin 5. Maddesinde Anayasa Mahkemesinin “Anayasa Komisyonu” ve “Şura Meclisi'nin” feshetme yetkisini elinden aldı. Beyannamenin 2.maddesiyle de kendi çıkardığı kanun hükmünde kararnamelerin

anayasa onaylanıncaya ve halk meclisi seçilene kadar değişmeyeceği belirtildi. Bu beyannamenin ardından Mursi karşıtları protesto gösterilerinde bulundu. Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın önünde Mursi taraftarları ile karşıtları arasında çatışmalar yaşandı (Güler ve Deniz 2015: 169).

Muhaliflere göre Müslüman Kardeşler yönetimi kendi ajandalarını ülke siyasetine dikte ederek ülkenin diğer toplumsal gruplarının isteklerini göz ardı etmişlerdir. Ayrıca seçim sırasında verilen kapsayıcı yönetim sözünün tutulmadığını öne sürerek protestolarını sertleştirmişlerdir. Artan protestolar sonucunda başlatılan “Temerrud (isyan) Hareketi” hükümetin istifası için imza kampanyaları başlatmıştır. Ardından da Cumhurbaşkanı'nı istifaya zorlamak amacıyla sokaklara inme kararı almıştır. Kahire ve İskenderiye gibi büyük şehirlerde Müslüman Kardeşler karşıtı hareketlerin daha fazla olması etkin olmuştur. Eğitimli, liberal ve daha zengin olan bu gruplar İslami hareketin ülkeyi yönetmesinden rahatsız olmuştur. Ayrıca %10'dan fazla nüfusa sahip olan Kıptiler de bu gruplara destek vermiştir. Sorunlara hemen cevap verilmesini bekleyen ve Mübarek'in devrilmesinde etkin rol oynayan yeni nesil genç aktivistler de Mursi karşıtı blokta rol almıştır. Böylece Mursi karşıtı grubun mobilize olması kolaylaşmıştır. Bu yüzden son bir sene içinde Mursi'ye oy veren İslami taban ile İhvan karşıtı olan seküler taban arasında kutuplaşma gittikçe artma eğilimindedir. İslami hareket yanlısı kitleler ise siyasal ve sosyal güç unsurlarından dışlanmış bu yüzden önemli mevkilerde bulunamamışlardır. Böylece refah düzeyi diğer kesimlere göre daha sınırlı olmuştur. Bu yüzden sayıca fazla olmasına rağmen iktidar niceliksel muhalefet tarafından baskı altına alınmıştır (İmiş ve Telci 2013: 25).

Mursi ve karşıtları arasında yaşanan çatışma eski ile yeni rejim arasındaki hesaplaşma şeklindedir. Yapılan askerî darbeyle Arap baharının başarısız olduğu imajı çizilmiş ve İslam ve demokrasi sorgulaması tekrar gündeme gelmiştir. Ayrıca bölgede diğer ülkelerdeki yaşanabilecek yeni halk hareketlerinin önü kesilmek istenmiştir (İmiş ve Telci 2013: 26).

Mursi başa geçtiğinde ekonomi tam bir enkaz hâlindeydi. Dış borçlar, su ve elektrik sıkıntısı, eğitim, sağlık gibi pek çok konuda sorunlar vardı. Ancak Mursi kendisine fazla güvenerek göreve geldikten sonra yüz gün içerisinde bu sorunları çözeceğini iddia etmişti. Fakat beklendiği gibi olmamış ekonomin gittikçe kötüye

gitmiştir. Halkta meydana gelen hoşnutsuzluklar Mursi karşıtı oluşumlara neden olmuştur. Özellikle “Kara Gömlekliler” ismiyle örgütlenen gençler Arap Devrimi'nin cemiyetten geri alacaklarını söyleyerek eylemlerde bulunmuşlardır (Canbegi 2013: 171-185).

5.3.2. Askeriye ile İlişkiler

Devrim sonrası yönetimi elinde bulunduran Yüksek Askeri Konsey seçim sürecinde hem İhvan'ın hem de Selefi grupların partileşmesine izin vermiştir. Böylece partileri böleceğini düşünmüştür. Çünkü Yüksek Askeri Konsey ülke yönetimini oldukça sınırlı bir şekilde sivil yönetime devretmek istemekteydi. Devletin iç işlerinde ve dış politika da etkisini sürdürmek istiyordu. Müslüman Kardeşler ise sandıktan güçlü bir şekilde çıkmaları hâlinde asker ile mücadele edebileceklerini düşünmekteydi (Taşkın 2012 Ocak; Birikim: 84).

Mursi başa geçtikten sonra feshedilen meclisi yeniden topladı. Mübarek sonrası fiilî yönetimi elinde bulunduran Yüksek Askerî Konsey'i ortadan kaldırmaya çalıştı. Sina Yarımadası'nda 16 askerin öldürülmesinin ardından ülkenin önemli generallerini görevden aldı (Güler ve Deniz 2015: 168).

Ancak daha sonra Mursi Yüksek Askeri Konsey Başkanı General Tantavi'yi Savunma Bakanlığı'na atamıştır. Bu atama cemiyet ile asker arasında gizli bir anlaşmaya varıldığı düşüncesini doğurmuştur. Bu düşünceden rahatsız olan halkın ve Cemiyet üyelerinin tepkisi artmıştır. Bu tepkilerin sonucunda Savunma Bakanı Tantavi'yi ve Genel Kurmay Başkanı Sami Annan'ın görevlerine son verilmiştir. Böylece eski rejimin kalıntıları da ortadan kaldırılmıştır (Canbegi 2013: 169).

5.3.3. Uluslararası Aktörlerle İlişkiler

Amerikan-Mısır ilişkilerinin belirleyici noktası İsrail'dir. İsrail'in dış politikası açısından Mursi'nin iktidara gelişi olumsuz bir durumdur. Çünkü Mursi iktidara gelir gelmez Refah Sınır Kapısı'nı açtırmıştır. Ayrıca Hamas ile olan olumlu ilişkileri İsrail'i jeopolitik yalnızlığa itecek bir durumdur. Bu nedenlerden İsrail seçimle bile gelmiş olsa Mursi'nin cumhurbaşkanı olmasını istememektedir. Bu yüzden Obama da Mursi'nin iktidara gelişine sıcak bakmamıştır. Demokratik yollarla seçilmeyen Mübarek rejimine

yıllarca destekleyen ABD yönetimin seçimle iş başına gelmiş Mursi yönetimine mesafesi demokratik ikirciliğinin ve Batı çıkarıcılığının bir göstergesidir (Canbegi 2013: 192).

Nasır'ın cemiyet üyelerine baskı uyguladığı zaman bu kişiler Suudi Arabistan'a gitmiş orada etkinliklerini artırmışlardır. Bu yüzden Suudi hanedanlığı kendi egemenliklerini kaybetmemek için Müslüman Kardeşleri en büyük düşmanlarından biri ilan etmişlerdir (Özdemir 2016, <http://www.dunyabizim.com/soylesi/>, 3 Kasım 2016'da erişildi). Çünkü Suudi Arabistan, bölgede etkisi artmakta olan Müslüman Kardeşleri halkları politize etmesindeki başarısından dolayı kendi rejime tehdit olarak görmüştür. Arap Baharı sonrası Mısır'daki parlamento ve başkanlık seçimlerinin başarıyla uygulanması monarşi ile yönetilen Suudi Arabistan'ı rahatsız etmiştir. Mısır'da yapılan darbe sonrası rahatlayan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt on iki milyar dolar tutarında yardımı darbeye yönetime teklif etmiştir (Yiğit 2014, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail>, 4 Nisan 2014'te erişildi).

Müslüman Kardeşler'in seçimleri kazanmasının ardından dış politika da önemli bir ülkede İran'dır. İran Mübarek'i ABD ve İsrail yanlısı olarak gördüğü için Cemiyet'in başa gelişini desteklemiştir. Ancak bu yakınlaşma bazı kişiler tarafından Şii tehdidini doğurduğu için rahatsız olmuştur. Özellikle Şiileşme tehlikesi Ezher tarafından oldukça tekrarlanmıştır (Canbegi 2013: 196). İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Emir Abdullahiyan Müslüman Kardeşler'in Mısır'da terör örgütü listesine eklenmesinin yanlış bir karar olduğunu İhvan'ın, Mısır toplumunun bir gerçeği olduğunu ve buna karşı daha gerçekçi bir tutum sergilenmesi gerektiğini belirtmiştir (<http://misirbulteni.com/irandan-aciklama-musulman>, 3 Kasım 2015'te erişildi).

5.3.4. Devrimden Darbeye Giden Süreç

Toplumsal alanda yaşanan değişim, toplumsal alanla sınırlı kalmamakta politik ve ekonomik dönüşümü de etkilemektedir. Bu yüzden toplumsal olanın tanımlanma şekli siyasi alanla ilişkisi alternatif bir gelecek sunabilmesi yeni toplumsal hareketlerin incelediği noktalardandır (Topal Demiroğlu 2014, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi:140). Müslüman Kardeşler iktidara geldikten sonra toplumun tüm tabanını dönüştürmeye çalışmıştır. İslami kimliğini devletin araçları vasıtasıyla topluma

benimsetmeye çalışmıştır. Yeni anayasa da belirlenen devletin dinini İslam olarak belirleyen maddesi ve şeriat ilkelerinin de yasaların kaynağı olarak kabul edilmesi Hristiyan ve diğer laik kesimin tepkisine neden olmuştur. Bu tepkiler İhvan'ın toplumu bir arada tutan harç görevini yerine getiremediğini göstermiştir.

Ayrıca Cemiyet'in iktidarını sağlamlaştırmak için uyguladığı politikalar halk ve muhalif kesimler üzerinde tepkiye neden olmuştur. Laik kesim Mursi'nin toplumu din ekseninde yönetmesine karşı çıkarken, liberal ve sol kesim İhvan'ın sonradan geldiğini iddia ederek devrimin ganimetine tek başına sahip olmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca uygulanan politikalar ile çoğulculuğun yitirildiği, bazı grupların dışlandığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır (Canbegi 2013: 170).

Özgür ve adil seçimle işbaşına gelen Mursi'nin daha kucaklayıcı ve hoş görülü bir politika izlemek yerine yönlendirici bir tavır takınmıştır. Çünkü yeni toplumsal hareketler sivil toplum alanını dönüştürmek istemektedir. Bu çerçevede çıkartılan Mursi'nin yetkisini genişleten kararname sonrasında, yeni hazırlanan anayasa taslağı görüşmelerinden laik, liberal ve gayri Müslim üyelerin ayrılmasıyla hazırlanan Anayasa taslağı tepkilere neden olmuştur. Bu taslak sonrası çıkan tepkiler gittikçe artmıştır. Referanduma götürülen taslağa %32'lik bir katılımı kabul edilmiştir. Katılım oranının düşüklüğü anayasanın meşruiyetinin sorgulanabilir hâle geldiğinin göstergesi olmuştur. Ancak bu durum daha da kötü haline gelerek el-Sisi askerî darbeyle yönetime el koymuştur (Deniz 2015:170).

Mursi iktidarını ulus devleti en önemli aracı olan ordu vasıtasıyla kaybetmiştir. Cemiyet üyeleri tutuklanmış ve Mursi dâhil olmak üzere idam cezasına çarptırılmışlardır. Mısır'da seçilmiş cumhurbaşkanının darbe ile indirilmesine tepki vermeyen Batı aynı zamanda darbe karşıtı gösterilerde aşırı şiddet kullanılmasına da sessiz kalmıştır. Batı'nın bu tutumu bölge halkı nezdinde itibarlarının zedelenmesine ve bazı radikal grupların doğmasına zemin hazırlamıştır (Ülger 2016: 139).

Toplumsal hareketler daha çok demokrasi ve daha özgür bir toplum için önemli bir unsurdur. Her ne kadar İhvan başa geçtikten sonra toplumsal mühendislik yapmaya çalıştığı için başarısız olmuş olsa da toplumsal hareketler ileride yeniden uyanma evresine girebilir. Böyle bir durumda daha demokratik kapsayıcı bir oluşum içinde

olması beklenmektedir. Œu anda her ne kadar Cemiyet yok olmuŒ gibi gözükse de halk belleğine düşen özgürlük fikri yeniden uyanacaktır.

VI. BÖLÜM

6. SONUÇ

Modern zamanların en önemli sosyolojik olaylarının arasında yer alan toplumsal hareketler belirli bir gruba, kitleyi harekete geçirebilmekte ve toplumsal baskı aracı olarak hareket edebilmektedir. Kendine özgü dili, gündemi ve bakış açısını olan hareketler bütün dünyada kendini ifade etme tarzlarından biridir. Bazen bir tepki hareketi, bazen ifade tarzı olarak karşımıza çıkabilmektedir. İnsanların bir şekilde seslerini duyurma isteği ile başlayan hareketler farklı sonuçlar da doğurabilmektedir (Tecim 2015: 5).

Klasik toplumsal hareketler ve yeni toplumsal hareketler ayrımını nesnel olarak yaparsak öncelikle yapı ve tema alanına, aktörlere, hedeflere, örgütsel yapı ve eylem biçimlerini incelememiz gerekmektedir. Klasik toplumsal hareketler ekonomik ve siyasi kaynakların kullanılmasında rol sahibi olmak, iktidara gelmek istemektedir. YTH ise daha çok “hayat tarzı” konularıyla ilgilenmektedir. KTH devleti dönüştürmek isterken YTH sivil toplumsal alanı dönüştürmek istemektedir. KTH sınıf temelli hareketler iken YTH ise orta sınıftan destek görseler de sınıf kavramını aşan değer tabanlı politikalar ile ilgilenmektedir. KTH köklü değişiklikleri hedeflerken YTH daha belirli sınırlı hedeflere sahiptir. Hiyerarşik yapıya sahip olan KTH’lerin aksine YTH’ler daha esnek bir yapılanmaya sahiptir. Her toplumsal hareketin kendine özgü bir eylem biçimi de bulunmaktadır. YTH daha uzlaşmacı bir eylem biçimine sahipken KTH’ler yapı-bozumcu olmaları ve çatışma fikrini öne almaları ile ayrışmaktadır.

Yeni toplumsal hareketleri gerçekleştiren aktörler değerleri dönüştürmek yeni birlikte yaşama düzeni istemektedir. Bu yeni düzen içerisinde toplumsal alanda

dönüşüm gereklidir (Dede 2015: 48). Özendirme etkisi, sosyal kontrol ya da uluslararası faktörler gibi bazı belli faktörler dönüşümü etkileyebilir. Toplumsal hareketler kendilerini çevreleyen sosyal ve politik güçler, kurumlar, toplum, kendi seçim bölgeleri ve varlıklarını etkileyen devlet benzeri ilişkilerine ve kendilerine ait çevrelere dönüşmektedir (Bayat 2005; 897). Bu yüzden yeni düzen modernite karşıtı değildir. Sadece modernitenin modern bir eleştirisidir.

Yeni toplumsal hareketler yapı olarak ikiye ayrılmaktadır. Kaynak mobilizasyonu teorisi ve kimlik yönelimli paradigma şeklindedir. Kaynak mobilizasyonu teorisi, yeni toplumsal hareketlerin nasıl meydana geldiği ve gelişim evresiyle ilgilenmektedir. İsteklerinin neler olduğu ve bu isteklere ulaşmak için izledikleri stratejileri incelemektedir. Kimlik yönelimli paradigma ise modernitenin bireylere empoze ettiği rollere karşı çıkarak farklılıkların meşruiyetini savunmaktadır. Görmezden gelinen talepleri siyasal topluma entegre etmeye çalışmaktadır (Hira 2016: 145) Müslüman Kardeşler'i ise hem kaynak mobilizasyonu teorisi ve kimlik yönelimli paradigması kapsamında açıklamaktayız. İhvan kendi amaçlarını yerine getirebilmek adına topladığı kaynakları cami, okul, hastane bireyin ihtiyaç duyduğu alanlara yönlendirmektedir. Böylece devlete alternatif örgütlenme hâline dönüşmüştür. Bununla birlikte İslami kimliği ile ön plana çıkan Cemiyet kendi İslamî kimliklerini moderniteyle beraber yeniden oluşturmaya çalışmaktadır.

Sosyo-ekonomik ve politik süreç açısından bölge ülkeleri Batı ile kıyaslandığında karşılaşılan sorun ulus devlet sürecini gerçekleştiremediklerinden kaynaklanmaktadır. Ekonomik tecrübesizlikler alt yapı eksiklikleri sömürge ülkeler tarafından uygulanan politikaların halen onların yararına sürdürülmesi yönetici kesimin anti-demokratik şekilde iktidara gelişi ve kendi çıkarlarına hizmet etmesine ve ülkede yolsuzlukların artmasına neden olmaktadır. Yöneten ile yönetilen arasındaki uçurumun artması halkın tepkisini artırmakla beraber bölgedeki yasadışı faaliyetlerinin artmasına neden olmaktadır (Duman 2010: 67).

Sömürgelikten kurtularak ulus devlet olarak örgütlenmeye başlayan devletlerin eski sömürge ülkelerinin siyasal yapılarını taklit etmeleri bu ülkeler için modernleşme paradigmasının oluşmasına neden olmaktadır (Erözden 2008: 7). Bölgedeki devletler

kendilerine özgün kavramlar yaratamamışlardır. Taklit edilerek kurulan kurumlar ise belirli kişilerin lehine gelişmiştir.

Ulus devletin en önemli amaçlarından biri homojen bir toplum oluşturmaktır. Bu toplumu oluşturan vatandaşlar inşa etmek için bireylere ulusal kimlik ve kültürü dayatır. Bu toplumda aktör toplumsal kurumların kendisine dayattığı rolü oynayan edilgen bir varlıktır. Yeni toplumsal hareketlerde ise birey merkeze alınmıştır. Toplumun farklılıkları yok sayan bütünleştirici anlayışına karşı çıkmıştır. YTH'lerin çoğu küresel bir amaç taşımaktadır. Böylece ulus devletleri içişlerine dolaylı da olsa müdahale etmektedir (Tekin 2015: 53).

Mısır'ın ulus devlet oluşum serüvenine bakarsak Mısır 1882 yılında fiilen, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaş'ına girmesiyle de tamamen Osmanlı'nın elinden çıkmıştır. 1.Dünya Savaş'ının ardından İngiltere'nin manda yönetimi altında kalan Mısır görünüşte bağımsızlığına 1922 yılında kazanmıştır. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla artan milliyetçilik akımları sonucu, 1952'de Nasır önderliğinde Hür Subaylar Darbesi gerçekleşmiştir. Ardından 1953 yılında Cumhuriyeti ilan etmiştir (Tıgılı 2011: 9). Nasır 1956 yılında Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklamıştır. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a saldırdı. Ancak ABD ve Rusya bu saldırıya karşı çıkmıştır. Böylece Nasır'ın popülaritesi halk üzerinde 1967 İsrail-Mısır Savaşları'na kadar sürmüştür. 1967 yılında İsrail'e yenilen Arap ordusu büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bunun üzerine Mısır'ın İsrail ile antlaşmasıyla Mısır Arap dünyasındaki lider konumunu terk etmiştir (Tıgılı 2011: 5-10).

Milliyetçiliğin kan kaybettiği yıllarda İslami akımlar güç kazanmaya başlamıştır. Nasır zamanında büyük baskılara maruz kalan Müslüman Kardeşler Hasan el Benna ve altı arkadaşı tarafından 1928 yılında kurulmuştur. Şubeler yoluyla hızla yayılan Cemiyet orta sınıf insanlar ve gençler tarafından benimsenmiştir. Mevcut günün şartlarında ortaya çıkan sorunlara karşı doğan ihtiyaçların giderilmesi için Kur'an ve sünnete geri dönülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Cemiyeti etkileyen diğer bir önemli isim Seyyid Kutub olmuştur. Yaşadığı dönemde büyük baskılara maruz kalan Kutub düşüncelerinde radikalleşmeye başlamıştır. Hapishanede yazdığı kitaplar genç kuşak tarafından ilgi görmeye

başlamıştır. Kutub'un fikirleri Benna'nın aksine devrimci niteliktedir. Düşünce farklılıkları Cemiyet'ten kopuşları da beraberinde getirmiştir.

Devletin sorunları çözmede yetersiz kalması yüzünden Cemiyet okullar, hastaneler, kütüphaneler açarak bireyi toplumun bir üyesi hâline getirmeye çalışmıştır. Çünkü Ortadoğu ülkelerinde demokratik sistem oturtulamamıştır. Cumhuriyet ilan edilmiş olmasına rağmen seçimlere tek parti ile gidilmiş, ülke tek adam diktatörlüğüyle yönetilmiştir. İzlenen ekonomik politikalar başarısız olmuş, iktidara yakın kişiler zenginleşirken halkın büyük çoğunluğu fakirlik sınırının altında kalmıştır. Siyasi ve ekonomik rahatsızlıklarını dile getiremeyen halk sokaklara dökülmüştür. Tunus'ta bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla başlayan olaylar halkın sokaklara inmesine yol açmıştır. Ekonomik taleplerle başlayan talepler siyasi özgürlük taleplerini de beraberinde getirmiştir (Dersan Orhan 2013: 23).

Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerde ekonomik, sosyal ve siyasi alanda yetersiz olunması ve halkların bu durumdan rahatsız olması yeni bir olgu değildir. Ancak bu ülkelerde 1990'lı yıllardan önce medya ve iletişim araçları devlet kontrolü altındaydı ve bu yüzden var olan sıkıntıların dillendirilebileceği alanlar kısıtlıydı. Muhalif medya ise iktidarın karşıt grupları kontrol altına almak için müsaade ettiği toplumsal gerilimleri azaltmak için kullandığı bir araç şeklindeydi. Ancak internetin kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte kontrol mekanizmaları zayıflamıştır. Böylece dünyayı daha yakın takip eden ve bilinçlenen halk; sosyal medya organları vasıtasıyla örgütlenmiştir. Mısır'da olduğu gibi toplumsal protestoların yayılmasında etkin role sahip oldukları gibi siyasi bir harekete dönüşmesinde pay sahibi olmuşlardır. İnternete kolay ulaşılması, ucuz olması ve bir anda pek çok kişiye ulaşılması sayesinde etkili olmuştur. Ayrıca dikkate alınmayan grupların kamuoyu oluşturmada aktör olabilmesinde etkin rolü olmuştur (Özensel 2015: 77).

Devrimin ardından gidilen seçimlerde Müslüman Kardeşler iktidara gelmiştir. Bu durumdan memnun olmayan bürokrasi ve ordu yönetimi ile arasında sorunlar baş göstermiştir. Ayrıca devralınan Mısır'ın ekonomisi çökmüş, su elektrik gibi en temel ihtiyaçlar karşılanamaz duruma gelmiştir. Mursi ise bu sorunları çabuk çözeceğine inanmıştır. Fakat beklendiği gibi olmamış, uyguladığı politikalar ülke içinde şüphe ile karşılanmıştır. Örneğin yetkilerini artıran ve kurucu meclis kararlarına yargı muafiyeti

getiren kararname çıkartması ülkede tepkilere neden olmuştur. Batılı ülkeler de başa Mursi'nin geçmesinden rahatsız olmuştur. Çünkü Mursi'nin ilk yaptığı Mısır'ın Gazze ile olan sınır kapısı olan Refah sınır kapısını açmak olmuştur. Ayrıca İslami kimliği ile bilinen Kardeşlik yeni toplumsal hareketlerden farklı olarak toplumu yukarıdan aşağıya dönüştürmek istemiştir. Fakat uygulamalar eski rejim tamamen temizlenmediği ve halk arasında tam güveni sağlayamadığı için başarısız olmuştur. Hazırlanan yeni anayasa paketine itirazlar artmış ve ülkede çatışmalar baş göstermiştir. Bunun üzerine asker seçimle iş başına gelen Mursi'yi darbe ile indirmiştir. Yerine Sisi önderliğinde askeri bir yönetim almıştır. Mursi ve arkadaşları tutuklanmış ve idama mahkûm edilmiştir. Mursi ve karşıtları arasında yaşanan çatışma eski ile yeni rejim arasındaki hesaplaşma şeklindedir. Yapılan askeri darbeye birlikte Arap Baharı'nın başarısız olduğu imajı çizilmiş ve İslam ve demokrasi sorgulaması tekrar gündeme gelmiştir. Ayrıca bölgede diğer ülkelerdeki yaşanabilecek yeni halk hareketlerinin önü kesilmek istenmiştir (İmiş ve Telci 2013: 26).

1928 yılından 2012 yılına kadar muhalif olma özelliğini koruyan Müslüman Kardeşler Arap Baharı'nın getirdiği süreç içerisinde kendisini hazırlıksız bir şekilde iktidarda bulmuştur. Bugüne kadar geliştirdikleri mücadele dilinin yerini iktidarların taşıdığı sorumlulukları yüklenmeleri gerekmiştir. Fakat İhvan bugüne kadar eleştirdiği devlet düzeni içerisinde kendine yer edinmesi ve tabanına aykırı davranmama sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların yanında ülkenin içeride ve dışarıdaki mevcut ekonomik ve sosyal sorunları hat safhaya ulaşmıştır. İhvan'ın İslami kimliği nedeniyle laik kesim tarafından kuşkuyla bakılmıştır. Yeterli desteği alamamış olan Mursi'nin bir yıllık kısa iktidarın sonunda var olan tüm sorunları çözmesinin beklenmesi işini daha da zorlaştırmıştır. İslami hareketlerin iktidara gelmedeki acemiliği ile devrim sonrası sürecin çok iyi yönetilemediğini göstermektedir. Yeni toplumsal hareketler tabandayken kendilerine demokratik bir alan açarken, iktidara geldiklerinde kimlik politikaları nedeniyle anti-demokratik politikalar üretebilmektedir.

Mısır'da darbe ile askeri bir yönetim başa geçmesine rağmen ülke yakın zamanda değişim gösterecektir. Çünkü daha fazla özgürlük düşüncesi halkların zihnine bir kere düştü mü hiçbir kurum eskisi gibi kalmayacaktır. Devlet yapıları değişmeli ve konjonktüre uyum sağlamalıdır. Ancak toplumsal hareketlerde daha kapsayıcı olmalı ve

kendisine gösterilmesini beklediği kimliklere farklılıklara saygıyı herkes için uygulamalıdır. Yeni toplumsal hareket yok oldu gibi gözükse de tekrar uyanabilir ve şekil değiştirebilirler. Bu çerçevede bugün sindirildiği düşünölen Müslöman Kardeşler tekrar doğuş evresine girebilir.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, Mehmet Ali (2011). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Akgün, Mensur ve Gündoğar, Sabiha (2014). “Mısır-Türkiye ilişkilerinde daha iyi bir geleceğe doğru” ; TESEV Yayınları.
- Aktaş, Ümit (2011). *Toplumsal Hareketler ve Devrimler*. İstanbul: Çıra Yayıncılık.
- Aktaş, Murat (2012). “Arap Baharı ve Ortadoğu’da Demokrasi Sorunu”. *Arap Baharı*. Ed.M. Aktaş. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Al-Azmeh, Aziz (2003). *İslamlar ve Moderniteler*: Çev. E. Gen. İletişim Yayınları.
- Anderson, Benedict (2011). *Hayali Cemaatler*. Çev. İ. Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arı, Tayyar (2007). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, Tayyar (2012). *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler*. Bursa: MKM Yayınları.
- Arrigni, Giovonni; Wallerstein, Immanuel ve Hopkins, Terrence (2015). *Sistem Karşıtı Hareketler*. Çev. C. Kanat. İstanbul: Metis Yayınları.
- Aslan, Yaşar Gamze (2011). “Ortaçağdan Günümüze “Modernite”: Doğuşu ve Doğası”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*: 10-14.
- Atatüre, Süha (2001). *Küreselleşme Sürecinin Ulus Devlet Üzerindeki Etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Aydınalp, Halil (2011). *İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Ayubi, Nazih (1994). *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*. İstanbul: Cep Kitapları.
- Baban, Tolga İbrahim; “Müslüman Kardeşler Örgütünün Çağdaş İslamcı Akımlar Üzerindeki Etkileri” ; Yüksek Lisans Tezi(Gazi Üniversitesi).
- Barbier, Maurice (1999). *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*. Çev. Ö. Gözel. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Bayat, Asef (2005). “İslamism and Social Movement Theory”, *The Third World Quarterly*, 26(6): 891-908.
- Bayat, Asef (2006). *Ortadoğu’da Maduniyet*. Çev. Ö. Gökmen. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bayat, Asef (2011). “Varoluşlardan Kim Korkar Mısır’da Kentsel Değişim ve Politika”. *Birikim Dergisi* Ağustos-Eylül: 268-269.
- Bayat, Asef (2015). *İslam’ı Demokratikleştirmek*. Çev. Ö. Gökmen. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayat, Asef (2015). *Siyaset Olarak Hayat*. Çev. Ö.Gökmen. İstanbul: Metis Yayınları.
- Beinin, Joel; Frédéric, Vairel (2011). *Socialmovements, mobilization, and contestation in the Middle East and North Africa*. California: Stanford University Press.
- Benna, Hasan (2011) *Risaleler*. Çev. M. Akbaş. İstanbul: Nida Yayınları.
- Benna, Hasan (1998). *Hasan El Benna ve Risaleleri*. Çev. R.Nazlı. İstanbul: Arslan Yayınları.
- Birdal, Alper ve Günay, Yiğit (2012). *Arap Baharı Aldatmacası*. İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Black, Antony (2010). *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*. Ankara: Dost Yayınevi.

- Bottomore, Tom (1987). “Toplumsal Hareketler, Partiler ve Siyasal Eylem”. Çev. E.Mutlu. *Siyaset Sosyolojisi*. Teori Yayınları: 22-32.
- Bozarslan, Hamit (2012). “Değişen Ortadoğu”. *Birikim Dergisi Mart*: 28-38.
- Bulut, Faik (1993). *Ortadoğu’da İslamcı Örgütler*. İstanbul: Tüm zamanlar Yayıncılık.
- Canbegi, Halil İbrahim (2013). *Mısır’da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*. İstanbul: Öteki Adam Yayınları.
- Car, Edward Hallett (1993). *Milliyetçilik ve Sonrası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Christian, Fuck (2006). “The Self-Organization of Social Movements”. *Systemic Practice and Action Research* Vol 19: 101-137.
- Clark, Janine (2004). “Social Movement Theory and Patron-Clientelism Islamic Social Institutions and the Middle Class in Egypt, Jordan and Yemen”. *Comparative Political Studies* Vol. 37 No. 8: 941-968.
- Cleveland, William(2008). *Modern Ortadoğu*. Çev. M. Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Canel, Eduardo (1994). “New Social Movement Theory and Resource Mobilization Theory: The Need for Integration”. www.academia.edu.
- Cıngı, Aydın (2011). *Ortadoğu’nun Öfkesi ve Batı’da Irkçılık*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Cohen, Jean (1999). “Strateji ya da Kimlik: Yeni Torik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler”. *Yeni Sosyal Hareketler*. Ed.K. Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınevi.
- Çağlayan, Selin (2011). *Müslüman Kardeşler’den Yeni Osmanlılar’a İslamcılık*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Çakar, Muharrem (2004). *Siyasal İslam*. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Çakmak, Cenap (2007). “Müslüman Kardeşler Bir Sivil Toplum Örgütü mü?”. *Akademik Orta Doğu*, Cilt 2, Sayı 1: 69-98.

- Çayır, Kenan (1999). “Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri”. *Yeni Sosyal Hareketler*. Ed.K Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınevi.
- Çetin, Beyzade (2008). “Küreselleşme Karşıtlarına Göre Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Nitelikleri”. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*: 94-10.
- Çetinkaya, Doğan (2014). *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çınar, Menderes (2006). *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çoban, Barış (2009). *Yeni Toplumsal Hareketler*. İstanbul : Kalkedon Yayınları.
- Çoban, Barış (2002). “Yeni Toplumsal Hareketlerin Eleştirisi”. *e-dergi.marmara.edu*: 21-34.
- Çorakçı, Eda (2008). *Modern ve Postmodern Kimlikler Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoşkun, Mustafa Kemal (2007). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Coşkun, Mustafa(2006). “Süreklilik ve kopuş teorileri bağlamında Türkiye’de eski ve yeni toplumsal hareketler”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt 61: 67-102.
- Dağ, Ahmet Emin (2000). *Hasan el- Benna*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Dalar, Mehmet (2010). “Mısır’da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı Ve Sisteme Etkisi”. *Alternatif Politika Özel Sayı 1*: 48-73.
- Dede, Ayşegül(2015). “Yeni Toplumsal Hareketler: Yeni ve Başka Bir Dünya Talebi”; *Sosyoloji Divanı*. Çizgi Kitapevi: 39-51.

- Deniz, Çağlar (2015). *Toplumsal Hareket Teorileri ve Ortadoğu İsyanları*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Dersan Orhan, Duygu (2013). “Ortadoğu’nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği”. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*: 17-29.
- Dönmez, Gökhan (2016) “Arap Birliği: Siyasi Ve Hukukî Niteliği”; *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*: 171-208.
- Dönmez, Rasim Özgür (2004). “Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı’ya Karşı Siyasal İslam” *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 4: 81-115.
- Dönmez, Rasim Özgür (2006). “Siyasal Şiddet, Batı Kolektif Kimliğinin Yeniden Oluşumu ve İslam”. *Avrasya Dosyası* 12/2: 255-289.
- Dönmez, Rasim Özgür (2010). “ Kesişen ve Ayrışan Etnik ve Dini Toplumsal Hareketler”. *Dinsel ve Etnik Kimlikler*. Ed. R. Dönmez, P. Enneli, N. Altuntaş. İstanbul: Say Yayınları.
- Duman, Sabit (2010). *Modern Ortadoğu’nun Oluşumu*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Erkığ, Uğur İbrahim (2013). “Ulus devletin Tarihsel gelişimi üzerine”. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 26: 54-76.
- Ertosun, Erkan; Topak Pakize (2016). “11 Eylül Sonrası Ortadoğu’da Din, Terör Ve Siyaset: Müslüman Kardeşler Örneği”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 42: 559-573.
- Ertürk. Devrim, (2011). “Yeni Sosyal Hareketler İçinde Sınıfın Yeri”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10(4):1493 -1514.
- Fenton, Steve (2001). *Etnisite*. Çev. N. Şad. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Fuller, E. Graham (2002). “The Future Of Political Islam”. *Foreign Affairs* Vol 81 No 2: 48-60.

- Gellner, Ernest (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev. B. Ersanlı; G. Göksu Özdoğan. İstanbul: Hil Yayınları.
- Gerger, Haluk (2012). *ABD, Ortadoğu, Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Görgün, Hilal (2014). “*Seyyid Kutub*”. *İslam Ansiklopedisi* Cilt 37: 66.
- Güçtürk, Yavuz (2016). www.setav.org/misirda-devrim-darbe-ve-insan-haklari, 2 Şubat 2017’de erişildi.
- Gül, Emre (2013). “*Mısır, 1919’da da meydanlardaydı*”. <http://www.dunyabulteni.net>, 5 Temmuz 2015’te erişildi.
- Güler, Zeynep (2004). *Süveyş’in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık*. İstanbul: Yenihayat Yayıncılık.
- Gümüşel Güne, Semin (2016). <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera3> Kasım 2016’da erişildi.
- Gürseler, Ceren (2010). “Seçimler Mısır’a Değişim Getirecek mi?”. *Ortadoğu Analiz* 19-20: 77- 86.
- Gürsoy, Şahin; Çapcıoğlu, İhsan (2007). *Küreselleşme, Ulus Devlet ve Din*. Ankara: Platin Yayınları.
- Haklai, Oded (2009). “Authoritarianism and Islamic Movement in the Middle East: Research and Theory Building in the Twenty-first Century”. *International Studies Review* 11: 27-45.
- Haupt, Georges (2012). *Tarihçi ve Toplumsal Hareket*. Çev. B. Sennan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hirst, Paul; Thompson, Grahame (2007). *Küreselleşme Sorgulanıyor*. Çev. Ç. Erdem; E. Yücel. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hira, İsmail(2016). “Yeni Toplumsal Hareketler: Politik Öncelikten Kimlik Vurgusuna”. *Bilgi Ekonomisi Ve Yönetimi Dergisi*: 143-156.

- Ismail, Salwa (2006). *Rethinking Islamist Politics*. London: Library of Modern Middle East Studies.
- Işık, Gülcan (2013). *Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karcioğlu, Akif Nuri (2009). *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*. İstanbul: Dava Yayınları.
- Khagram, Sanjeev; James, Riker ve Kathryn, Sikkink (2002). *Restructuring World Politics : Transnational Social Movements, Networks, and Norm*. Minneapolis : University Of Minnesota Press.
- Kılıç, Selim (2010). “Çevreci Sosyal Hareketlerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi Ve Sona Ermesi Üzerine Bir İnceleme”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 57-2: 93-108.
- Klein, Naomi (2010): *Şok Doktrini*, Çev. Selim Özgül. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kışlakçı, Turan (2012). *Arap Baharı*. İstanbul: İlim Yurdu Yayıncılık.
- Köktürk, Abdullah (2011). “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 13: 73-97.
- Kutub, Seyyid (1980). *Yoldaki İşaretler*. Çev. S. Uçan. İstanbul: Hicret Yayınları.
- Laçiner, Ömer (2011). “Arap Başkaldırısı: Tarih Sahnesine Yeni Bir Kimlikle Dönüş”. *Birikim Dergisi* Mart: 3-8.
- Lewis, Bernard (2011). *İslam'ın Siyasal Söylemi*. Çev. Ü. Oskay. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Lia, Brynjar (2012). *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu*. Çev. İ.Toker. İstanbul: Ekin Yayıncılık.
- Luizard, Pierre-Jean (2016). *İslam Topraklarında Otoriter Rejimler*. Çev. E. Demircioğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Mahir, Ahmed (2013). “*Mursi'nin Birinci Yılında Mısır Kutuplaşıyor*”; (http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130628_misir_analiz; 19 Kasım 2016’da erişildi).
- Mahmutoğulları, Mesut (2002). “*Küreselleşme Karşıtı Hareketler “Nasıl Bir Dünya” Sorusuna Yanıt Verebilecek mi?*”, [Http:// www.Antimai.Org/Gr/Mmodtu.Htm](Http://www.Antimai.Org/Gr/Mmodtu.Htm),4. 12 Kasım 2014’te erişildi.
- Manaz, Abdullah (2005). *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Melucci,Alberto (1999). “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması”. *Yeni Sosyal Hareketler*. Ed.K Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınevi.
- Miş, Nebi; Telci, İsmail Numan (2013). “Devrimden Darbeye: Mısır’da Askeri Vesayet Dönemi” .*Ortadoğu Analiz Dergisi*. 20-29.
- Offe, Claus (1999). “Yeni Toplumsal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”. *Yeni Sosyal Hareketler*. Ed.K Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınevi.
- Okutan, Çağatay (2000). “Arap Milliyetçiliği”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 56-2: 157-172.
- Orhan, Esra (2009). *Siyasal Davranışın Sosyo-Politik Analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Önder, Tuncay; (2001). *Bir Yeni Toplumsal Hareket Olarak Ekoloji Hareketinin Gelişimi ve İdeolojik Yönelimleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, Yusuf (2016). “*Mısır Darbesinin 3. Yılında Geçmişten Günümüze Müslüman Kardeşler*”, <http://www.dunyabizim.com/soylesi/>,3 Kasım 2016’da erişildi.
- Özensel, Erden(2015). “*Sosyal Medyanın Mısır Devrimindeki Rolü*”. *Sosyoloji Divanı*. Çizgi Kitapevi: 69-86.

- Özkan, Mehmet (2009). “Mısır Dış Politikasında Filistin Ve Bölgesel Yansımaları”. *Akademik Orta Doğu Dergisi*. Cilt 4, Sayı 1: 81-101.
- Özkırımlı, Umut (2009). *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Roy, Olivier (2003). *Küreselleşen İslam*. Çev. H. Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Roy, Olivier (2006). *İslam’a Karşı Laiklik*. Çev. E. Bedisel. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sanlı, Leyla (2005). *Politik Kültür ve Toplumsal Hareketler*. İstanbul: Alan Yayıncılık
- Schorr, Daniel; Hawass, Zahi (2003). *Başlangıçtan Bugüne Ortadoğu’da Tarih ve İnanç*. ABD: National Geographic
- Seyhan, Fatih (2010). “Küreselleşme karşıtı hareket nereye?”; <http://www.yenihayat.de/dunya/kuresellesme-karsiti-hareket-nereye>. 12.04.2012’te erişildi.
- Shepard, William (1987). “İslam and Ideology: Towards A Typology”. *International Journal of Middle East Studies* Vol. 19. No.3: 307-335.
- Şen, Y. Furkan (2004). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Tandoğan, A. (2013). *Arap Baharı Sürecinde Mısır*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Taşkın, Yüksel (2012). “Ortadoğu: İslamcı Popülizm İktidara Yürürken”. *Birikim Dergisi* Ocak: 80- 87.
- Taylor, Charles (2010). *Çok Kültürcülük Tanınma Politikası*. İstanbul: YKM Yayınları.
- Tecim, Erhan(2015). “Toplumsal Hareketler Ve Yenilik Bağlamı: Eleştirel Bir Teorik Konumlandırma”; *Sosyoloji Divanı*. Çizgi Kitapevi: 9-24.
- Tekin, Ferhat(2015).“Toplumsal Hareketlerde Bedenin Temsili”. *Sosyoloji Divanı*. Çizgi Kitapevi: 53-68.

- Tıgılı, İbrahim (2011). “Mısır’da Sosyal Hareketler Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler”. *Dünya Bülteni Araştırma Masası* – Dübam Yayınları Şubat: 39-58.
- Tilly, Charles (2008). *Toplumsal Hareketler*. Çev. O. Düz. İstanbul: Babil Yayınları.
- Topal Demiroğlu, Elif (2014). “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*: 133-144.
- Touraine, Alain (1999). “Toplumdan Toplumsal Harekete”. *Yeni Sosyal Hareketler*. Ed.K Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınevi.
- Türkdoğan, Orhan (2013). *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türköne, Mümtazer (2007). *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Ülgen, Pınar (2010). “Ortaçağ Avrupa’sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”. Mukaddime: 1-18.
- Ülger, İrfan Kaya (2016). “Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi Ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 6, Sayı: 2: 131-151.
- Varol, Ahmet (2013). *Müslüman Kardeşler*. İstanbul: Nida Yayıncılık
- Vatikiotis, Panayiotis (1998). *İslam ve Ulus Devlet*. Çev. E. Arslanoğlu. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Yavuz, Celalettin; Erdurmaz, Serdar (2012). *Arap Baharı Ve Türkiye - Orta Doğu’da Kırılan Fay Hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yıldırım, Ali; Şimşek, Hasan (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldırım, Murat(2004). “Küreselleşme Sürecinde Egemenlik”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 28: 35-48.

Yıldırım, Yavuz (2011). “Sosyal Forum Süreci Ve Avrupa Sosyal Forumu: Kurumsallaşma Tehlikesi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 66, No. 3: 395-421.

Zubaida, Sami (2008). *İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar*. Çev. B. Birinci ve H. Hacak. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

<http://t24.com.tr/haber/mursinin-369-gun-suren-iktidarinda-neler-oldu,233511>, 20 Kasım 2016’da erişildi).

<https://tr.wikipedia.org>, 20 Kasım 2016’da erişildi.